

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий інститут права ім. І. Малиновського
Кафедра цивільно-правових дисциплін
Кафедра державно-правових дисциплін

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ

до комплексного кваліфікаційного екзамену
здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
освітньо-професійної програми “Право”
спеціальності 081 “Право”

Частина 1

**З КУРСІВ «ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО», «ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС»,
«МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО»**

галузь знань 08 Право
спеціальність 081 «Право»
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2022

УДК 340(075.8)
ББК 67
М 54

*Рекомендовано до друку на засіданні навчально-методичної ради
Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 4 від 16 лютого 2022 року)*

Рецензент: Іщук Сергій Іванович, доктор юридичних наук, доцент, директор Навчально-наукового інституту права ім. І. Малиновського Національного університету «Острозька академія».

Блащук Тетяна Володимирівна, загальна редакція, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін.

Стрельбіцька Леся Ярославівна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін.

Шминдрук Ольга Федорівна, кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін.

Балацька Ольга Романівна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін.

М 54   Методичні рекомендації до комплексного кваліфікаційного екзамену здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня освітньо-професійної програми «Право» спеціальності 081 «Право». Ч. 1. З курсів «Цивільне право», «Цивільний процес», «Міжнародне публічне право» / Т. В. Блащук, Л. Я. Стрельбіцька, О. Ф. Шминдрук, О. Р. Балацька. Острог: Вид-во НаУ «Острозька академія», 2022. 326 с.

DOI 10.25264/16.02.2022

**УДК 340(075.8)
ББК 67**

ЗМІСТ

I. ПІДГОТОВКА ДО ПІДСУМКОВОЇ АТЕСТАЦІЇ

1.1. Вихідні положення про кваліфікаційний екзамен	5
1.2. Цілі й функції кваліфікаційного екзамену	5
1.3. Формування екзаменаційних комісій (ЕК)	6
1.4. Вибіркова тематика оглядових лекцій	6
1.5. Методика проведення консультацій (індивідуальних і групових).....	7
1.6. Методичні рекомендації з підготовки екзаменаційних питань	7
1.7. Орієнтовний перелік екзаменаційних питань із цивільного права	8
1.8. Орієнтовний перелік екзаменаційних питань із цивільного процесу	9
1.9. Орієнтовний перелік екзаменаційних питань із міжнародного публічного права	10

II. КОРОТКІ ВІДПОВІДІ НА ЕКЗАМЕНАЦІЙНІ ПИТАННЯ

2.1. Короткі відповіді на екзаменаційні питання з цивільного права	13
2.2. Короткі відповіді на екзаменаційні питання з цивільного процесу	199
2.3. Короткі відповіді на екзаменаційні питання з міжнародного публічного права	268

III. ОРГАНІЗАЦІЯ І ПРОВЕДЕННЯ КОМПЛЕКСНОГО КВАЛІФІКАЦІЙНОГО ЕКЗАМЕНУ

3.1. Про форму проведення кваліфікаційного екзамену	317
3.2. Критерії оцінювання виконання завдань комплексного кваліфікаційного екзамену	317
3.3. Оформлення результатів держіспиту	319

IV. ПІДВЕДЕННЯ ПІДСУМКІВ КОМПЛЕКСНОГО КВАЛІФІКАЦІЙНОГО ЕКЗАМЕНУ

4.1. Методика аналізу та оголошення результатів комплексного держіспиту	320
--	-----

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	321
--	------------

I. ПІДГОТОВКА ДО ПІДСУМКОВОЇ АТЕСТАЦІЇ

1.1. Вихідні положення про кваліфікаційний екзамен

Підсумкова атестація випускників-бакалаврів Національного університету «Острозька академія» здійснюється відповідно до Законів України «Про вищу освіту», «Про освіту», «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності», Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій», державних та галузевих стандартів освіти та інших нормативних актів України з питань освіти, Статуту Національного університету «Острозька академія».

1.2. Цілі й функції кваліфікаційного екзамену

Кваліфікаційний екзамен повинен визначати рівень засвоєння студентами матеріалів наведених вище дисциплін, вміння самостійно аналізувати складні явища та процеси, активно використовувати набуті знання у своїй професійній та суспільній діяльності.

Кваліфікаційний екзамен є продовженням навчального процесу, складником завершального етапу підготовки бакалаврів права. Цілі кваліфікаційного екзамену зумовлюють і його функції. Головною з них є контроль та оцінювання рівня знань, які здобув студент упродовж періоду навчання. Реалізація цієї функції припускає перевірку методологічних та теоретичних принципів, проблем і положень наведених вище дисциплін, а також вміння їх використовувати в аналізі явищ і практичній діяльності. Важливе значення має функція виявлення навичок вирішення практичних завдань, конкретного аналізу проблемних ситуацій.

Кваліфікаційний екзамен виконує ще й важливу виховну функцію. У конкретному вираженні вона виявляється у вмінні студента самостійно, логічно й послідовно висловлювати свої професійні переконання, здійснювати самоконтроль та критично оцінювати власні знання і навички. Кваліфікаційний

екзамен, за умов всебічного аналізу його результатів, дозволяє найбільш вичерпно з'ясувати позитивний досвід та недоліки в організації, змісті й методиці викладання фахових дисциплін, а також самостійної роботи студентів.

1.3. Формування екзаменаційних комісій (ЕК)

Контроль кваліфікаційного екзамену здійснює екзаменаційна комісія. Екзаменаційну комісію формують щорічно на період проведення іспиту в межах екзаменаційної комісії за спеціальністю з числа професорсько-викладацького складу.

1.4. Вибіркова тематика оглядових лекцій

Оглядові лекції під час підготовки до комплексного кваліфікаційного іспиту не повинні бути:

- простим повторенням прочитаних раніше тем із визначених дисциплін;
- коротким та поверховим викладенням програмних тем навчальних курсів;
- відповідями на питання екзаменаційних білетів.

Враховуючи кількість відведених на оглядові лекції годин, лектору необхідно будувати їх на таких засадах:

- лекції повинні мати цілеспрямований, методологічний характер;
- розкрити спадкоємність та взаємозв'язок дисциплін, питання програм яких включені до кваліфікаційного екзамену;
- здійснити органічний зв'язок теоретичних і практичних питань щодо професійної підготовки студентів.

Оглядові лекції повинні допомогти студентам підготуватися до висвітлення... найскладніших питань із фахових дисциплін.

Формуючи тематику оглядових лекцій, першочергову увагу приділяють висвітленню декількох вузлових, найбільш важких, актуальних і одночасно складних для самостійного вивчення студентами проблем.

1.5. Методика проведення консультацій (індивідуальних і групових)

Під час підготовки до іспитів велику роль відіграють консультації. Зазвичай кожній групі дають передекзаменаційні консультації. На консультації пропонують методичні рекомендації з організації самостійної роботи в період підготовки до кваліфікаційного іспиту:

Важливо також на першій консультації ознайомити здобувачів:

- з обсягом вимог, що висуваються на іспиті;
- з характером питань, користуючись при цьому навчальними програмами з відповідних курсів.

На консультації викладач розповідає здобувачам:

- про принципи групування питань; про місце (аудиторії), час та порядок проведення іспиту;
- про режим роботи в дні підготовки до іспиту;
- про методичні вказівки до підготовки і проведення комплексного кваліфікаційного іспиту за фахом.

Викладач рекомендує бакалаврам заздалегідь сформулювати питання, на які вони бажають отримати додаткові пояснення. Це, зрозуміло, не виключає можливості для кожного студента задавати свої запитання під час проведення консультації. Доцільно також на консультації проаналізувати найбільш поширені помилки, які допускали здобувачі в попередніх групах.

1.6. Методичні рекомендації з підготовки екзаменаційних питань

Підготовка і формування екзаменаційних питань є одним з найбільш складних і відповідальних завдань. При їх формуванні можна користуватися двома різними підходами. Перший полягає у збереженні специфіки кожної дисципліни. Це полегшує вирішення організаційних моментів: питання оглядових лекцій, проведення консультацій, підведення підсумків іспитів тощо. Але можливе дублювання окремих питань. Другий підхід – комплексний, системний, являє собою синтез усіх наскрізних проблем фахової підготовки. У цьому випадку

екзаменаційні питання повинні формуватися на засадах методологічного їх значення, актуальності з погляду на сучасні вимоги. Безумовно, за таким підходом частина питань може залишитися поза увагою укладачів, тому доцільно включати їх як самостійні питання.

Комплексний кваліфікаційний екзамен проводиться за питаннями, складеними відповідно до Програми комплексного кваліфікаційного екзамену для студентів IV-го курсу спеціальності 081 «Право».

1.7. Орієнтовний перелік екзаменаційних питань із цивільного права

1. Поняття, принципи та джерела цивільного права.
2. Правоздатність та дієздатність фізичної особи, як суб'єкта цивільного права.
3. Поняття, ознаки та порядок виникнення юридичної особи.
4. Загальна характеристика юридичних осіб приватного права.
5. Об'єкти цивільного права.
6. Поняття та форма правочинів, наслідки недотримання форми правочину.
7. Недійсність правочинів та її наслідки.
8. Поняття представництва та його види.
9. Поняття та види строків в цивільному праві.
10. Межі та способи здійснення і захисту суб'єктивних прав.
11. Особисті немайнові права фізичної особи. Поняття, ознаки, види.
12. Загальна характеристика (поняття, набуття та припинення) права власності фізичних та юридичних осіб.
13. Загальна характеристика (поняття, види, особливості здійснення та припинення) права спільної власності.
14. Поняття та види речових прав на чуже майно.
15. Підстави, предмет та умови задоволення ввідикаційного та негаторного позовів.
16. Поняття, принципи та основні інститути права інтелектуальної власності.
17. Поняття і види і умови цивільної відповідальності.

18. Способи забезпечення виконання зобов'язань.
19. Поняття зобов'язання та договору, порядок укладання, зміна і розірвання договору.
20. Загальна характеристика договору купівлі-продажу.
21. Поняття та юридична характеристика договору довічного утримання та договору ренти.
22. Договір найму майна та його окремі види.
23. Загальна характеристика договору підряду.
24. Загальна характеристика договору перевезення вантажу, його відмінність від договору перевезення пасажирів та багажу.
25. Розмежування понять позики та кредиту.
26. Юридична характеристика договору доручення і комісії, їх спільні та відмінні риси.
27. Загальна характеристика та види не договірних зобов'язань.
28. Загальна характеристика деліктних зобов'язань.
29. Спадкування за законом та за заповітом: порівняльна характеристика.
30. Спадковий договір.

1.8. Орієнтовний перелік екзаменаційних питань із цивільного процесу

1. Поняття, завдання, види та стадії цивільного судочинства.
2. Поняття та система принципів цивільного судочинства.
3. Підстави для відводу (самовідводу) судді та процесуальний порядок вирішення заявленого відводу (самовідводу). Наслідки відводу суду (судді).
4. Поняття та склад суб'єктів цивільних процесуальних відносин.
5. Склад учасників справи. Процесуальні права та обов'язки учасників справи.
6. Характеристика, види та порядок вступу у справу третіх осіб в цивільному процесі.
7. Поняття й види представництва в цивільному судочинстві.
8. Повноваження представника в суді. Документи, що підтверджують повноваження представників.
9. Склад інших учасників судового процесу.

10. Поняття та види цивільної юрисдикції.
11. Поняття та види територіально юрисдикції (підсудності) в цивільному процесі.
12. Засоби доказування: письмові, речові та електронні докази, висновки експертів, показання свідків.
13. Обов'язок доказування та подання доказів. Витребування доказів.
14. Порядок вручення судових повісток.
15. Поняття та види судових витрат.
16. Позовна заява, її зміст і форма. Процесуальний порядок пред'явлення позову.
17. Залишення позовної заяви без руху, повернення заяви, відмова у відкритті провадження у справі.
18. Врегулювання спору за участю судді.
19. Поняття та види судових рішень та процесуальний порядок їх ухвалення.
20. Поняття та особливості спрощеного позовного провадження.
21. Поняття та особливості наказного провадження.
22. Поняття та особливості окремого провадження.
23. Поняття, сутність та особливості апеляційного провадження.
24. Форма і зміст апеляційної скарги, порядок її подання.
25. Повноваження суду апеляційної інстанції.
26. Поняття, сутність та особливості касаційного провадження.
27. Повноваження суду касаційної інстанції.
28. Підстави перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами.
29. Судовий контроль за виконанням судових рішень.
30. Право на звернення до суду із заявою про відновлення втраченого судового провадження.

1.9. Орієнтовний перелік екзаменаційних питань із міжнародного публічного права

1. Сфера дії міжнародного публічного права та його характерні особливості.
2. Співвідношення міжнародного публічного права та національного права.

3. Види норм міжнародного публічного права та їх класифікація.
4. Кодифікація норм міжнародного публічного права.
5. Основні принципи міжнародного публічного права.
6. Джерела міжнародного публічного права.
7. Міжнародний договір.
8. Міжнародний звичай.
9. Суб'єкти міжнародного публічного права.
10. Зміст інституту міжнародної правосуб'єктності.
11. Держава як суб'єкт міжнародного публічного права.
12. Особливості правосуб'єктності.
13. Види і форми визнання.
14. Правонаступництво у міжнародному публічному праві.
15. Поняття, підстави та об'єкт дії норм правонаступництва
16. Правонаступництво держав щодо міжнародних договорів.
17. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів 1978 р.
18. Поняття, правова природа та підстави для виникнення відповідальності за міжнародним публічним правом.
19. Класифікація міжнародних правопорушень.
20. Обставини, що звільняють від відповідальності в міжнародному публічному праві.
21. Види та форми відповідальності в міжнародному публічному праві.
22. Поняття етоппеля в міжнародному публічному праві та його застосування у випадках порушень міжнародно-правових зобов'язань.
23. Поняття й основні категорії населення.
24. Поняття громадянства.
25. Способи набуття та зміни громадянства.
26. Способи втрати громадянства.
27. Питання громадянства в міжнародному публічному праві. Справа Ноттебома 1955 р. (Міжнародний Суд ООН).
28. Правовий статус іноземців, осіб без громадянства та осіб з множинним громадянством.
29. Джерела та принципи міжнародного гуманітарного права.
30. Кваліфікація збройних конфліктів та сфера застосування міжнародного гуманітарного права.
31. Учасники збройного конфлікту.

32. Комбатанти, та їх правовий статус.
33. Некомбатанти, та їх правовий статус.
34. Засоби та методи ведення війни.
35. Способи завершення війни.
36. Міжнародні злочини та індивідуальна кримінальна відповідальність за міжнародним правом.
37. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р.
38. Поняття та види територій у міжнародному публічному праві.
39. Державні кордони та їх правовий режим.
40. Способи визначення, встановлення та перевірки кордонів.
41. Території з особливим правовим режимом.
42. Правовий режим Антарктиди.
43. Поняття та джерела права міжнародних договорів.
44. Порядок укладення міжнародного договору.
45. Стадії заключення міжнародного договору.
46. Форма, структура та мова міжнародних договорів.
47. Дія та дійсність міжнародного договору.
48. Припинення дії міжнародних договорів.
49. Органи зовнішніх зносин держави та їх система.
50. Дипломатичне право. Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 р.
51. Консульське право. Віденська конвенція про консульські зносини 1963 р.
52. Поняття, джерела та принципи права міжнародних організацій.
53. Поняття, ознаки та класифікація міжнародних міжурядових організацій.
54. Припинення членства у міжнародній організації.
55. Організація Об'єднаних Націй. Статут ООН 1945 р.
56. Поняття міжнародного спору та класифікація мирних засобів вирішення міжнародних спорів.
57. Джерела та принципи права міжнародної безпеки.
58. Джерела та принципи міжнародного економічного права.
59. Міжнародні економічні організації.
60. Джерела та принципи міжнародного екологічного права.

II. КОРОТКІ ВІДПОВІДІ НА ЕКЗАМЕНАЦІЙНІ ПИТАННЯ

2.1. КОРОТКІ ВІДПОВІДІ НА ЕКЗАМЕНАЦІЙНІ ПИТАННЯ З ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

1. Поняття, принципи та джерела цивільного права

Цивільне право – одна з провідних галузей національного права України, яка регулює майнові та особисті немайнові правовідносини за участю фізичних і юридичних осіб, територіальної громади та держави в цілому. Цивільне право України характеризується предметом і методом правового регулювання.

Предмет правового регулювання цивільного права складають правові відносини, що регулюються цивільно-правовими нормами – майнові відносини; особисті немайнові відносини.

Майновими відносинами є правові відносини, що пов'язані з належністю, набуттям, володінням, користуванням і розпорядженням майном. При цьому вони зумовлені використанням товарно-грошової форми.

Особисті немайнові відносини індивідуалізують особу, оскільки виникають завдяки здійсненню нею своїх особистих прав і свобод (наприклад, право особи на життя, здоров'я, честь, гідність, ім'я та авторство), що поділяються на дві групи:

– особисті права, пов'язані з майновими (скажімо, права авторів на результати інтелектуальної праці в царині науки, літератури, мистецтва тощо);

– особисті права, не пов'язані з майновими (приміром, права особи на честь, гідність, ім'я, листування тощо).

Цивільно-правовий метод характеризується такими ознаками:

- юридичною рівністю сторін;
- диспозитивністю сторін, на підставі чого сторонам надається право визначати свої взаємовідносини на свій розсуд повністю або частково у межах, передбачених чинним законодавством;
- особливим способом вирішення майнових спорів між

учасниками цивільних правовідносин (через загальний суд, арбітражний чи третейський суд);

– наявністю майнової відповідальності сторін.

Отже, *цивільне право як галузь права* являє собою *сукупність норм права*, які регулюють майнові та особисті немайнові відносини, що складаються в суспільстві між фізичними і юридичними особами та іншими соціальними утвореннями на засадах юридичної рівності сторін.

Як частина юридичної науки цивільне право вивчає закономірності цивільно-правового регулювання суспільних відносин, історію його становлення й розвитку, а також розробляє способи його подальшого удосконалення.

Принципи цивільного права – основні засади, на підставі яких здійснюється регулювання цивільно-правових відносин. Принципи цивільного права відображають найхарактерніші його властивості. Застосування конкретних норм права можливе лише з урахуванням положень, які містять загальні принципи права.

Становлення і розвиток цивільного права базується як на загально-правових принципах, так і на галузевих. Загально-правові принципи містяться у Конституції України й поширюються на всі галузі права. (Законність, верховенство права і т.д.).

Галузеві принципи закріплені у ст. 3 ЦК України:

• **неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини.**

Тобто органи державної влади і самоуправління не повинні втручатися у приватне життя особи, визначати його місце у суспільстві, диктувати характер поведінки;

• **неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, установлених Конституцією України та законом.**

Держава надає рівну правову охорону власності незалежно від її форм та видів. Підстави і порядок позбавлення права власності регламентовані законом (конфіскація, реквізиція, вилучення земельних ділянок для громадських потреб та ін.);

• **свобода договору.**

Цей принцип реалізується шляхом:

- а) вільного вибору контрагентів;
- б) вільним обранням виду договору;
- в) вільним формуванням умов, на яких договір укладається;

• **свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом.**

Не допускається адміністративне втручання у підприємницьку діяльність. Водночас, керуючись інтересами публічними, держава за певних умов може регламентувати певні відносини. Наприклад, обов'язковість ліцензування медичної діяльності;

• **судовий захист цивільного права та інтересу.**

Суд зобов'язаний розглянути будь-який спір, що стосується захисту законних прав і свобод особи;

• **справедливість, добросовісність та розумність.**

Суд не повинен стояти на формальних позиціях при захисті порушених прав.

Наявність законодавчого переліку принципів не є перешкодою до виявлення у цивільному праві й інших правових засад. Принципами цивільного права виступають також: принцип поєднання інтересів особи та суспільства; принцип недопущення здійснення цивільних прав, яке б суперечило їх призначенню та інші

Джерела цивільного права – це форма вираження цивільно-правових норм, що мають загальнообов'язковий характер. У цивільно-правовій системі України основним джерелом цивільного права є нормативно-правовий акт, а в окремих випадках – також звичай та договір.

Цивільне законодавство – це сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, які містять цивільно-правові норми. Ієрархія системи нормативно-правових актів обумовлена їх юридичною силою.

До системи цивільного законодавства належать:

• **Конституція України** від 28.06.1996 р., у нормах якої закладені засади регулювання відносин власності, особистих немайнових прав, відносин інтелектуальної власності, підприємницької діяльності тощо.

• Основним актом цивільного законодавства є **Цивільний кодекс України**, прийнятий 16.01.2003 р. (набрав чинності 01.01.2004 р.) Він є кодифікованим (зведеним) законом галузі та основою всієї системи актів цивільного законодавства України.

Крім Цивільного кодексу України, до системи цивільного законодавства належать і деякі **інші кодекси**, які містять

цивільно-правові норми: *Сімейний кодекс* України, який визначає правовий режим майна подружжя та порядок укладення шлюбного контракту; *Житловий Кодекс* – норми, якого регулюють відносини користування житловим приміщенням та передачі його у власність; *Земельний кодекс* України – визначає правила щодо оренди земельних ділянок, виникнення та реалізація права власності на них.

Наступним джерелом цивільного є **закони України**, норми яких спрямовані на регулювання відповідних цивільно-правових відносин («Про господарські товариства», «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців») та багато інших.

Окрему категорію актів цивільного законодавства складають **підзаконні нормативно-правові акти Президента та Кабінету Міністрів України**.

До джерел цивільного законодавства також належать і **нормативно-правові акти інших органів державної влади** України, органів влади Автономної Республіки Крим, тобто ті, які видаються міністерствами та держкомітетами, іншими центральними органами виконавчої влади та регулюють діяльність у певній галузі або правовий статус певних категорій суб'єктів цивільного права.

Окреме місце в системі цивільного законодавства займають **міжнародні договори**, ратифіковані Верховною Радою України, які становлять окрему частину національного законодавства. *Міжнародні договори мають пріоритет перед національним законодавством*, отже, якщо в міжнародному договорі встановлені інші правила, ніж ті, що передбачені національним законом, застосовуються правила міжнародного договору (ст. 10 ЦК України).

2. Правоздатність та дієздатність фізичної особи, як суб'єкта цивільного права

Одним із найважливіших учасників цивільних правовідносин є фізична особа. **Людина як учасник цивільних відносин вважається фізичною особою** (стаття 24 ЦК України).

Як учасник цивільних правовідносин, фізична особа повинна бути наділена низкою ознак, які її індивідуалізують,

відокремлюють її з-поміж та персоніфікують як учасника цих правовідносин. До таких ознак належать: ім'я фізичної особи, її громадянство, вік, стать, сімейний стан, стан здоров'я тощо.

До фізичних осіб належать **громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства**. Для того, щоб виступати суб'єктом цивільних правовідносин, фізична особа повинна володіти цивільною правосуб'єктністю, яка включає в себе правоздатність та дієздатність.

Цивільною правоздатністю називається здатність фізичної особи *мати цивільні права і нести цивільні обов'язки*.

Цивільна правоздатність фізичної особи *виникає в момент її народження і припиняється в момент її смерті*. Цивільна правоздатність, як суспільно-правова якість, визнається за всіма громадянами України, які мають бути рівними перед законом. Вона закріплюється в цивільному законодавстві як рівна для всіх і для кожного незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної незалежності, статі, освіти, мови, релігійних поглядів, роду й характеру занять, місця проживання тощо. Кожен громадянин упродовж свого життя не може бути позбавлений цивільної правоздатності.

Цивільною дієздатністю фізичної особи називається її *здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати*, а також здатність своїми діями *створювати для себе цивільні обов'язки*, самостійно їх виконувати та *нести відповідальність* в разі їх невиконання.

Обсяг цивільної дієздатності залежить від віку та психічного здоров'я. Фізичної особи. Виходячи з цього розрізняють декілька **видів** цивільної дієздатності:

- 1) часткова цивільна дієздатність (ст. 31 ЦК) (до 14 років, дрібні побутові правочини, відшкодування – батьки);
- 2) неповна цивільна дієздатність (ст. 32 ЦК); (14-18 років, дрібні побутові правочини, розпорядження доходом, відповідальність – самостійно в межах власного доходу);
- 3) повна цивільна дієздатність (ст. 34 ЦК); (за загальним правилом – з 18, або з 16 років – шлюб, робота за трудовим договором чи підприємницька діяльність);
- 4) обмежена цивільна дієздатність (ст. 36 ЦК);
- 5) недієздатність фізичної особи (ст. 39 ЦК).

3. Поняття, ознаки та порядок виникнення юридичної особи

Юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. ст. 80 ЦК

Характерні риси цього поняття:

1) це – «організація», тобто певним чином організаційно і структурно оформлене соціальне утворення;

2) вона має бути створена і зареєстрована у встановленому законом порядку («Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців»: Закон України від 15 травня 2003 р.);

3) вона має цивільну правоздатність і дієздатність (правосуб'єктність), тобто здатна набувати і реалізовувати цивільні права і обов'язки від свого імені;

4) вона може бути позивачем і відповідачем у суді.

Поміж цих властивостей не вистачає деяких традиційних ознак юридичної особи: *наявність відокремленого майна, самостійна відповідальність за зобов'язаннями.*

Для аналізу поняття юридичної особи мають бути враховані і зазначені властивості, оскільки вони дозволяють відрізнити юридичну особу від інших соціальних утворень, зокрема, різноманітних об'єднань, філій і представництв, які не є суб'єктами цивільного права.

Тому перелік ознак юридичної особи має виглядати таким чином:

1) наявність певним чином організаційно і структурно оформленого соціального утворення – організації;

2) наявність у цієї організації відокремленого майна;

3) зазначена організація створена і зареєстрована у встановленому законом порядку;

4) вона має цивільну правоздатність і дієздатність (правосуб'єктність);

5) ця організація самостійно несе відповідальність за своїми цивільними зобов'язаннями;

6) зазначена організація може бути позивачем і відповідачем у суді.

Наявність певним чином організаційно і структурно оформленого соціального утворення – організації. Традиційно у ци-

вілістичній літературі ця ознака юридичної особи іменувалася як вимога «**організаційної єдності**». Організаційна єдність виражається у визначенні цілей і завдань юридичної особи, у встановленні її внутрішньої структури, компетенції органів, порядку їхнього функціонування тощо.

Організаційна єдність закріплюється у статуті юридичної особи, її установчих документах або у акті органу влади про створення юридичної особи публічного права.

Крім того, щодо окремих видів юридичних осіб закон передбачає обов'язкові правила щодо організації їхньої внутрішньої структури та порядку функціонування її органів управління.

Наприклад, ст. 97 ЦК встановлює, що управління товариством здійснюють його органи, якими є загальні збори його учасників і виконавчий орган, якщо інше не встановлено законом. Таким чином, вказана норма містить загальні норми, які визначають обов'язковість організаційної єдності цього виду юридичних осіб, встановлюючи для них 2 рівні органів управління товариством. Перший рівень – це вищий орган управління; другий – виконавчий.

Загальні збори учасників товариства є вищим органом управління товариства незалежно від його виду.

Стаття 98 ЦК визначає компетенцію загальних зборів учасників товариства, вказуючи, що вони мають право приймати рішення з усіх питань діяльності товариства, у тому числі і з тих, що передані загальними зборами до компетенції виконавчого органу, а також визначаючи засади голосування в них учасників товариства.

Рішення загальних зборів може бути оскаржене учасником товариства до суду. Закон не містить виключень з цього права. Це означає, що учасник товариства має право оскаржити будь-яке рішення, навіть таке, яке не стосується безпосередньо його, але може порушувати його майнові і немайнові права як учасника товариства.

Майнова самостійність юридичної особи припускає наявність у юридичної особи майна, що виділене і враховується окремо від майна засновників цієї юридичної особи та від майна інших власників.

Для різних видів юридичних осіб їхня майнова відокремленість має різні прояви. Так, майнова відокремленість держав-

них підприємств проявляється через інститут права господарського відання. Згідно із ст. 136 ГК України це право включає в себе можливість володіння, користування і розпорядження майном з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених законодавством.

Для державних установ як некомерційних організацій, що фінансуються з державного бюджету, правовий режим закріпленого за ними майна визначається більш вузьким правом оперативного управління. правом оперативного управління визнається речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником для здійснення некомерційної господарської діяльності у межах, встановлених законодавством, а також власником майна.

Що стосується інших видів юридичних осіб (приватні підприємства, колективні підприємства, кооперативи, господарські товариства, господарські об'єднання тощо), то їхня майнова відокремленість виражається у праві власності.

Важливою ознакою юридичної особи є наявність у неї **цивільної правоздатності і дієздатності** (правосуб'єктності) або здатності брати участь у цивільному обігу від свого імені.

Юридична особа від власного імені самостійно розпоряджається своїм майном, набуває цивільних прав та обов'язків (зокрема, укладає договори, вступає у зобов'язання) і здійснює їх. Така діяльність від власного імені у цивільному обігу слугує зовнішнім вираженням самостійності правосуб'єктності юридичної особи.

Забезпеченню індивідуалізації юридичної особи, можливості її участі у цивільному обігу слугує найменування юридичної особи, котре дозволяє одразу визначити основні ознаки організації – чи є вона підприємницькою, комерційною або не-підприємницькою, на яких засадах ґрунтується її відповідальність перед контрагентами за договорами тощо.

Відповідно до правил, встановлених у ст. 90 ЦК, юридична особа повинна мати своє найменування, яке містить інформацію про її організаційно-правову форму.

Крім того, найменування установи має містити інформацію про характер її діяльності, а юридична особа, що є під-

приємницьким товариством, може мати комерційне (фірмове) найменування, яке може бути зареєстроване у порядку, встановленому законом. Фірмове найменування як засіб індивідуалізації його власника є об'єктом виключного права і може бути використане тільки за згодою носія цього права.

Юридична особа може мати крім повного найменування скорочене найменування.

Найменування юридичної особи вказується в її установчих документах і вноситься до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій.

Результатом майнової відокремленості юридичної особи та її участі від свого імені у цивільному обігу є визнання за нею здатності **відповідати за прийнятими на себе зобов'язаннями**.

Зокрема, ст. 96 ЦК закріплює загальний принцип, відповідно до якого юридична особа самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями усім належним їй майном. Ця відповідальність застосовується незалежно від того, до яких видів і фондів належить це майно, є воно основними чи оборотними засобами. Не залежить це і від того, рухоме воно чи нерухоме, виражене у цінних паперах чи у грошових коштах тощо.

Положення щодо самостійної відповідальності юридичної особи а також окремі її обмеження містяться також у главі 8 ЦК, присвяченій визначенню правового становища окремих видів підприємницьких товариств.

Слід зазначити, що застосування принципу самостійної (відокремленої) майнової відповідальності юридичної особи має у деяких випадках особливості. Зокрема, він не поширюється на правовідносини, які виникли між засновниками та іншими особами до державної реєстрації товариства.

Відповідальність за зобов'язаннями, які виникли до державної реєстрації, але у процесі створення товариства, несуть його засновники.

Якщо після державної реєстрації юридичної особи дії засновників, які мали місце до реєстрації, були схвалені у відповідному порядку юридичною особою, то вона буде нести самостійну відповідальність за зобов'язаннями, які виникли з цих дій. Схвалення має бути оформлене рішенням відповідного органу юридичної особи, який має такі повноваження. Якщо

рішення про схвалення дій засновників прийняте або затверджене органом, який не має відповідних повноважень, його не можна вважати таким, що має юридичну силу.

Відповідальність юридичної особи (наприклад, казенного підприємства), що фінансується державою, обмежується коштами, які знаходяться у її оперативному управлінні. За умови недостатності таких коштів до субсидіарної відповідальності притягується держава в особі органу, до сфери управління якого входить підприємство (ч. 7 ст. 77 ГК України).

Завершує характеристику юридичної особи така ознака, як її **здатність бути позивачем або відповідачем у суді**. Цю ознаку не завжди вказують окремо, іноді розглядаючи її як більш загальну властивість – можливість бути самостійним учасником цивільного обігу. Однак правильним здається тлумачити її як самостійну ознаку, окремий прояв правосуб'єктності юридичної особи, оскільки в цьому випадку йдеться не тільки про реалізацію, але і про порядок захисту її цивільних прав.

4. Загальна характеристика юридичних осіб приватного права

Юридичні особи приватного права – це організації, що створюються за ініціативою приватних осіб, порядок створення, правовий статус, організаційно-правові норми яких встановлюються Цивільним кодексом України. До таких належать, наприклад, господарські товариства, кооперативи, громадські організації, благодійні фонди і т.д.

Юридична особа приватного права створюється на підставі установчих документів. Юридична особа приватного права може створюватися та діяти на підставі модельного статуту в порядку, визначеному законом.

Юридичні особи приватного права в Україні мають не спеціальну, а загальну правоздатність (ст. 91 ЦК України), тому можуть вчиняти будь-які правочини, за винятком тих, які за своєю природою можуть бути вчинені виключно фізичною особою (наприклад, заповіт, прийняття спадщини, відмова від спадщини), або тих, що потребують отримання спеціальної ліцензії або суперечать цілям їх діяльності, які визначені законом або установчими документами юридичної особи.

Вважаємо, що поділ юридичних осіб на осіб приватного права і осіб публічного права, як і поділ права на приватне і публічне дає змогу провести вододіл між приватним і публічним, насамперед з метою захисту приватних інтересів від втручання апарату держави.

5. Об'єкти цивільного права

Об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага.

Об'єкти цивільних прав можуть вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим чином, якщо вони не вилучені з цивільного обороту, або не обмежені в обороті, або не є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи.

Річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки.

Право власності та інші речові права на нерухомі речі, обмеження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації

Складова частина речі – все те, що не може бути відокремлене від речі без її пошкодження або істотного знецінення.

Якщо кілька речей утворюють єдине ціле, що дає змогу використовувати його за призначенням, вони вважаються однією річчю (*складна річ*).

Майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, купність речей, а також майнові права та обов'язки.

Законним платіжним засобом, обов'язковим до приймання за номінальною вартістю на всій території України, є грошова одиниця України – гривня. Іноземна валюта може використовуватися в Україні у випадках і в порядку, встановлених законом.

Цінний папір – документ встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає взаємовідносини між особою, яка його випустила (видала), і власником та передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його випуску, а також можливість передачі прав, що впливають з цього документа, іншим особам.

Види цінних паперів та порядок їх обігу встановлюються законом.

Права, посвідчені цінним папером, можуть належати:

- 1) пред'явникові цінного паперу (цінний папір на пред'явника);
- 2) особі, названій у цінному папері (іменний цінний папір);
- 3) особі, названій у цінному папері, яка може сама здійснити ці права або призначити своїм розпорядженням (наказом) іншу уповноважену особу (ордерний цінний папір).

Нематеріальні блага.

Результати інтелектуальної, творчої діяльності та інші об'єкти права інтелектуальної власності створюють цивільні права та обов'язки.

Інформацією є документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що мали або мають місце у суспільстві, державі та навколишньому середовищі.

Порядок використання інформації та захисту права на неї встановлюється законом.

Особисті немайнові блага, які охороняються цивільним законодавством:

- здоров'я, життя;
- честь, гідність і ділова репутація;
- ім'я (найменування);
- авторство;
- свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, ін. блага.

Відповідно до Конституції України життя і здоров'я людини, її честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю.

6. Поняття та форма правочинів, наслідки недотримання форми правочину

Правочини – це вольові і правомірні дії, безпосередньо спрямовані на досягнення правового результату, а саме: на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Ознаки правочинів:

• **правочини є вольовими актами**, спрямованими на досягнення певного правового результату. Цим правочини від-

різняються від такого виду юридичних фактів, як події, які відбуваються та створюють правові наслідки незалежно від волі суб'єктів цивільного права;

- **правочини завжди є діями суб'єкта цивільних відносин.** Цим вони відрізняються від адміністративних актів (актів управління), які видають органи державної влади та управління, виступаючи як суб'єкти публічного права;

- **правочини завжди є правомірними діями,** що спричиняють виникнення або видозміни регульованих цивільних правовідносин. Цим правочини відрізняються від такого виду юридичних фактів як делікти, які порушують цивільні права і спричиняють виникнення регульованих відносин;

- **воля у правочинах завжди спрямована саме на встановлення, зміну, припинення тощо цивільних прав та обов'язків.** Цим правочини відрізняються від юридичних вчинків, де волевиявлення спеціально не спрямоване на створення юридичних наслідків;

- правочини **опосередковують динаміку цивільних правовідносин** між різними суб'єктами права. Цим правочини відрізняються від такого виду юридичних фактів, як акти цивільного стану, які, по-перше, об'єднують і події, і дії; по-друге, нерозривно пов'язані з фізичною особою і не стосуються осіб юридичних; по-третє, є передумовою виникнення у фізичних осіб можливості бути суб'єктом цивільних прав і обов'язків.

Види правочинів відрізняються за:

- кількістю сторін (одно, дво та багатосторонні)
- платні і безоплатні
- консенсуальні і реальні
- за підставами, необхідними для дійсності правочину.

Відповідно до статті 203 Цивільного кодексу України визначає, що загальними вимогами, додержання яких є необхідним для чинності правочину є:

- Зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам.

- Особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності.

- Волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі. Правочин має вчинятися

у формі, встановленій законом. Правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним.

- Правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей.

Щодо форми правочину, то він може вчинятися усно або в письмовій (електронній) формі. Сторони мають право обирати форму правочину, якщо інше не встановлено законом, у випадках, встановлених договором або законом, воля сторони до вчинення правочину може виражатися її мовчанням. визначено статтею 205 ЦКУ.

Усно можуть вчинятися правочини, які повністю виконуються сторонами у момент їх вчинення, за винятком правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, а також правочинів, для яких недодержання письмової форми має наслідком їх недійсність.

Юридичній особі, що сплатила за товари та послуги на підставі усного правочину з другою стороною, видається документ, що підтверджує підставу сплати та суму одержаних грошових коштів.

Правочини на виконання договору, укладеного в письмовій формі, можуть за домовленістю сторін вчинятися усно, якщо це не суперечить договору або закону.

До письмової форми правочину є вимоги передбачені статтею 207 ЦКУ:

- Правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо його зміст зафіксований в одному або кількох документах (у тому числі електронних), у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони.

- Правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо воля сторін виражена за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку.

- Правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо він підписаний його стороною (сторонами).

- Правочин, який вчиняє юридична особа, підписується особами, уповноваженими на це її установчими документами, довіреністю, законом або іншими актами цивільного законодавства.

- Використання при вчиненні правочинів факсимільного відтворення підпису за допомогою засобів механічного, електронного або іншого копіювання, електронного підпису або іншого аналога власноручного підпису допускається у випадках, встановлених законом, іншими актами цивільного законодавства, або за письмовою згодою сторін, у якій мають міститися зразки відповідного аналога їхніх власноручних підписів.

- Якщо фізична особа у зв'язку з хворобою або фізичною вадою не може підписатися власноручно, за її дорученням текст правочину у її присутності підписує інша особа. Підпис іншої особи на тексті правочину, що посвідчується нотаріально, засвідчується нотаріусом або посадовою особою, яка має право на вчинення такої нотаріальної дії, із зазначенням причин, з яких текст правочину не може бути підписаний особою, яка його вчиняє. Підпис іншої особи на тексті правочину, щодо якого не вимагається нотаріального посвідчення, може бути засвідчений відповідною посадовою особою за місцем роботи, навчання, проживання або лікування особи, яка його вчиняє.

Цивільним кодексом України передбачені види правочинів, які належить вчиняти у письмовій формі.

1. У письмовій формі належить вчиняти:

- 1) правочини між юридичними особами;
- 2) правочини між фізичною та юридичною особою, крім правочинів, передбачених частиною першою статті 206 цього Кодексу;
- 3) правочини фізичних осіб між собою на суму, що перевищує у двадцять і більше разів розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, крім правочинів, передбачених частиною першою статті 206 цього Кодексу;
- 4) інші правочини, щодо яких законом встановлена письмова форма.

Стаття 218. Правові наслідки недодержання вимоги щодо письмової форми правочину

1. Недодержання сторонами письмової форми правочину, яка встановлена законом, не має наслідком його недійсність, крім випадків, встановлених законом.

Заперечення однією із сторін факту вчинення правочину або оспорювання окремих його частин може доводитися письмовими доказами, засобами аудіо-, відеозапису та іншими

доказами. Рішення суду не може ґрунтуватися на свідченнях свідків.

2. Якщо правочин, для якого законом встановлена його недійсність у разі недодержання вимоги щодо письмової форми, укладений усно і одна із сторін вчинила дію, а друга сторона підтвердила її вчинення, зокрема шляхом прийняття виконання, такий правочин у разі спору може бути визнаний судом дійсним.

7. Недійсність правочинів та її наслідки

Поняття недійсності правочину. Під недійсним правочинном розуміють дії фізичних і юридичних осіб, які хоч і спрямовані на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків, але не створюють цих наслідків через невідповідність вчинених дій вимогам законодавства. Тобто недійсний правочин не в змозі викликати правові наслідки, наступу яких бажають сторони, однак може викликати наслідки, наступу яких сторони не передбачали і не бажали (наприклад, повернення отриманого майна, виникнення обов'язку відшкодувати збитки, моральну шкоду). Загальною підставою визнання правочину недійсним є (ст. 215 ЦК України) недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог закону щодо умов його дійсності, встановлених частинами 1-3, 5-6 ст. 203 ЦК України.

Беручи до уваги те, що дійсність правочину залежить від елементів, які його складають, та взявши за критерій порушення вимог щодо дійсності правочину, серед конкретних підстав визнання правочину недійсним можна визначити:

1) дефекти суб'єктного складу (відсутність у сторін правочину Дієздатності – у фізичних та правоздатності – у юридичних осіб);

2) дефекти форми правочину, що стосуються виключно письмової форми правочину (недодержання сторонами простої письмової форми правочину, яка передбачена законом, тягне недійсність правочину лише у випадках, передбачених законом, на відміну від цього недодержання нотаріальної форми правочину спричинює його недійсність);

3) дефекти змісту правочину (невідповідність умов правочину вимогам законодавства, наприклад, фіктивні, удавані правочини, правочини, що порушують публічний порядок);

4) дефекти волі (правочини, вчинені без внутрішньої волі на їх вчинення, та угоди, в яких внутрішня воля особи сформувалася неправильно). Так, без внутрішньої волі вчиняються правочини особою, яка не усвідомлювала значення своїх дій або не могла керувати ними, або правочини, вчинені особою під впливом обману. Залежно від характеру порушення закону при вчиненні правочинів та правових наслідків, вчинення таких правочинів останні поділяються на нікчемні та заперечні (оспорювані).

Недійсним може бути визнано лише правочин, що відбувся.

Недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається. У випадках, встановлених цим Кодексом, ***нікчемний правочин*** може бути визнаний судом дійсним.

Якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (***оспорюваний правочин***).

На відміну від нікчемних, оспорювані правочини є дійсними, породжують права та обов'язки, але їх дійсність може бути оспорена стороною або іншою зацікавленою особою у судовому порядку. Безпосередньо правовою нормою їхня недійсність не передбачається, але, разом з тим, існує норма, яка надає сторонам або зацікавленим особам можливість звернутися до суду для визнання такого правочину недійсним.

Недійсними оспорювані правочини можуть вважатися лише за умови доведеності фактів, що свідчать про порочність даного правочину.

Недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю.

У разі, коли сторони, вчинивши правочин, ще не приступили до його виконання, правочин лише визнається недійсним у порядку, визначеному законом. Однак у разі, якщо хоча б одна

зі сторін правочину виконала його повністю або частково, правові наслідки має і сам факт визнання правочину недійсним, оскільки воно пов'язане з усуненням майнових наслідків, що виникли внаслідок його виконання.

Згідно із законом недійсний правочин не спричиняє юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. (ст. 216 ЦК України)

Аналіз норм ЦК України дозволяє безпосередньо визначити **дві групи правових наслідків недійсності правочину**: двостороння реституція і відшкодування збитків та моральної шкоди.

Двосторонньою реституцією є повернення сторін правочину у той майновий стан, в якому вони перебували до його вчинення, відповідно з чим у разі недійсності правочину кожна зі сторін зобов'язана повернути одна одній у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, у тому числі тоді, коли те, що одержано, полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, – відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування. Наприклад, у випадку визнання недійсним договору купівлі– продажу покупець зобов'язаний повернути продавцеві придбане за договором майно, а продавець – повернути покупцеві отримані за майно кошти.

Двостороння реституція є загальним правилом майнових наслідків недійсного правочину, що застосовується завжди, якщо законом не встановлені особливі умови їх застосування або особливі правові наслідки окремих видів недійсності правочинів.

Одностороння реституція, яка передбачає повернення тільки однієї сторони правочину у той майновий стан, в якому вона перебувала до його вчинення, та стягнення всього, що отримала або повинна була отримати інша сторона, на користь держави; – заборони реституції, яка встановлювалася як наслідок недійсності угод, що були укладені з метою суперечності інтересам держави і суспільства або всупереч цілям юридичної особи за наявності умислу обох сторін, та передбачала у випадку виконання угоди стягнення всього отриманого сторонами за угодою на користь держави, а в разі виконання угоди однією стороною – стягнення на користь держави всьо-

го отриманого нею і всього належного з неї першій стороні на відшкодування одержаного.

Крім двосторонньої реституції, ЦК України передбачає як наслідок недійсності *правочину відшкодування збитків та моральної шкоди*. Згідно з ч. 2 ст. 216 ЦК України у разі, якщо у зв'язку із вчиненням недійсного правочину другій стороні або третій особі завдано збитків та моральної шкоди, вони підлягають відшкодуванню винною стороною, при цьому закон у деяких випадках покладає на винну сторону обов'язок відшкодувати другій стороні збитки у подвійному розмірі (ст.ст. 230, 231 ЦК України). Зазначені правові наслідки недійсності правочину у вигляді двосторонньої реституції та відшкодування збитків і моральної шкоди застосовуються завжди, якщо положеннями закону щодо окремих видів недійсних правочинів не встановлені інші правові наслідки. Правові наслідки недійсності правочинів, встановлених законом, можуть бути змінені за домовленістю сторін правочину, винятком з цього є нікчемні правочини, правові наслідки недійсності яких не можуть бути змінені сторонами (ст. 216 ЦК України).

Правові наслідки недійсності правочину

- Недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю.

- У разі недійсності правочину кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, – відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування.

- Якщо у зв'язку із вчиненням недійсного правочину другій стороні або третій особі завдано збитків та моральної шкоди, вони підлягають відшкодуванню винною стороною.

- Правові наслідки, передбачені частинами першою та другою цієї статті, застосовуються, якщо законом не встановлені особливі умови їх застосування або особливі правові наслідки окремих видів недійсних правочинів.

- Правові наслідки недійсності нікчемного правочину, які встановлені законом, не можуть змінюватися за домовленістю сторін.

- Вимога про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину може бути пред'явлена будь-якою заінтересованою особою. Суд може застосувати наслідки недійсності нікчемного правочину з власної ініціативи.

Також Цивільним кодексом України передбачені правові наслідки недійсності окремих частин правочину:

- Недійсність окремої частини правочину не має наслідком недійсності інших його частин і правочину в цілому, якщо можна припустити, що правочин був би вчинений і без включення до нього недійсної частини.

8. Поняття представництва та його види

Представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє.

Не є представником особа, яка хоч і діє в чужих інтересах, але від власного імені, а також особа, уповноважена на ведення переговорів щодо можливих у майбутньому правочинів.

Представництво виникає на підставі договору, закону, акта органу юридичної особи та з інших підстав, встановлених актами цивільного законодавства. **(Стаття 237 Цивільного кодексу України).**

Види представництва:

- Представництво за законом
- Комерційне представництво
- Представництво за довіреністю

Представництво за законом здійснюється відповідно до статті 242 Кодексу:

1. Батьки (усиновлювачі) є законними представниками своїх малолітніх та неповнолітніх дітей.

2. Опікун є законним представником малолітньої особи та фізичної особи, визнаної недієздатною.

3. Законним представником у випадках, встановлених законом, може бути інша особа.

Комерційне представництво здійснюється відповідно до статті 243 Кодексу:

1. Комерційним представником є особа, яка постійно та самостійно виступає представником підприємців при укладенні ними договорів у сфері підприємницької діяльності.

2. Комерційне представництво одночасно кількох сторін правочину допускається за згодою цих сторін та в інших випадках, встановлених законом.

3. Повноваження комерційного представника можуть бути підтверджені письмовим договором між ним та особою, яку він представляє, або довіреністю.

4. Особливості комерційного представництва в окремих сферах підприємницької діяльності встановлюються законом.

Представництво за довіреністю здійснюється відповідно до статті 244 Кодексу:

1. Представництво, яке ґрунтується на договорі, може здійснюватися за довіреністю.

2. Представництво за довіреністю може ґрунтуватися на акті органу юридичної особи.

3. Довіреністю є письмовий документ, що видається однією особою іншій особі для представництва перед третіми особами. Довіреність на вчинення правочину представником може бути надана особою, яку представляють (довірителем), безпосередньо третій особі.

9. Поняття та види строків в цивільному праві

Строком є певний період у часі, зі спливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. Терміном є певний момент у часі, з настанням якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. Строк та термін можуть бути визначені актами цивільного законодавства, правочином або рішенням суду (згідно з статтею 251 ЦКУ).

Строк визначається роками, місяцями, тижнями, днями або годинами. Термін визначається календарною датою або вказівкою на подію, яка має неминуче настати.

Перебіг строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок.

Строк, що визначений роками, ***спливає*** у відповідні місяць та число останнього року строку. До строку, що визначений півроком або кварталом року, застосовуються правила про строки, які визначені місяцями. При цьому відлік кварталів ведеться з початку року. Строк, що визначений місяцями, спливає у

відповідне число останнього місяця строку. Строк, що визначений у півмісяця, дорівнює п'ятнадцяти дням. Якщо закінчення строку, визначеного місяцем, припадає на такий місяць, у якому немає відповідного числа, строк спливає в останній день цього місяця. Строк, що визначений тижнями, спливає у відповідний день останнього тижня строку. Якщо останній день строку припадає на вихідний, святковий або інший неробочий день, що визначений відповідно до закону у місці вчинення певної дії, днем закінчення строку є перший за ним робочий день.

Крім того, статтею 255 ЦКУ передбачений порядок дій в останній день строку.

- Якщо строк встановлено для вчинення дії, вона може бути вчинена до закінчення останнього дня строку. У разі, якщо ця дія має бути вчинена в установі, то строк спливає тоді, коли у цій установі за встановленими правилами припиняються відповідні операції.

- Письмові заяви та повідомлення, здані до установи зв'язку до закінчення останнього дня строку, вважаються такими, що здані своєчасно.

Види строків

1. За правовими наслідками строки поділяються на:

- **правовстановлюючі або правостворюючі.** Це строки, з якими пов'язане виникнення правовідносин або окремих прав та обов'язків;

- **правоприпиняючі.** Це строки, з перебігом яких законодавець пов'язує припинення певних правовідносин, окремих прав та обов'язків. Так, після закінчення певного часу кредитор втрачає право звернутися з претензією до поручителя;

- **правозмінючі.** Після закінчення цих строків припиняються одні права та обов'язки і виникають інші. Так, якщо особа загубила річ, то після закінчення визначеного строку вона перестає бути власником речі і право власності на цю річ може виникнути в іншій особі.

2. За підставами встановлення вирізняють строки:

- **законні** (тобто строки, встановлені законом чи підзаконним актом, наприклад, законодавець встановлює шестимісячний строк для прийняття спадщини);

- **судові** – це строки, тривалість яких визначається судом залежно від обставин конкретної справи із врахуванням змісту дій, які повинні виконати сторони;

- **договірні** – це строки, які визначаються сторонами самостійно із врахуванням індивідуальних особливостей конкретних правовідносин. Наприклад, строк діє довіреності, договору оренди, договору позики тощо.

3. За ступенем самостійності сторін у встановленні строків:

- **імперативні строки**, тобто такі, що не можна змінити за домовленістю;

- **диспозитивні строки**, тобто такі, які хоч і передбачені законом, але можуть бути змінені за погодженням сторін.

4. За призначенням:

- строки здійснення цивільних прав, тобто строк, протягом якого володілець суб'єктивного права може реалізувати можливості, закладені у суб'єктивному праві;

- строки виконання зобов'язань;

- строки захисту цивільних прав, тобто, строк, протягом якого сторона може розраховувати на захист свого права у разі порушення й отримати цей захист.

5. За способами визначення:

- календарною датою (строк повернення боргу);

- певним періодом (поставка продукції – поквартальна, щомісячна);

- вказівкою на подію, яка неодмінно має настати (початок навігації).

6. За ступенем визначеності:

- визначені строки;

- невизначені строки, якщо це пов'язано з певною подією, яка обов'язково настане, або бажанням кредитора (наприклад, строк повернення боргу «на першу вимогу»).

10. Межі та способи здійснення і захисту суб'єктивних прав

У юридичній літературі навіть стосовно такого найбільш повного, абсолютного та недоторканого суб'єктивного права, як право особи на річ (права власності) неодноразово відзначалось, що не є безмежними ані саме це право, ані принцип

його непорушності, не кажучи вже про суб'єктивні права загалом. Цю тезу підтверджує і Верховний Суд України, наголошуючи, що правомочності власника не є безмежними.¹

Особа здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд. Нездійснення особою своїх цивільних прав не є підставою для їх припинення, крім випадків, встановлених законом. Особа може відмовитися від свого майнового права. Відмова від права власності на транспортні засоби, тварин, нерухомі речі здійснюється у порядку, встановленому актами цивільного законодавства. Особа може за відплатним або безвідплатним договором передати своє майнове право іншій особі, крім випадків, встановлених законом. Якщо законом встановлені правові наслідки недобросовісного або нерозумного здійснення особою свого права, вважається, що поведінка особи є добросовісною та розумною, якщо інше не встановлено судом (стаття 12 ЦКУ).

Межі здійснення цивільних прав передбачені статтею 13 ЦКУ, де зазначено, що

1. Цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства.

2. При здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині.

3. Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах.

4. При здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства.

5. Не допускаються використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монопольним становищем на ринку, а також недобросовісна конкуренція.

6. У разі недодержання особою при здійсненні своїх прав вимог, які встановлені частинами другою – п'ятою цієї статті, суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом.

---

¹ Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ / [підгот. Л. І. Григор'єва, С. В. Павловська]. С. 17.

Крім того, в статті 14 ЦКУ зазначено, що особа має виконувати і належні їй обов'язки.

1. Цивільні обов'язки виконуються у межах, встановлених договором або актом цивільного законодавства.

2. Особа не може бути примушена до дій, вчинення яких не є обов'язковим для неї.

3. Виконання цивільних обов'язків забезпечується засобами заохочення та відповідальністю, які встановлені договором або актом цивільного законодавства.

4. Особа може бути звільнена від цивільного обов'язку або його виконання у випадках, встановлених договором або актами цивільного законодавства.

Кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства.

Здійснення суб'єктивного цивільного права може відбуватися шляхом вчинення як фактичних, так і юридичних дій. Наприклад, власник користується майном (фактична дія), що належить йому, або продає його (юридична і фактична дія).

По-перше, уповноважена особа здійснює своє цивільне право вільно, на власний розсуд, тобто сама вирішує, здійснювати чи не здійснювати право, що їй належить, визначаючи при цьому строк, порядок, характер дій, що вчиняються нею для здійснення права. Вона ж вирішує, чи відмовитися їй від цих прав. Наприклад, спадкоємець може здійснити своє право на прийняття спадщини протягом 6 місяців після його відкриття, звернувшись з відповідною заявою до нотаріальної контори або здійснивши дії, які свідчать про те, що він прийняв спадщину. Однак його не можна примусити прийняти спадщину. Його також не можна примусити прийняти спадщину протягом більш короткого строку, наприклад, через один місяць після того, як відкриється спадщина, тощо.

По-друге, деякі суб'єктивні цивільні права можуть одночасно бути і цивільними обов'язками. Наприклад, особа, що є власником будинку – пам'ятки архітектури або історії, не тільки має право здійснювати своє право власності, але і як власник зобов'язана вживати заходів до забезпечення збереження цього будинку, його ремонту, утримання тощо. В таких

випадках до уповноваженої (і водночас – зобов'язаної) особи може бути пред'явлена вимога про здійснення права (реалізації права – обов'язку).

Способи здійснення цивільних прав можуть бути різними.

Так, їх розрізняють залежно від того, за допомогою якого виду дій – юридичних або фактичних – реалізуються права.

Юридичні дії полягають, як правило, у вчиненні правочинів – двосторонніх чи багатосторонніх (договорів) або односторонніх (складання заповіту, видача довіреності).

Фактичні дії становлять юридично значущі вчинки. Наприклад, використання автомобіля його власником, вживання продуктів тощо.

Залежно від суб'єктного складу відносин, пов'язаних з реалізацією прав, розрізняють активні (позитивні) дії уповноваженого суб'єкта (наприклад, при реалізації правомочностей власника) і його вимоги про виконання певних дій, що адресовані до зобов'язаного суб'єкта (вимога кредитора про повернення боргу у договорі позики).

При цьому слід звернути увагу на те, що незалежно від того, яким чином реалізуються цивільні права, їх здійснення нерозривно пов'язане з виконанням цивільних обов'язків іншими особами. Так, при здійсненні права за допомогою активних дій, наприклад, власника речі, всі інші особи зобов'язані не заважати йому користуватися речами, розпоряджатися ними. В зобов'язальних відносинах праву кредитора вимагати певної поведінки від боржника відповідає обов'язок останнього виконати ці вимоги, здійснити певні дії.

У більшості випадків здійснення цивільних прав можливе як особисто, так і через представника. Однак у правовідносинах, що мають суто особистий характер, реалізувати певні права може тільки уповноважена особа. Наприклад, реалізувати право на видачу довіреності або складання заповіту можна тільки особисто. З такими ж обмеженнями можна реалізувати право на укладання шлюбу, оскільки чинне законодавство не передбачає його реєстрацію через представника.

Суб'єктивне цивільне право може бути передане іншій особі. Наприклад, право власності може бути передане за договором купівлі-продажу, право вимагати виконання зобов'язання може бути передане шляхом поступки права вимоги (цесії).

Крім того, суб'єктивне право може перейти до іншої особи в порядку правонаступництва незалежно від волі уповноваженої особи.

Наприклад, у разі відсутності заповіту застосовуються правила про спадкування згідно із законом – правонаступниками померлого стають його спадкоємці за законом. При цьому в таких випадках має місце універсальне правонаступництво, тобто до спадкоємців переходять не тільки права, але й обов'язки спадкодавця.

Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу відповідно до статті 16 Цивільного кодексу України.

Способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути:

- 1) визнання права;
- 2) визнання правочину недійсним;
- 3) припинення дії, яка порушує право;
- 4) відновлення становища, яке існувало до порушення;
- 5) примусове виконання обов'язку в натурі;
- 6) зміна правовідношення;
- 7) припинення правовідношення;
- 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках.

3. Суд може відмовити у захисті цивільного права та інтересу особи в разі порушення нею положень частин другої – п'ятої статті 13 цього Кодексу.

11. Особисті немайнові права фізичної особи. Поняття, ознаки, види

Особисті немайнові права належать кожній фізичній особі від народження або за законом відповідно до статті 269 Цивільного кодексу України. Особисті немайнові права фізичної особи не мають економічного змісту. Особисті немайнові права тісно пов'язані з фізичною особою. Фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав. Особистими немайновими правами фізична особа володіє довічно.

ОЗНАКИ:

1. Особисті немайнові права належать кожній фізичній особі від народження або за законом.

2. Особисті немайнові права фізичної особи не мають економічного змісту. Це означає, що стосовно особистих немайнових прав, на відміну, наприклад, від майнових, фактично неможливо визначити їх вартість в грошовому еквіваленті.

3. Особисті немайнові права тісно пов'язані з фізичною особою. Фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав.

Тісність даного зв'язку обумовлена тим, що дані права не можуть бути відчужені (як примусово, так і добровільно, як постійно, так і тимчасово) від фізичної особи – носія цих прав та/або передані іншим особам.

3. Особистими немайновими правами фізична особа володіє довічно.

Це означає, що дані права належать фізичній особі з моменту народження, або іншого моменту, що прямо передбачений законом, і аж до моменту смерті.

Ст. 270 ЦК містить перелік особистих немайнових прав фізичної особи, закріплених в Конституції України. Разом з тим, цей перелік не є вичерпним. Законом можуть бути встановлені інші особисті немайнові права.

Поділяти на види можна за різними критеріями І За сферою життя фізичної особи:

1) ті, що забезпечують природне існування фізичної особи (право на життя, право на свободу, право на сім'ю, право на особисту недоторканність і т.д.);

2) ті, що забезпечують соціальне буття фізичної особи (право на ім'я, право на інформацію, особисті папери, право на таємницю кореспонденції, право на свободу пересування).

II За об'єктом особистих немайнових прав:

1) об'єктом, яких є нематеріальні (духовні) блага;

2) об'єктом, яких є результати інтелектуальної, творчої діяльності

Відповідно до ст. 272 ЦК України фізична особа здійснює особисті немайнові права самостійно (особисто). В інтересах малолітніх, неповнолітніх, а також повнолітніх фізичних осіб, які за віком або за станом здоров'я самостійно не можуть здійснювати свої особисті права, їхні права здійснюють батьки (усиновлювачі), опікуни, піклувальники.

Види особистих немайнових прав передбачені статтею 270 ЦКУ:

1. Відповідно до Конституції України фізична особа має право на життя, право на охорону здоров'я, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на свободу та особисту недоторканність, право на недоторканність особистого і сімейного життя, право на повагу до гідності та честі, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на недоторканність житла, право на вільний вибір місця проживання та на свободу пересування, право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості.

2. Цим Кодексом та іншим законом можуть бути передбачені й інші особисті немайнові права фізичної особи.

3. Перелік особистих немайнових прав, які встановлені Конституцією України, цим Кодексом та іншим законом, не є вичерпним.

Зміст особистого немайнового права становить можливість фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя.

Фізична особа здійснює особисті немайнові права самостійно. В інтересах малолітніх, неповнолітніх, а також повнолітніх фізичних осіб, які за віком або за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої особисті немайнові права, їхні права здійснюють батьки (усиновлювачі), опікуни, піклувальники.

Фізична особа має право вимагати від посадових і службових осіб вчинення відповідних дій, спрямованих на забезпечення здійснення нею особистих немайнових прав.

12. Загальна характеристика (поняття, набуття та припинення) права власності фізичних та юридичних осіб

Власність – це суспільні (цивільні) відносини, у яких одні особи – власники – ставляться до речей як до своїх, а всі інші – не власники – мають ставитися до них як до чужих й утримуватися від будь-яких зазіхань на ці речі.

Власність – це суспільні відносини, що характеризуються двома основними ознаками:

- 1) виникають з приводу речей (майна);
- 2) мають вольовий зміст.

З першої ознаки випливає, що власність – це завжди майнові відносини, серед яких вона займає чільне місце.

Наявність другої ознаки зумовлює необхідність характеристики такої категорії, як «воля власника», установлення меж його волевиявлення. У зв'язку з цим слід зазначити, що власник може чинити стосовно своєї речі усе, що прямо не заборонене законом, або не суперечить соціальній природі власності.

Правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Право власності є непорушним. Ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні. Ризик випадкового знищення та випадкового пошкодження (псування) майна несе його власник, якщо інше не встановлено договором або законом.

Особливим видом права власності є право довірчої власності, яке виникає внаслідок закону або договору управління майном.

Власникові належать права володіння, користування та розпоряджання своїм майном. На зміст права власності не впливають місце проживання власника та місцезнаходження майна.

Правомочність володіння – це юридично забезпечена можливість господарського панування власника над річчю. Мова

при цьому йде про господарське панування над річчю, що зовсім не вимагає, щоб власник знаходився з нею в безпосередньому контакті. Наприклад, ідучи в тривале відрядження, власник продовжує залишатися власником речей, що знаходяться в його квартирі.

Володіння річчю може бути законним і незаконним. Законним називається володіння, що спирається на яку-небудь правову підставу, тобто на юридичний титул володіння. Законне володіння часте іменують титульним. Незаконне володіння на правову підставу не спирається, а тому є безтитульним. Речі, за загальним правилом, знаходяться у володінні тих, хто має те або інше право на володіння ними. Зазначена обставина дозволяє при розгляді споровши з приводу речі виходити з презумпції законності фактичного володіння. Іншими словами, той, у кого річ знаходиться, передбачається таким, що має право на володіння нею, поки не доведене зворотне.

Незаконні володільці, у свою чергу, поділяються на добросовісних і недобросовісних.

Володільць добросовісний, якщо він не знав і не повинний був знати про незаконність свого володіння. Володільць недобросовісний, якщо він про це знав або повинний був знати. Відповідно до спільної презумпції добросовісності учасників цивільних прав і обов'язків (п. 6 ст. 3 ЦК, п. 2 ст.328 ЦК) варто виходити з припущення про добросовісність володільця.

Розподіл незаконних володільців на добросовісних і недобросовісних має значення при розрахунках між власником і володільцем по доходах і витратах, коли власник вимагає свою річ за допомогою віндикаційного позову, а також при рішенні питання, чи може володільць набути право власності за давністю володіння.

Правомочність користування – це юридично забезпечена можливість видобувати з речі її корисні властивості у процесі її особистого або продуктивного споживання. Нерідко та сама річ може використовуватися як з метою особистого споживання, так і у виробничих цілях. Так, швейну машину можна використовувати для пошиття одягу не тільки своїй родині, але і на сторону за плату.

Правомочність користування звичайно спирається на правомочність володіння. Але іноді можна користуватися

річчю і не володіючи нею. Наприклад, ательє по прокату музичних інструментів здає їх напрокат з тим, що користування інструментом відбувається в приміщенні ательє, скажемо, у визначені дні і години. Так само і при користуванні ігровими автоматами.

Правомочність розпорядження – це юридично забезпечена можливість визначити долю речі шляхом здійснення юридичних актів у відношенні цієї речі. Не викликає сумнівів, що в тих випадках, коли власник продає свою річ, здає її в найм, у заставу, передає як внесок в товариство або як пожертвування в благодійний фонд, він здійснює розпорядження річчю. Значно складніше юридично кваліфікувати дії власника у відношенні речі, коли він знищує річ, що стала йому непотрібною, або викидає її, або коли річ за своїми властивостями розрахована на використання лише в одному акті виробництва або споживання. Якщо власник знищує річ або викидає її, то він розпоряджається річчю шляхом здійснення односторонньої дії, оскільки воля власника спрямована на відмову від права власності. Але якщо право власності припиняється в результаті однократного використання речі (наприклад, ви з'їдаєте яблуко або спалюєте дрова в каміні), то воля власника спрямована зовсім не на те, щоб припинити право власності, а на те, щоб витягти з речі її корисні властивості. Тому в зазначеному випадку має місце здійснення тільки права користування річчю, але не права розпорядження нею.

Право власності має властивість пружності, або еластичності. Це значить, що йому властива здатність відновлюватися в колишньому обсязі, що як тільки обмеження, що зв'язують його відпадуть.

Право власності відноситься до числа виключних прав. Це значить, що власник наділений правом виключати вплив усіх третіх осіб на закріплену за ним у відношенні приналежного йому майна сферу господарського панування, у тому числі і за допомогою мір самозахисту.

Згідно статті 318 ЦКУ суб'єктами права власності є Український народ та інші учасниками цивільних відносин, визначені ст.2 ЦКУ, до яких відносяться фізичні, юридичні особи, держава та територіальні громади.

Фізичні та юридичні особи можуть бути власниками будь-якого майна, за винятком окремих видів майна, які відповідно до закону не можуть їм належати. Склад, кількість та вартість майна, яке може бути у власності фізичних та юридичних осіб, не є обмеженими.

Законом може бути встановлено обмеження розміру земельної ділянки, яка може бути у власності фізичної та юридичної особи.

На перший погляд, відповідь на питання про суб'єкта права власності фізичної особи гранично проста: у якості такого виступає фізична особа. Проте, фізична особа як суб'єкт права власності виступає в різних правових якостях. Фізична особа в Україні є громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства. Окрім того, в одних випадках перед нами найманий робітник, в інші – індивідуальний підприємець, у третіх – підприємець, що є засновником юридичної особи, і т.д. Усе це не може не позначитися на положенні фізичної особи як суб'єкта права власності. При цьому фізична особа може займатися підприємницькою діяльністю, лише будучи зареєстрованою у встановленому законом порядку. Тому усі випадки, коли фізична особа як власника уводить своє майно в цивільний оборот, варто розбити на дві групи. До першої варто віднести ті, коли виступ фізичної особи як власника реєстрації не вимагає, до другого ті, коли така реєстрація потрібно.

Якщо виходити з класифікації видів приватної власності фізичної особи, що раніше дана, то можна стверджувати, що реєстрації не потрібно, якщо фізичної особа виступає як найманий працівник, а також особа, що займається економічною діяльністю, не спрямованою на систематичне отримання прибутку. При цьому у власності фізичної особи може знаходитися майно, що підлягає спеціальній реєстрації (наприклад, нерухомість). Вона може також вчиняти правочини, що підлягають реєстрації (наприклад, приватизувати займане нею житлове приміщення).

Однак у всіх цих випадках у поняття реєстрації вкладається інший зміст, і вона відноситься або до приналежного фізичній особі майна, або до правочину, але не до його діяльності як власника. У зазначених випадках власником відповідного майна продовжує залишатися сама фізична особа і ніяке подвоєння суб'єкта права не відбувається.

Реєстрація потрібна в тих випадках, коли фізична особа, виступаючи в цивільному обороті як власник, займається підприємницькою діяльністю. Нагадаємо, що ці випадки, у свою чергу, зводяться до трьох: коли фізична особа займається підприємницькою діяльністю, заснованою на власній праці; коли фізична особа займається підприємницькою діяльністю із залученням найманої праці, але без утворення юридичної особи; коли фізична особа займається підприємницькою діяльністю із залученням найманої праці на базі утвореної юридичної особи.

Право власності юридичної особи – це юридично забезпечена можливість володіти, користуватися і розпоряджатися приналежною їй майном на свій розсуд та в інтересах учасників, шляхом здійснення у відношенні цього майна будь-яких дій, що не суперечать законові, засновницьким документам.

Праву власності юридичних осіб певних організаційно-правових форм притаманні особливості набуття і припинення володіння, користування і розпорядження майном. Разом з тим можна відзначити спільні закономірності, що характеризують право власності юридичних осіб.

По-перше, усі юридичні особи, підрозділяються на комерційні і некомерційні організації і відповідно наділяються або загальною або спеціальною правоздатністю (правосуб'єктністю). А це відповідно позначається на змісті належного їм права власності, межах і способах його здійснення.

Хоча набір правомочностей у всіх випадках залишається незмінним (це добре знайомі нам правомочності по володінню, користуванню і розпорядженню майном), проте, за своїм змістом і межах вони далеко не однакові. У комерційних організацій, що у принципі можуть займатися будь-якою, не забороненою законом діяльністю, ці правомочності і за змістом і за межами їх здійснення значно ширші. Спектр можливостей, що зазначені правомочності відкривають перед некомерційними організаціями, куди більш вузький. Юридичні особи, що виступають як власники, у своїй більшості засновані на принципі добровільного членства (участі). Її члени (учасники) формують майнову базу відповідної організації шляхом внесення внесків, часток, купівлі акцій і т.д. Відтак, очевидно, що фізичні і юридичні особи, що передали організації своє майно або зро-

били якийсь інший внесок, далеко не байдужні до того, як і в яких цілях вона буде його використовувати. Саме тому зазначені особи в багатьох випадках безпосередньо беруть участь у прийнятті рішень по здійсненню права власності, голосуючи на загальних збори, формуючи органи управління, що виконують розпорядницькі функції у відношенні приналежного даній юридичній особі майна, контролюючи використання майна відповідно до його цільового призначення і в інтересах учасників, вкладників, акціонерів.

По-друге, юридична особа набуває цивільних прав і бере на себе цивільні зобов'язання через свої органи, що діють відповідно до закону, інших правових актів та установчих документів. В передбачених законом випадках юридична особа може набувати цивільні права та брати на себе цивільні обов'язки через своїх учасників.

По-третє, у числі нормативних актів, що визначають правовий режим майна, що належить юридичній особі на праві власності, важливе місце належить установчим документам юридичної особи (у першу чергу таких, як статут), що повинні бути віднесені до актів локальної нормотворчості. У цих актах знов-таки втілюється, як правило, колективна воля засновників юридичної особи, причому до зазначених актів нерідко міститься відсилання в законах і інших загально-нормативних правових актах, у тому числі й у Цивільному кодексі. В установчих документах визначаються джерела формування майна юридичної особи, порядок розпорядження майном, розподілу прибутків і збитків тощо.

По-четверте, засновники (учасники) юридичних осіб, мають на майно юридичної особи речові права або ж вони мають у відношенні юридичних осіб або зобов'язальні права, якщо мова йде про господарські товариства, виробничі і споживчі кооперативи, або взагалі не мають у відношенні юридичних осіб майнових прав (ні речових, ні зобов'язальних), якщо мова йде про громадські і релігійні організації, благодійні і інші фонди, асоціації та союзи.

З точки зору найбільш повного виявлення як загальних рис, так і особливостей, властивим юридичним особам саме як суб'єктам права власності, найбільш виправданим є їх поділ за організаційно-правовою формою на господарські товариства,

виробничі і споживчі кооперативи; громадські і релігійні організації; благодійні й інші фонди; об'єднання (асоціації і союзи).

Підстави набуття права власності. Право власності набувається на підставах, що не заборонені законом, зокрема із правочинів. Право власності вважається набутим правомірно, якщо інше прямо не впливає із закону або незаконність набуття права власності не встановлена судом.

Правовідносини власності виникають, змінюються та припиняються на підставі певних юридичних фактів, які називають підставами набуття права власності. Поряд із підставами існують і способи набуття права власності. Вказані поняття не слід ототожнювати: підставами набуття права власності (які йменуються ще титулами власності) є наприклад, договір купівлі-продажу, заповіт, рішення суду; способами набуття права власності є передання речі, державна реєстрація правочину або права тощо. Для договорів, які потребують нотаріального посвідчення та у певних випадках державної реєстрації, факт їх укладення служить не тільки підставою, а й способом набуття права власності.

Існують класифікації підстав набуття права власності на первісні й похідні та загальні й спеціальні. Критерієм, завдяки якому стає можливим поділ право набуття на первісне та похідне, має бути правонаступництво.

До первісних належать підстави, за допомогою яких право власності на річ виникає вперше чи незалежно від права попереднього власника на цю річ, чи незалежно від його волі.

Похідні підстави мають місце тоді, коли право власності одного суб'єкта встановлюється на підставі права попереднього власника.

До первісного набуття права власності слід віднести: набуття права власності на новостворене майно, в тому числі на об'єкти незавершеного будівництва (ст. 331 ЦК), перероблену річ (ст. 332 ЦК), безхазяйну річ (ст. 335 ЦК), рухому річ, від якої власник відмовився (ст. 336 ЦК), знахідку (ст. 337 ЦК), бездоглядну домашню тварину (ст. 340 ЦК), скарб (ст. 343 ЦК), привласнення загальнодоступних дарів природи (у тому числі лов риби та полювання на дикого звіра – ст. 333 ЦК), а також на плоди (ч. 2 ст. 189 ЦК), набуття права власності за набу-

вальною давністю (ст. 344 ЦК), визнання права власності на самочинне будівництво (ст. 376 ЦК).

До похідного набуття права власності можна віднести: набуття права власності за договором (ст. 334 ЦК), у разі приватизації державного майна та майна, що є в комунальній власності (ст. 345 ЦК), унаслідок спадкування (ст. 1216 ЦК), переходу майна при реорганізації та перетворенні юридичної особи (ч. 2 статті 104, 107-109 ЦК).

Судове рішення саме по собі є не підставою набуття права власності, а одним із елементів юридичного складу. Наявність судового рішення не позбавляє необхідності здійснювати державну реєстрацію права власності.

Залежно від того, чи належать способи набуття права власності до всіх власників, існує їх класифікація на загальні (загальноцивільні) та спеціальні. Так, наприклад, виготовлення продукції, отримання доходів і правочини є загальними підставами набуття права власності для всіх власників. Спеціальними ж підставами буде набуття права власності держави на скарб, що є пам'яткою історії та культури (ч. 4 ст. 343 ЦК) або комунальної власності на безхазяйне майно (ст. 335 ЦК) тощо.

Стаття 346. Підстави припинення права власності

1. Право власності припиняється у разі:
  - 1) відчуження власником свого майна;
  - 2) відмови власника від права власності;
  - 3) припинення права власності на майно, яке за законом не може належати цій особі;
  - 4) знищення майна;
  - 5) викупу пам'яток культурної спадщини;
  - 6) примусового відчуження земельних ділянок приватної власності, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності відповідно до закону;
  - 8) звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника;
  - 9) реквізиції;
  - 10) конфіскації;
  - 11) припинення юридичної особи чи смерті власника;
  - 12) визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

2. Право власності може бути припинене в інших випадках, встановлених законом.

Слід звернути увагу на те, що наведений перелік не є вичерпним. Згідно з ч.2 ст.346 ЦК право власності може бути припинене також у інших випадках, встановлених законом. До них належить, наприклад, придбання майна проти волі власника добросовісним набувачем (ст.388 ЦК), смерть власника (ст.1216 ЦК).

Залежно від значення волі власника усі підстави припинення права власності можна поділити на дві групи:

- припинення права власності з волі власника;
- припинення права власності незалежно від волі власника.

Припинення права власності з волі власника найчастіше відбувається внаслідок передачі цього права іншій особі на підставі правочинів (договорів купівлі-продажу, дарування тощо). Можливі також знищення речі власником (шляхом її споживання, переробки в іншу річ, фізичної ліквідації) і безадресна відмова від права власності на майно (дерелікція).

Припинення права власності незалежно від волі власника може бути двох різновидів:

1) припинення права власності з об'єктивних причин (загибель речі, загублення речі власником; сплив строку набувальної давності);

2) припинення права власності внаслідок волевиявлення інших суб'єктів права (примусовий викуп майна, звернення стягнення на нього за зобов'язаннями власника, реквізиція, конфіскація тощо).

При цьому слід дотримуватися положення Конституції: «Ніхто не може бути протиправне позбавлений права власності» (ст.41).

Відчуження власником свого майна поряд із знищенням речі внаслідок її споживання є однією з найтипівіших для приватного права підстав припинення права власності. У цьому разі власник шляхом свого волевиявлення реалізує правомочність розпорядження річчю, тобто визначає її подальшу юридичну долю.

Відмова від права власності можлива двома способами:

- шляхом спеціальної заяви про це;

- шляхом вчинення дій, що зрозуміло свідчать про намір відмовитися від права на майно.

Момент припинення права власності на ту чи іншу річ залежить від її правового режиму, зокрема від того, підлягає річ державній реєстрації чи ні.

У разі відмови від права власності на майно, права на яке не підлягають державній реєстрації, право власності на нього припиняється з моменту вчинення дії, яка свідчить про таку відмову. У разі відмови від права власності на майно, права на яке підпадають державній реєстрації (ст.182 ЦК), право власності на нього припиняється з моменту внесення за заявою власника відповідно запису до державного реєстру.

13. Загальна характеристика (поняття, види, особливості здійснення та припинення) права спільної власності

Відповідно до ч. 1 ст. 355 ЦК Майно, що є у власності двох або більше осіб (співвласників), належить їм на праві спільної власності (спільне майно). Майно може належати особам на праві спільної часткової або на праві спільної сумісної власності. Право спільної власності виникає з підстав, не заборонених законом. Спільна власність вважається частковою, якщо договором або законом не встановлена спільна сумісна власність на майно.

Закон закріплює два види спільної власності: часткову і сумісну (ч. 2 ст. 355 ЦК України). Спільна власність іменується частковою тоді, коли кожному з її учасників належить визначена частка. У спільній сумісній власності частки її учасників заздалегідь не визначені, вони конкретизуються лише при розподілі спільної власності або при виділі з неї.

У нині діючому законодавстві встановлено, що кожному співвласнику належить частка в праві власності на спільне майно. Такий підхід до розкриття змісту права учасника спільної часткової власності має ряд переваг. **По-перше**, підкреслюється, що право кожного співвласника не обмежується якоюсь конкретною частиною спільної речі, а поширюється на всю річ. **По-друге**, міститься вказівка на те, що об'єктом цього права, як і права власності, є майно. **По-третє**, оскільки права

інших співвласників також поширюються на все майно в цілому, не ставиться під сумнів характеристика спільної власності як власності багатосуб'єктної. І нарешті, *по-четверте*, оскільки право кожного співвласника виражається у визначеній частці, виявляється специфіка часткової власності як особливого виду спільної власності. Такий же підхід з певними застереженнями застосовуємо до спільної сумісної власності, так як частки існують і в ній і так само підлягають визначенню при поділі чи виділі.

Менш вдалими є спроби розкрити зміст права спільної часткової власності за допомогою понять реальної або ідеальної частки.

Під реальною часткою розуміють конкретну, фізично відокремлену частину спільного майна, що належить кожному із співвласників. Ця конструкція веде до заміни багатосуб'єктної власності односуб'єктною. Специфіка ж спільної власності полягає в тому, що право власності на один і той самий матеріальний об'єкт належить декільком особам. Неприйнятною є і конструкція ідеальної частки, що зводить право на частку лише до її вартісного вираження. Ця конструкція веде до нівелювання майна як об'єкта спільної власності, а тим самим і до заміни права спільної власності зобов'язальним.

Спільна часткова власність може виникнути в силу будь-яких, що допускаються законом або договором підстав. Вичерпного переліку підстав її виникнення закон не передбачає. Більше того, за згодою учасників спільної сумісної власності, а якщо вона не досягнута, то за рішенням суду, на їхнє спільне майно може бути встановлена часткова власність. Іншими словами, допускається перехід майна з режиму спільної сумісної у режим спільної часткової власності.

Визначення часток у праві спільної часткової власності (стаття 357 ЦПК)

1. Частки у праві спільної часткової власності вважаються рівними, якщо інше не встановлено за домовленістю співвласників або законом.

2. Якщо розмір часток у праві спільної часткової власності не встановлений за домовленістю співвласників або законом, він визначається з урахуванням вкладу кожного з співвласників у придбання (виготовлення, спорудження) майна.

3. Співвласник має право на відповідне збільшення своєї частки у праві спільної часткової власності, якщо поліпшення спільного майна, які не можна відокремити, зроблені ним своїм коштом за згодою всіх співвласників, з додержанням встановленого порядку використання спільного майна.

4. Співвласник житлового будинку, іншої будівлі, споруди може зробити у встановленому законом порядку за свій рахунок добудову (прибудову) без згоди інших співвласників, якщо це не порушує їхніх прав. Така добудова (прибудова) є власністю співвласника, який її зробив, і не змінює розміру часток співвласників у праві спільної часткової власності.

5. Поліпшення спільного майна, які можна відокремити, є власністю того з співвласників, який їх зробив, якщо інше не встановлено домовленістю співвласників.

Здійснення права спільної часткової власності Право спільної часткової власності здійснюється співвласниками за їхньою згодою. Співвласники можуть домовитися про порядок володіння та користування майном, що є їхньою спільною частковою власністю. Кожен із співвласників має право на надання йому у володіння та користування тієї частини спільного майна в натурі, яка відповідає його частці у праві спільної часткової власності. У разі неможливості цього він має право вимагати від інших співвласників, які володіють і користуються спільним майном, відповідної матеріальної компенсації. Якщо договір між співвласниками про порядок володіння та користування спільним майном відповідно до їхніх часток у праві спільної часткової власності посвідчений нотаріально, він є обов'язковим і для особи, яка придбає згодом частку у праві спільної часткової власності на це майно.

Плоди, продукція та доходи від використання майна, що є у спільній частковій власності

Плоди, продукція та доходи від використання майна, що є у спільній частковій власності, надходять до складу спільного майна і розподіляються між співвласниками відповідно до їхніх часток у праві спільної часткової власності, якщо інше не встановлено домовленістю між ними.

Утримання майна, що є у спільній частковій власності

1. Співвласник відповідно до своєї частки у праві спільної часткової власності зобов'язаний брати участь у витратах

на управління, утримання та збереження спільного майна, у сплаті податків, зборів (обов'язкових платежів), а також нести відповідальність перед третіми особами за зобов'язаннями, пов'язаними із спільним майном.

Право співвласника розпорядитися своєю часткою у праві спільної часткової власності передбачене статтею 361 ЦКУ, відповідно до якої співвласник має право самостійно розпорядитися своєю часткою у праві спільної часткової власності.

У разі продажу частки у праві спільної часткової власності співвласник **має переважне право перед іншими особами на її купівлю відповідно до статті 362 ЦКУ** за ціною, оголошеною для продажу, та на інших рівних умовах, крім випадку продажу з публічних торгів. Продавець частки у праві спільної часткової власності зобов'язаний письмово повідомити інших співвласників про намір продати свою частку, вказавши ціну та інші умови, на яких він її продає. Якщо інші співвласники відмовилися від здійснення переважного права купівлі чи не здійснять цього права щодо нерухомого майна протягом одного місяця, а щодо рухомого майна – протягом десяти днів від дня отримання ними повідомлення, продавець має право продати свою частку іншій особі.

Якщо бажання придбати частку у праві спільної часткової власності виявили кілька співвласників, продавець має право вибору покупця. У разі продажу частки у праві спільної часткової власності з порушенням переважного права купівлі співвласник може пред'явити до суду позов про переведення на нього прав та обов'язків покупця. Одночасно позивач зобов'язаний внести на депозитний рахунок суду грошову суму, яку за договором повинен сплатити покупець. До таких вимог застосовується позовна давність в один рік. Передача співвласником свого переважного права купівлі частки у праві спільної часткової власності іншій особі не допускається.

Момент переходу частки у праві спільної часткової власності до набувача за договором (Стаття 363 ЦКУ)

1. Частка у праві спільної часткової власності переходить до набувача за договором з моменту укладення договору, якщо інше не встановлено домовленістю сторін.

2. Частка у праві спільної часткової власності за договором, який підлягає нотаріальному посвідченню та (або) держав-

ній реєстрації, переходить до набувача відповідно до статті 334 цього Кодексу.

Виділ частки із майна, що є у спільній частковій власності відбувається у відповідності з статтею 364 ЦКУ.

Співвласник має право на виділ у натурі частки із майна, що є у спільній частковій власності.

Якщо виділ у натурі частки із спільного майна не допускається згідно із законом або є неможливим (частина друга статті 183 цього Кодексу), співвласник, який бажає виділу, має право на одержання від інших співвласників грошової або іншої матеріальної компенсації вартості його частки.

Компенсація співвласникові може бути надана лише за його згодою.

Право на частку у праві спільної часткової власності у співвласника, який отримав таку компенсацію, припиняється з дня її отримання. У разі виділу співвласником у натурі частки із спільного майна для співвласника, який здійснив такий виділ, право спільної часткової власності на це майно припиняється. Така особа набуває право власності на виділене майно, і у випадку, встановленому законом, таке право підлягає державній реєстрації. **Договір про виділ у натурі частки з нерухомого спільного майна укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню.**

Припинення права на частку у спільному майні за вимогою інших співвласників

Право особи на частку у спільному майні може бути припинене за рішенням суду на підставі позову інших співвласників, якщо:

- 1) частка є незначною і не може бути виділена в натурі;
- 2) річ є неподільною;
- 3) спільне володіння і користування майном є неможливим;
- 4) таке припинення не завдасть істотної шкоди інтересам співвласника та членам його сім'ї.

2. Суд постановляє рішення про припинення права особи на частку у спільному майні за умови попереднього внесення позивачем вартості цієї частки на депозитний рахунок суду.

Звернення стягнення на частку у майні, що є у спільній частковій власності

1. Кредитор співвласника майна, що є у спільній частковій власності, у разі недостатності у нього іншого майна, на яке може бути звернене стягнення, може пред'явити позов про виділ частки із спільного майна в натурі для звернення стягнення на неї.

Якщо виділ в натурі частки із спільного майна має наслідком зміну його призначення або проти цього заперечують інші співвласники, спір вирішується судом.

2. У разі неможливості виділу в натурі частки із спільного майна або заперечення інших співвласників проти такого виділу кредитор має право вимагати продажу боржником своєї частки у праві спільної часткової власності з направленням суми виторгу на погашення боргу.

У разі відмови боржника від продажу своєї частки у праві спільної часткової власності або відмови інших співвласників від придбання частки боржника кредитор має право вимагати продажу цієї частки з публічних торгів або переведення на нього прав та обов'язків співвласника-боржника, з проведенням відповідного перерахунку.

Поділ майна, що є у спільній частковій власності

Майно, що є у спільній частковій власності, може бути поділене в натурі між співвласниками за домовленістю між ними. У разі поділу спільного майна між співвласниками право спільної часткової власності на нього припиняється. Договір про поділ нерухомого майна, що є у спільній частковій власності, укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню.

Право спільної сумісної власності. Спільна власність двох або більше осіб без визначення часток кожного з них у праві власності є спільною сумісною власністю (стаття 368 ЦКУ) Суб'єктами права спільної сумісної власності можуть бути фізичні особи, юридичні особи, а також держава, територіальні громади, якщо інше не встановлено законом.

Майно, набуте подружжям за час шлюбу, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором або законом. Майно, набуте в результаті спільної праці та за спільні грошові кошти членів сім'ї, є їхньою спільною сумісною

власністю, якщо інше не встановлено договором, укладеним у письмовій формі. Співвласники майна, що є у спільній сумісній власності, володіють і користуються ним спільно, якщо інше не встановлено домовленістю між ними. Розпорядження майном, що є у спільній сумісній власності, здійснюється за згодою всіх співвласників, якщо інше не встановлено законом.

У разі вчинення одним із співвласників правочину щодо розпорядження спільним майном вважається, що він вчинений за згодою всіх співвласників, якщо інше не встановлено законом. ***Згода співвласників на вчинення правочину*** щодо розпорядження спільним майном, який підлягає нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, ***має бути висловлена письмово і нотаріально посвідчена***. Співвласники мають право уповноважити одного з них на вчинення правочинів щодо розпорядження спільним майном.

Правочин щодо розпорядження спільним майном, вчинений одним із співвласників, може бути визнаний судом недійсним за позовом іншого співвласника у разі відсутності у співвласника, який вчинив правочин, необхідних повноважень.

Виділ частки із майна, що є у спільній сумісній власності здійснюється відповідно до статті 370 ЦКУ. Співвласники мають право на виділ у натурі частки із майна, що є у спільній сумісній власності, крім випадків, установлених законом. У разі виділу частки із майна, що є у спільній сумісній власності, вважається, що частки кожного із співвласників у праві спільної сумісної власності є рівними, якщо інше не встановлено домовленістю між ними, законом або рішенням суду. Виділ частки із майна, що є у спільній сумісній власності, здійснюється у порядку, встановленому статтею 364 цього Кодексу.

Звернення стягнення на частку майна, що є у спільній сумісній власності. Кредитор співвласника майна, що є у спільній сумісній власності, у разі недостатності у нього іншого майна, на яке може бути звернене стягнення, може пред'явити позов про виділ частки із спільного майна в натурі для звернення стягнення на неї, крім випадків, установлених законом. Виділ частки із майна, що є у спільній сумісній власності, для звернення стягнення на неї здійснюється у порядку, встановленому статтею 366 цього Кодексу.

Поділ майна, що є у спільній сумісній власності здійснюється відповідно до статті 372 ЦКУ. Майно, що є у спільній сумісній власності, може бути поділене між співвласниками за домовленістю між ними, крім випадків, установлених законом. У разі поділу майна, що є у спільній сумісній власності, вважається, що частки співвласників у праві спільної сумісної власності є рівними, якщо інше не встановлено домовленістю між ними або законом. За рішенням суду частка співвласника може бути збільшена або зменшена з урахуванням обставин, які мають істотне значення. У разі поділу майна між співвласниками право спільної сумісної власності на нього припиняється. ***Договір про поділ нерухомого майна, що є у спільній сумісній власності, укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню.***

14. Поняття та види речових прав на чуже майно

Під речовим правом слід розуміти право, що забезпечує задоволення інтересів уповноваженого особи шляхом безпосереднього впливу на річ, що знаходиться в сфері його господарського панування.

Ознаки речового права.

Якщо підсумовувати висловлені на цей рахунок судження, то в числі ознак речового права найчастіше фігурують вказівки на те, що речове право носить безстроковий характер; об'єктом цього права є річ; вимоги, що впливають з речових прав, підлягають переважному задоволенню в порівнянні з вимогами, що впливають із зобов'язальних прав; речовому праву властива право слідування і що, нарешті, речові права користуються абсолютним захистом.

Цілий ряд з перерахованих ознак не можуть претендувати на роль загальних для усіх без винятку речових прав. Так, безстроковий характер із усіх речових прав властивий, мабуть, лише праву власності. З іншого боку, не всі зазначені ознаки можуть бути віднесені тільки до речових прав. Наприклад, речі можуть бути об'єктом не тільки речових, але і зобов'язальних прав. У той же час об'єкти речових прав далеко не завжди зводяться до речі.

Законодавець з усіх ознак, властивих речовим правам, закріпив тільки дві: право слідування й абсолютний характер захисту. Суть першої із зазначених ознак зводиться до того, що перехід права власності на майно до іншого особи не є підставою для припинення інших речових прав на це майно. Іншими словами, право слідує за річчю. Звідси і визначення цієї ознаки: право слідування. Так, застава зберігається при переході права на закладене майно до іншого особи (ст. 586 ЦК). Те ж має місце і при переході до іншого особи права власності на майно, здане в оренду (майнове наймання): договір оренди зберігає силу і для нового власника (ст. 770 ЦК). Інша ознака, що одержала закріплення в законі, полягає в тому, що речові права особи, що не є власником, захищаються від їхнього порушення будь-якою особою в порядку, передбаченому гл. 29 ЦК. Забігаючи вперед, відзначимо, що згідно ст. 396 ЦК володілець, що не є власником, але має право володіння майном на підставі, передбаченій законом або договором, користується проти третіх осіб тим же захистом, що і власник. Захист надається йому і проти самого власника.

Виявляючи властивим речовим правам ознаки, звернемо увагу на суб'єктний склад правовідносин, одним з елементів яких виступає відповідне право. Для всіх речових прав, зрозуміло, крім права власності, характерно те, що за кожним з них стоїть фігура самого власника. Тому носій речового права знаходиться не тільки в абсолютному правовідношенні з усіма третіми особами, але й у відносному правовідношенні з власником, які б ні були підстави виникнення і юридична природа зазначеного правовідношення. Так, носій права господарського відання або права оперативного управління знаходиться в правовідношенні з власником відповідного майна. Носій речового права може знаходитися у відносних правовідносинах і з третіми особами. У випадках, передбачених законом, відносні правовідносини можуть виникати і між носіями однорідних по своїй юридичній природі речових прав (наприклад, між учасниками спільної власності).

Звернемо увагу на одне положення, важливе для розуміння того, як співвідноситься право власності з іншими речовими правами: «Речові права на майно можуть належати особам, що не є власниками цього майна». Не забуваючи про те, що речо-

ві права на майно в першу чергу належать його власникові, оскільки саме право власності в системі речових прав займає чільне місце, спробуємо в цьому положенні розібратися. Мова йде про те, що власник не може бути одночасно носієм якогось-небудь обмеженого речового права на ту ж річ, що було б несумісне з повнотою і винятковістю права власності. Іншими словами, одна особа не може персоніфікувати і право власності й обмежене по своєму змісті речове право. Стосовно до сервітутів це положення було чітко виражене в римському праві: *sua res nemini servit* (своя річ нікому не служить). Не можна мати сервітут на власну річ, тому що це суперечило б самій природі права власності.

Види речових прав.

У ЦК до речових прав віднесені:

1. Речовими правами на чуже майно є:

- 1) право володіння;
- 2) право користування (сервітут);
- 3) право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис);
- 4) право забудови земельної ділянки (суперфіцій).

2. Законом можуть бути встановлені інші речові права на чуже майно.

Право володіння чужим майном. Володільцем чужого майна є особа, яка фактично тримає його у себе. Право володіння чужим майном може належати одночасно двом або більше особам. Фактичне володіння майном вважається правомірним, якщо інше не впливає із закону або не встановлено рішенням суду. Право володіння виникає на підставі договору з власником або особою, якій майно було передане власником, а також на інших підставах, встановлених законом.

Право володіння припиняється у разі:

- 1) відмови володільця від володіння майном;
- 2) витребування майна від володільця власником майна або іншою особою;
- 3) знищення майна.

Право володіння припиняється також в інших випадках, встановлених законом.

Статтею 400 ЦКУ передбачений обов'язок недобросовісного володільця негайно повернути майно особі, яка має на

нього право власності чи інше право або яка є добросовісним володільцем. Недобросовісний володільець зобов'язаний негайно повернути майно особі, яка має на нього право власності або інше право відповідно до договору або закону, або яка є добросовісним володільцем цього майна. У разі невиконання недобросовісним володільцем цього обов'язку заінтересована особа має право пред'явити позов про витребування цього майна.

Право користування чужим майном (сервітут) може бути встановлене щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів (земельний сервітут) або іншого нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб, які не можуть бути задоволені іншим способом. Сервітут може належати власникові (володільцеві) сусідньої земельної ділянки, а також іншій, конкретно визначеній особі (особистий сервітут).

Встановлення сервітуту. Сервітут може бути встановлений договором, законом, заповітом або рішенням суду. Земельний сервітут може бути встановлений договором між особою, яка вимагає його встановлення, та власником (володільцем) земельної ділянки або особою, яка використовує земельну ділянку на праві емфітевзису, суперфіцію. **Земельний сервітут підлягає державній реєстрації** в порядку, встановленому для державної реєстрації прав на нерухоме майно. У разі недосягнення домовленості про встановлення сервітуту та про його умови спір вирішується судом за позовом особи, яка вимагає встановлення сервітуту.

Зміст сервітуту. Сервітут визначає обсяг прав щодо користування особою чужим майном. Сервітут може бути встановлений на певний строк або без визначення строку. Особа, яка користується сервітutom, зобов'язана вносити плату за користування майном, якщо інше не встановлено договором, законом, заповітом або рішенням суду. **Сервітут не підлягає відчуженню.**

У разі встановлення земельного сервітуту для спорудження лінійного об'єкта енергетичної інфраструктури, іншого об'єкта законом або договором про встановлення земельного сервітуту може бути встановлена умова щодо переходу права земельного сервітуту до нового власника такого об'єкта при переході права власності на нього. Сервітут не позбавляє влас-

ника майна, щодо якого він встановлений, права володіння, користування та розпоряджання цим майном. Сервітут зберігає чинність у разі переходу до інших осіб права власності на майно, щодо якого він встановлений. Збитки, завдані власникові (володільцеві) земельної ділянки або іншого нерухомого майна, особою, яка користується сервітутом, підлягають відшкодуванню на загальних підставах.

Право користування чужою земельною ділянкою або іншим нерухомим майном передбачене статтею 404 ЦКУ і полягає у можливості проходу, проїзду через чужу земельну ділянку, прокладання та експлуатації ліній електропередачі, зв'язку і трубопроводів, забезпечення водопостачання, меліорації тощо.

Особа має право вимагати від власника (володільця) сусідньої земельної ділянки, а в разі необхідності – від власника (володільця) іншої земельної ділянки надання земельного сервітуту. Право користування чужим майном може бути встановлено щодо іншого нерухомого майна (будівлі, споруди тощо).

Право членів сім'ї власника житла на користування цим житлом. Члени сім'ї власника житла, які проживають разом з ним, мають право на користування цим житлом відповідно до закону. Житлове приміщення, яке вони мають право займати, визначається його власником. Член сім'ї власника житла втрачає право на користування цим житлом у разі відсутності члена сім'ї без поважних причин понад один рік, якщо інше не встановлено домовленістю між ним і власником житла або законом.

Сервітут припиняється у разі:

- 1) поєднання в одній особі особи, в інтересах якої встановлений сервітут, і власника майна, обтяженого сервітутом;
- 2) відмови від нього особи, в інтересах якої встановлений сервітут;
- 3) спливу строку, на який було встановлено сервітут;
- 4) припинення обставини, яка була підставою для встановлення сервітуту;
- 5) невикористання сервітуту протягом трьох років підряд;
- 6) смерті особи, на користь якої було встановлено особистий сервітут.

Сервітут може бути припинений за рішенням суду на вимогу власника майна за наявності обставин, які мають істотне значення. Власник земельної ділянки має право вимагати припинення сервітуту, якщо він перешкоджає використанню цієї земельної ділянки за її цільовим призначенням. Сервітут може бути припинений в інших випадках, встановлених законом.

Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб

Підстави виникнення права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб

1. Право користування чужою земельною ділянкою встановлюється договором між власником земельної ділянки і фізичною особою, юридичною особою (далі – землекористувач).

2. Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) може відчужуватися і передаватися у порядку спадкування, крім випадків, передбачених частиною п'ятою статті 102¹ Земельного кодексу України.

Строк договору про надання права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських *потреб встановлюється договором і не може перевищувати 50 років.*

Права та обов'язки власника земельної ділянки, наданої у користування для сільськогосподарських потреб. Власник земельної ділянки має право вимагати від землекористувача використання її за призначенням, встановленим у договорі. Власник земельної ділянки має право на одержання плати за користування нею. Розмір плати, її форма, умови, порядок та строки її виплати встановлюються договором. Власник земельної ділянки зобов'язаний не перешкоджати землекористувачеві у здійсненні його прав.

Права та обов'язки землекористувача передбачені статтею 410 ЦКУ.

1. Землекористувач має право володіти та користуватися земельною ділянкою в повному обсязі відповідно до умов договору.

Землекористувач має право передавати земельну ділянку в оренду.

2. Землекористувач зобов'язаний вносити плату за користування земельною ділянкою, а також інші платежі, встановлені законом.

3. Землекористувач зобов'язаний ефективно використовувати земельну ділянку відповідно до її цільового призначення, підвищувати її родючість, застосовувати природоохоронні технології виробництва, утримуватися від дій, які можуть призвести до погіршення екологічної ситуації.

Відчуження права користування земельною ділянкою

1. Землекористувач має право на відчуження права користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб, якщо інше не встановлено законом.

2. У разі продажу права користування земельною ділянкою власник цієї земельної ділянки має переважне перед іншими особами право на його придбання, за ціною, що оголошена для продажу, та на інших рівних умовах.

3. Особа, яка здійснює відчуження права користування земельною ділянкою, зобов'язана письмово повідомити власника земельної ділянки про продаж права користування нею. Якщо протягом одного місяця власник не надішле письмової згоди на купівлю, право користування земельною ділянкою може бути продане іншій особі.

4. У разі порушення права переважної купівлі настають наслідки, передбачені [статтею 362](#) цього Кодексу.

5. У разі продажу права користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб іншій особі власник земельної ділянки має право на одержання відсотків від ціни продажу (вартості права), встановлених договором про надання права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб. Розмір та порядок сплати відсотків є істотною умовою договору про надання права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб.

6. У разі відчуження права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб іншій особі до неї переходять усі права та обов'язки землекористувача з дня державної реєстрації переходу права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб.

Припинення права користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб

Право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб припиняється у разі:

- 1) поєднання в одній особі власника земельної ділянки та землекористувача;
- 2) спливу строку, на який було надано право користування;
- 3) викупу земельної ділянки у зв'язку із суспільною необхідністю.

2. Право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб може бути припинене за рішенням суду в інших випадках, встановлених законом.

Право користування чужою земельною ділянкою для забудови. Підстави виникнення права користування чужою земельною ділянкою для забудови визначені статтею 413 ЦКУ

Власник земельної ділянки має право надати її в користування іншій особі для будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших споруд і будівель (суперфіцій). Таке право виникає на підставі договору або заповіту. Право користування земельною ділянкою, наданою для забудови, може відчужуватися або передаватися землекористувачем у порядку спадкування, крім випадків, передбачених частиною третьою цієї статті. Право користування земельною ділянкою державної або комунальної власності для забудови не може бути відчужено її землекористувачем іншим особам (крім випадків переходу права власності на будівлі та споруди, що розміщені на такій земельній ділянці), внесено до статутного фонду, передано у заставу. Право користування чужою земельною ділянкою для забудови може бути встановлено на визначений або на невизначений строк, крім випадків, передбачених частиною п'ятою цієї статті. ***Строк користування земельною ділянкою державної чи комунальної власності для забудови не може перевищувати 50 років.***

Права та обов'язки власника земельної ділянки, наданої для забудови

Власник земельної ділянки, наданої для забудови, має право на одержання плати за користування нею. Якщо на земельній ділянці збудовані промислові об'єкти, договором може

бути передбачено право власника земельної ділянки на одержання частки від доходу землекористувача. Власник земельної ділянки має право володіти, користуватися нею в обсязі, встановленому договором із землекористувачем. Перехід права власності на земельну ділянку до іншої особи не впливає на обсяг права власника будівлі (споруди) щодо користування земельною ділянкою.

Права та обов'язки землекористувача. Землекористувач має право користуватися земельною ділянкою в обсязі, встановленому договором. Землекористувач має право власності на будівлі (споруди), споруджені на земельній ділянці, переданій йому для забудови. Особа, до якої перейшло право власності на будівлі (споруди), набуває право користування земельною ділянкою на тих же умовах і в тому ж обсязі, що й попередній власник будівлі (споруди). Землекористувач зобов'язаний вносити плату за користування земельною ділянкою, наданою йому для забудови, а також інші платежі, встановлені законом. Землекористувач зобов'язаний використовувати земельну ділянку відповідно до її цільового призначення.

Право користування земельною ділянкою для забудови припиняється у разі:

- 1) поєднання в одній особі власника земельної ділянки та землекористувача;
- 2) спливу строку права користування;
- 3) відмови землекористувача від права користування;
- 4) невикористання земельної ділянки для забудови протягом трьох років підряд.

Право користування земельною ділянкою для забудови може бути припинене за рішенням суду в інших випадках, встановлених законом.

Правові наслідки припинення права користування земельною ділянкою

У разі припинення права користування земельною ділянкою, на якій була споруджена будівля (споруда), власник земельної ділянки та власник цієї будівлі (споруди) визначають правові наслідки такого припинення.

У разі недосягнення домовленості між ними власник земельної ділянки має право вимагати від власника будівлі (спо-

руди) її знесення та приведення земельної ділянки до стану, в якому вона була до надання її у користування.

Якщо знесення будівлі (споруди), що розміщена на земельній ділянці, заборонено законом (житлові будинки, пам'ятки культурної спадщини тощо) або є недоцільним у зв'язку з явним перевищенням вартості будівлі (споруди) порівняно з вартістю земельної ділянки, суд може з урахуванням підстав припинення права користування земельною ділянкою постановити рішення про викуп власником будівлі (споруди) земельної ділянки, на якій вона розміщена, або про викуп власником земельної ділянки будівлі (споруди), або визначити умови користування земельною ділянкою власником будівлі (споруди) на новий строк.

15. Підстави, предмет та умови задоволення віндикаційного та негаторного позовів

Серед цивільно-правових засобів захисту права власності особливе місце займають позови про витребування майна з чужого незаконного володіння – віндикаційні позови.

Під віндикаційним позовом (від лат. *Vim dicere* – повідомляти про застосування сили) розуміється позадоговірна вимога неволодіючого власника, до володіючого не власника (фактичного володільця) майна про повернення останнього в натурі. Відповідно до діючого законодавства для пред'явлення віндикаційного позову необхідно одночасна наявність ряду умов.

Насамперед потрібно, щоб власник був позбавлений фактичного панування над своїм майном, що вибуло з його володіння. Якщо майно знаходиться у власника, але хтось заперечує його право або створює які-небудь перешкоди в користуванні або розпорядженні майном, застосовуються інші засоби захисту, зокрема позов про визнання права власності або позов про усунення перешкод, не пов'язаних з позбавленням володіння.

Далі, необхідно, щоб майно, якого позбавився власник, збереглося в натурі і знаходилося у фактичному володінні іншої особи. Якщо майно вже знищене, перероблене або спожите, право власності на нього як таке припиняється. У цьому ви-

падку власник має право лише на захист своїх майнових інтересів, зокрема, за допомогою позову із заподіяння шкоди або позову з безпідставного збагачення.

Витребувати можна лише індивідуально-визначене майно, що впливає із сутності даного позову, спрямованого на повернення власникові саме того самого майна, що вибуло з його володіння. При цьому, однак, варто пам'ятати, що розходження між індивідуально-визначеними і родовими речами досить відносні і залежать від конкретних умов цивільного обороту. Тому у випадку індивідуалізації можуть бути витребувані і речі, що володіють єдиними загальними властивостями для всіх речей даного виду, наприклад, зернові, коренеплоди, будівельні матеріали і т. п. Якщо ж виділити конкретне майно власника з однорідних речей фактичного володільця неможливо, повинний пред'являтися не віндикаційний позов, а позов з безпідставного збагачення (ст. ст. 1212, 1213 ЦК України).

Нарешті, віндикаційний позов носить позадоговірний характер і захищає право власності як абсолютне суб'єктивне право. Якщо ж власник і фактичний володільць речі зв'язані один з одним договором або іншим зобов'язальним правовідношенням з приводу спірної речі, остання може витребуватися лише за допомогою відповідного договірної позову.

Предмет і підстава віндикаційного позову. Предметом віндикаційного позову є вимога про повернення майна з незаконного володіння. Якщо позивач порушує питання про надання йому рівноцінного майна або виплату грошової компенсації, він повинен вимагати цього за допомогою інших засобів захисту, а зокрема, позову про відшкодування заподіяної шкоди. ***Поряд із предметом позову позивач повинен сформулювати його підставу*** шляхом вказівки на ті юридичні факти, з якими він пов'язує свою вимогу до відповідача. У позовах про витребування майна таку підставу складають обставини вбуття майна з володіння позивача, умови надходження майна до відповідача, наявність спірного майна в натурі, відсутність між позивачем і відповідачем зв'язків зобов'язального характеру з приводу речі, що витребується. У сукупності зазначені обставини підтверджують право позивача на спірне майно і можливість його витребування за віндикаційним позовом.

Умови задоволення віндикаційного позову. У тих випадках, коли майно знаходиться у фактичному володінні особи, яка заволоділа ним шляхом протизаконних дій, наприклад, у руках викрадача або особи, що привласнила знахідку, необхідність задоволення віндикаційного позову не викликає ніяких сумнівів.

Не настільки очевидним, однак, є вирішення даного питання в тій ситуації, коли річ виявляється у володінні третьої особи, наприклад, особи, що купила її в неуповноваженого відчужувача.

Охоронювані законом інтереси власника (титульного володільця) речі зіштовхуються в даному випадку з інтересами, фактичного володільця, дії якого в суб'єктивному плані найчастіше бездоганні.

Насамперед, можливість віндикації речі в третьої особи залежить від того, чи добросовісний набувач речі, чи ні. Згідно ч. 1 ст. 388 ЦК України володільець визнається добросовісним, якщо, придбаваючи річ, він не знав і не міг знати про те, що відчужувач речі не уповноважений на її відчуження. У випадку, якщо володільець речі знав або, принаймні, міг знати, що придбаває річ в особи, що не мала права на її відчуження, він вважається недобросовісним. Згідно пануючої у літературі думки, для визнання набувача недобросовісним недостатньо простої необачності, а потрібен намір або груба необережність. При розмежуванні простої і грубої необережності варто спиратися на фактичні обставини кожного конкретного випадку, приймаючи до уваги як обстановку й умови придбання речі, так і суб'єктивні властивості самого набувача – його життєвий досвід, юридичну грамотність і т. п.

Необхідно також враховувати, що діюче право виходить із презумпції добросовісності набувача, тобто набувач визнається добросовісним доти, поки його недобросовісність не буде доведена. У недобросовісного набувача річ вилучається у всіх випадках.

Питання про витребування речі в добросовісного набувача вирішується в залежності від того, як придбана річ – за плату чи безвідплатно. Згідно ч. 3 ст. 388 ЦК України при безоплатному придбанні майна в особи, яка не мала права його відчужувати, власник вправі витребувати майно у всіх випадках.

Якщо майно придбане володільцем добросовісно і за плату, можливість його витребування поставлена в залежність від характеру вибуття майна з володіння власника (титульного володільця). Власник вправі витребувати майно від такого набувача тільки тоді, коли майно вибуло з володіння власника або особи, якій майно було довірено власником, мимо їхньої волі. При цьому закон (ч. 1 ст. 388 ЦК України) вказує на два можливих випадки подібного вибуття майна з володіння – втрату його власником і його викрадення, що, звичайно, є лише зразковим переліком таких випадків.

Поняття негаторного позову. Поряд з витребуванням майна з чужого незаконного володіння власник (титульний володілець) у відповідності зі ст. 391 ЦК України може вимагати усунення будь-яких порушень його права, хоча б ці порушення і не були пов'язані з позбавленням володіння. Таке право забезпечується йому за допомогою негаторного позову. Негаторний позов (від лат. *actio negatoria* – заперечливий позов) є позадоговірна вимога власника, що володіє річчю, до третьої особи про усунення перешкод у здійсненні повноважень користування і розпорядження майном.

Негаторний позов, як і віндицаційна вимога, відноситься до числа речово-правових засобів захисту права власності. Він пред'являється лише тоді, коли власник і третя особа не перебувають між собою в зобов'язальних або інших відносинах із приводу спірної речі і коли вчинене правопорушення не призвело до припинення суб'єктивного права власності.

Правом на негаторний позов наділені власник, а також титульний власник (ст. ст. 391, 396 ЦК України), що володіють річчю, але позбавлені можливості користуватися або розпоряджатися нею. Як відповідач виступає особа, що своїм протиправним поведінням створює перешкоди, що заважають нормальному здійсненню права власності (права титульного володіння).

Предметом негаторного позову є вимога позивача про усунення порушень, не пов'язаних з позбавленням володіння. Найчастіше треті особи своєю протиправною дією або бездіяльністю створюють власникові перешкоди в здійсненні правомочності користування. Наприклад, користування будівлею може бути утруднено неправомірним обгородженням

земельної ділянки, ростом дерева, посаженого в безпосередній близькості від будівлі, складуванням матеріалів або палива, що захарастили проїзд до нього, і т. п.

За допомогою негаторного позову власник може вимагати припинення подібних дій, а також усунення порушником самотужки та іншими засобами створених ним перешкод.

Поряд з вимогою про усунення вже наявних перешкод у здійсненні права власності негаторний позов може бути спрямований і на запобігання можливого порушення права власності, коли є явною загроза такого порушення.

Підставою негаторного позову слугують обставини, що обґрунтовують право позивача на користування і розпорядження майном, а також підтверджуючі, що поведінка третьої особи створює перешкоди в здійсненні цих повноважень. В обов'язок позивача не входить доказування неправомірності дії або бездіяльності відповідача, що вважаються такими, якщо сам відповідач не доведе правомірність своєї поведінки.

Разом з тим позов може бути заявлений лише доти, поки триває правопорушення або не ліквідовані його наслідки. З усуненням перешкод у здійсненні права власності відпадають і підстави для негаторного захисту.

Умови задоволення негаторного позову. Відповідно до законодавства задоволення негаторного позову не ставиться в залежність від винності третьої особи, що створює своєю поведінкою перешкоди в здійсненні права власності. Однак, якщо зазначені дії заподіяли власникові збитки, останні можуть бути стягнені з третьої особи лише на підставі ст. 1166 ЦК України, тобто при наявності вини третьої особи. Якщо третя особа доведе правомірність своєї поведінки, негаторний позов задоволенню не підлягає.

16. Поняття, принципи та основні інститути права інтелектуальної власності

Право інтелектуальної власності – це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений цим Кодексом та іншим законом.

Право інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності, зміст яких щодо певних об'єктів права інтелектуальної власності визначається цим Кодексом та іншим законом.

Право інтелектуальної власності є непорушним. Ніхто не може бути позбавлений права інтелектуальної власності чи обмежений у його здійсненні, крім випадків, передбачених законом.

Право інтелектуальної власності на результат творчої діяльності виникає внаслідок його створення, якщо такий об'єкт відповідає вимогам закону, а саме він має бути новим, втіленим в матеріальний об'єкт, придатним для використання, та відповідати іншим вимогам встановленим законодавством. Законом можуть бути передбачені й інші підстави виникнення права інтелектуальної власності на об'єкт, а саме з моменту реєстрації майнових прав або внаслідок використання. Внаслідок створення виникають авторські і суміжні права. Право інтелектуальної власності на об'єкти суміжних прав виникають, щодо виконань – з моменту їх першого здійснення, щодо фонограм і відеограм – з моменту їх вироблення, щодо передач – з моменту їх першого здійснення. Що стосується об'єктів права промислової власності, то момент виникнення права інтелектуальної власності встановлено законодавством щодо кожного окремого об'єкта, що знайшло своє відображення в спеціальних статтях Цивільного кодексу України, що регулюють відносини, які виникають у зв'язку з тим чи іншим об'єктом. Крім того, майнові права на об'єкти інтелектуальної власності можуть переходити до третіх осіб на підставі цивільно-правових договорів. Такі права можуть бути передані повністю або частково. Також окремою підставою виникнення права інтелектуальної власності може бути перехід такого права у спадщину.

До об'єктів права інтелектуальної власності, зокрема, належать:

- літературні та художні твори;
- комп'ютерні програми;
- компіляції даних (бази даних);
- виконання;

- фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення;
- наукові відкриття;
- винаходи, корисні моделі, промислові зразки;
- компонування напівпровідникових виробів;
- раціоналізаторські пропозиції;
- сорти рослин, породи тварин;
- комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення;
- комерційні таємниці.

Суб'єктами права інтелектуальної власності є: творець (творці) об'єкта права інтелектуальної власності (автор, виконавець, винахідник тощо) та інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності відповідно до цього Кодексу, іншого закону чи договору.

Право інтелектуальної власності виникає (набувається) з підстав, встановлених цим Кодексом, іншим законом чи договором.

Особистими немайними правами інтелектуальної власності є:

- право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником тощо) об'єкта права інтелектуальної власності;
- право перешкоджати будь-якому посяганням на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності;
- інші особисті немайнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Особисті немайнові права інтелектуальної власності належать творцеві об'єкта права інтелектуальної власності. У випадках, передбачених законом, особисті немайнові права інтелектуальної власності можуть належати іншим особам.

Особисті немайнові права інтелектуальної власності не належать від майнових прав інтелектуальної власності.

Особисті немайнові права інтелектуальної власності не можуть відчужуватися (передаватися), за винятками, встановленими законом.

Майновими правами інтелектуальної власності є:

- 1) право на використання об'єкта права інтелектуальної власності;

2) виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності;

3) виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, в тому числі забороняти таке використання;

4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

2. Законом можуть бути встановлені винятки та обмеження в майнових правах інтелектуальної власності за умови, що такі обмеження та винятки не створюють істотних перешкод для нормальної реалізації майнових прав інтелектуальної власності та здійснення законних інтересів суб'єктів цих прав.

3. Майнові права інтелектуальної власності можуть відповідно до закону бути вкладом до статутного капіталу юридичної особи, предметом договору застави та інших зобов'язань, а також використовуватися в інших цивільних відносинах.

Строк чинності прав інтелектуальної власності

Особисті немайнові права інтелектуальної власності є чинними безстроково, якщо інше не встановлено законом. Майнові права інтелектуальної власності є чинними протягом строків, встановлених цим Кодексом, іншим законом чи договором. Майнові права інтелектуальної власності можуть бути припинені достроково у випадках, встановлених цим Кодексом, іншим законом чи договором.

Використання об'єкта права інтелектуальної власності

Способи використання об'єкта права інтелектуальної власності визначаються цим Кодексом та іншим законом. Особа, яка має виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності, може використовувати цей об'єкт на власний розсуд, з додержанням при цьому прав інших осіб. Використання об'єкта права інтелектуальної власності іншою особою здійснюється з дозволу особи, яка має виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності, крім випадків правомірного використання без такого дозволу, передбачених цим Кодексом та іншим законом.

Умови надання дозволу (видачі ліцензії) на використання об'єкта права інтелектуальної власності можуть бути визначені ліцензійним договором, який укладається з додержанням вимог цього Кодексу та іншого закону.

Передавання майнових прав інтелектуальної власності.

Майнові права інтелектуальної власності можуть бути передані відповідно до закону повністю або частково іншій особі. Умови передавання майнових прав інтелектуальної власності можуть бути визначені договором, який укладається відповідно до цього Кодексу та іншого закону.

Право інтелектуальної власності, яке належить кільком особам спільно, може здійснюватися за договором між ними. У разі відсутності такого договору право інтелектуальної власності, яке належить кільком особам, здійснюється спільно.

Права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору (контракту). Особисті немайнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, належать працівникові, який створив цей об'єкт. У випадках, передбачених законом, окремі особисті немайнові права інтелектуальної власності на такий об'єкт можуть належати юридичній або фізичній особі, де або у якої працює працівник.

Майнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору (контракту), належать працівникові, який створив цей об'єкт, та юридичній або фізичній особі, де або у якої він працює, спільно, якщо інше не встановлено цим Кодексом або договором.

Особливості здійснення майнових прав інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, можуть бути встановлені законом.

Права інтелектуальної власності на об'єкт, створений за замовленням. Особисті немайнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений за замовленням, належать творцеві цього об'єкта.

У випадках, передбачених законом, окремі особисті немайнові права інтелектуальної власності на такий об'єкт можуть належати замовникові.

Майнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений за замовленням, належать творцеві цього об'єкта та замовникові спільно, якщо інше не встановлено договором або законом.

Наслідки порушення права інтелектуальної власності.

Порушення права інтелектуальної власності, в тому числі не-

визнання цього права чи посягання на нього, тягне за собою відповідальність, встановлену цим Кодексом, іншим законом чи договором.

Захист права інтелектуальної власності судом. Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого права інтелектуальної власності відповідно до статті 16 цього Кодексу. ***Суд у випадках та в порядку, встановлених законом, може постановити рішення, зокрема, про:***

1) застосування негайних заходів щодо запобігання порушенню права інтелектуальної власності та збереження відповідних доказів;

2) зупинення пропуску через митний кордон України товарів, імпорт чи експорт яких здійснюється з порушенням права інтелектуальної власності;

3) вилучення з цивільного обороту товарів, виготовлених або введених у цивільний оборот з порушенням права інтелектуальної власності та знищення таких товарів;

4) вилучення з цивільного обороту матеріалів та знарядь, які використовувалися переважно для виготовлення товарів з порушенням права інтелектуальної власності або вилучення та знищення таких матеріалів та знарядь;

5) застосування разового грошового стягнення замість відшкодування збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності. Розмір стягнення визначається відповідно до закону з урахуванням вини особи та інших обставин, що мають істотне значення;

6) опублікування в засобах масової інформації відомостей про порушення права інтелектуальної власності та зміст судового рішення щодо такого порушення.

Право інтелектуальної власності на літературний, художній та інший твір (авторське право)

Об'єктами авторського права є твори, а саме:

- 1) літературні та художні твори, зокрема:
- романи, поеми, статті та інші письмові твори;
  - лекції, промови, проповіді та інші усні твори;
  - драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні, інші сценічні твори;
  - музичні твори (з текстом або без тексту);
  - аудіовізуальні твори;

- твори живопису, архітектури, скульптури та графіки;
- фотографічні твори;
- твори ужиткового мистецтва;
- ілюстрації, карти, плани, ескізи і пластичні твори, що стосуються географії, топографії, архітектури або науки;
- переклади, адаптації, аранжування та інші переробки літературних або художніх творів;
- збірники творів, якщо вони за добором або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності;

2) комп'ютерні програми;

3) компіляції даних (бази даних), якщо вони за добором або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності;

4) інші твори.

2. Твори є об'єктами авторського права без виконання будь-яких формальностей щодо них та незалежно від їх завершеності, призначення, цінності тощо, а також способу чи форми їх вираження.

3. Авторське право не поширюється на ідеї, процеси, методи діяльності або математичні концепції як такі.

4. Комп'ютерні програми охороняються як літературні твори.

5. Компіляції даних (бази даних) або іншого матеріалу охороняються як такі. Ця охорона не поширюється на дані або матеріал як такі та не зачіпає авторське право на дані або матеріал, що є складовими компіляції.

Твори, які не є об'єктами авторського права

- акти органів державної влади та органів місцевого самоврядування (закони, укази, постанови, рішення тощо), а також їх офіційні переклади;

- державні символи України, грошові знаки, емблеми тощо, затверджені органами державної влади;

- повідомлення про новини дня або інші факти, що мають характер звичайної прес-інформації;

- інші твори, встановлені законом.

Первинним суб'єктом авторського права є автор твору. За відсутності доказів іншого автором твору вважається фізична особа, зазначена звичайним способом як автор на оригіналі або примірнику твору (презумпція авторства). Суб'єкта-

ми авторського права є також інші фізичні та юридичні особи, які набули прав на твори відповідно до договору або закону.

Співавторство. Авторське право на твір, створений у співавторстві, належить співавторам спільно, незалежно від того, становить такий твір одне нерозривне ціле чи складається з частин, кожна з яких може мати ще й самостійне значення. Частина твору, створеного у співавторстві, визнається такою, що має самостійне значення, якщо вона може бути використана незалежно від інших частин цього твору. Кожен із співавторів зберігає своє авторське право на створену ним частину твору, яка має самостійне значення. Відносини між співавторами можуть бути визначені договором. У разі відсутності такого договору авторське право на твір здійснюється всіма співавторами спільно.

Виникнення авторського права. Авторське право виникає у його автора в момент створення твору. Особа, яка має авторське право, для сповіщення про свої права може використовувати спеціальний знак, встановлений законом.

Особисті немайнові права автора

1. Автору твору належать особисті немайнові права, встановлені статтею 423 цього Кодексу, а також право:

- вимагати зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору, якщо це практично можливо;
- забороняти зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору;
- обирати псевдонім у зв'язку з використанням твору;
- на недоторканність твору.

Забезпечення недоторканності твору

1. Автор має право протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню або іншій зміні твору чи будь-якому іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі та репутації автора, а також супроводженню твору без його згоди ілюстраціями, передмовами, післямовами, коментарями тощо.

2. У разі смерті автора недоторканність твору охороняється особою, уповноваженою на це автором. За відсутності такого уповноваження недоторканність твору охороняється спадкоємцями автора, а також іншими заінтересованими особами.

1. Майновими правами інтелектуальної власності на твір є:

- право на використання твору;
- виключне право дозволяти використання твору;
- право перешкоджати неправомірному використанню твору, в тому числі забороняти таке використання;
- інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

2. Майнові права на твір належать його авторові, якщо інше не встановлено договором чи законом.

3. Майнові права інтелектуальної власності на твір, створений у зв'язку з виконанням трудового договору (контракту), належать працівникові, який створив цей твір, та юридичній або фізичній особі, де або у якої він працює, спільно, якщо інше не встановлено договором або законом.

Майнові права на комп'ютерні програми та (або) бази даних, створені у зв'язку з виконанням трудового договору (контракту), належать юридичній або фізичній особі, де або у якої працює працівник, який створив ці комп'ютерні програми та (або) бази даних, якщо інше не встановлено договором.

Юридична або фізична особа, де або у якої працює працівник, який створив твір у зв'язку з виконанням трудового договору (контракту), набуває майнові права інтелектуальної власності на такий твір відповідно до цього Кодексу або договору в момент, наступний за створенням такого твору, якщо інше не встановлено договором.

4. Майнові права інтелектуальної власності на твір, створений за замовленням, належать замовникові, якщо інше не встановлено договором або законом.

Майнові права інтелектуальної власності на твір образотворчого мистецтва, створений за замовленням (крім твору, спеціально створеного як елемент програмного забезпечення), належать його автору, якщо інше не встановлено договором або законом.

Замовник набуває майнові права інтелектуальної власності на твір, створений за замовленням, відповідно до закону або договору в момент, наступний за створенням такого твору, якщо інше не встановлено договором.

Використання твору є його:

- опублікування (випуск у світ);
- відтворення будь-яким способом та у будь-якій формі;
- переклад;
- переробка, адаптація, аранжування та інші подібні зміни;
- включення складовою частиною до збірників, баз даних, антологій, енциклопедій тощо;
- публічне виконання;
- продаж, передання в найм (оренду) тощо;
- імпорт його примірників, примірників його перекладів, переробок тощо.

• Використання твору є також інші дії, встановлені законом.

Опублікування твору (випуск твору у світ)

1. Твір вважається опублікованим (випущеним у світ), якщо він будь-яким способом повідомлений невизначеному колу осіб, у тому числі виданий, публічно виконаний, публічно показаний, переданий по радіо чи телебаченню, відображений у загальнодоступних електронних системах інформації.

2. Твір не може бути опублікований, якщо він порушує права людини на таємницю її особистого і сімейного життя, завдає шкоди громадському порядку, здоров'ю та моральності населення.

3. Ніхто не має права опублікувати твір без згоди автора, крім випадків, встановлених цим Кодексом та іншим законом.

4. У разі смерті автора його правонаступники мають право на опублікування твору, якщо це не суперечить волі автора.

Використання твору здійснюється лише за згодою автора, крім випадків правомірного використання твору без такої згоди, встановлених цим Кодексом та іншим законом.

Випадки правомірного використання твору без згоди автора

1. Твір може бути вільно, без згоди автора та інших осіб, та безоплатно використаний будь-якою особою:

- як цитата з правомірно опублікованого твору або як ілюстрація у виданнях, радіо- і телепередачах, фонограмах та відеограмах, призначених для навчання, за умови дотримання звичаїв, зазначення джерела запозичення та імені автора, якщо воно вказане в такому джерелі, та в обсязі, виправданому поставленою метою;

- для відтворення у судовому та адміністративному провадженні в обсязі, виправданому цією метою;
- в інших випадках, передбачених законом.

2. Особа, яка використовує твір, зобов'язана зазначити ім'я автора твору та джерело запозичення.

Право автора на плату за використання його твору.

Автор має право на плату за використання його твору, якщо інше не встановлено цим Кодексом та іншим законом.

Строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на твір спливає через сімдесят років, що відліковуються з 1 січня року, наступного за роком смерті автора чи останнього із співавторів, який пережив інших співавторів, крім випадків, передбачених законом.

Після закінчення строку чинності майнових прав інтелектуальної власності на твір він може вільно та безоплатно використовуватися будь-якою особою, за винятками, встановленими законом.

Право автора на частку від суми продажу оригіналу твору. Автор має невідчужуване право на одержання грошової суми у розмірі п'яти відсотків від суми кожного продажу оригіналу художнього твору чи оригіналу рукопису літературного твору, наступного за відчуженням оригіналу, здійсненим автором. Зазначена сума сплачується продавцем оригіналу твору.

Право, встановлене частиною першою цієї статті, переходить до спадкоємців автора твору та спадкоємців цих спадкоємців і діє до спливу строку чинності майнових прав інтелектуальної власності на твір, установленого статтею 446 цього Кодексу.

Право інтелектуальної власності на виконання, фонограму, відеограму та програму (передачу) організації мовлення (суміжні права)

Об'єкти суміжних прав

1. Об'єктами суміжних прав без виконання будь-яких формальностей щодо цих об'єктів та незалежно від їх призначення, змісту, цінності тощо, а також способу чи форми їх вираження є:

- а) виконання;
- б) фонограми;

в) відеограми;

г) програми (передачі) організації мовлення.

Суб'єкти суміжних прав. *Первинними суб'єктами суміжних прав є* виконавець, виробник фонограми, виробник відеограми, організація мовлення. За відсутності доказів іншого виконавцем, виробником фонограми, відеограми, програми (передачі) організації мовлення вважається особа, ім'я (найменування) якої зазначено відповідно у фонограмі, відеограмі, їх примірниках чи на упаковці, а також під час передачі організації мовлення.

2. Суб'єктами суміжних прав є також інші особи, які набули таких прав відповідно до договору чи закону.

Виникнення суміжних прав

1. Право інтелектуальної власності на виконання виникає з моменту першого його здійснення.

2. Право інтелектуальної власності на фонограму чи відеограму виникає з моменту її вироблення.

3. Право інтелектуальної власності на передачу (програму) організації мовлення виникає з моменту її першого здійснення.

4. Особа, яка має суміжне право, для сповіщення про свої права може використовувати спеціальний знак, встановлений законом.

Майновими правами інтелектуальної власності на об'єкт суміжних прав є:

1) право на використання об'єкта суміжних прав;

2) виключне право дозволяти використання об'єкта суміжних прав;

3) право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта суміжних прав, у тому числі забороняти таке використання;

4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

2. Майнові права інтелектуальної власності на об'єкт суміжних прав належать відповідно виконавцеві, виробнику фонограми, виробнику відеограми чи організації мовлення, якщо інше не встановлено договором чи законом.

Використанням виконання є:

1) доведення виконання до відома публіки під час його здійснення;

2) записування (фіксування) виконання під час його здійснення, якщо таке записування дає можливість сприйняття, відтворення та передачі виконання за допомогою технічних засобів;

3) пряме чи опосередковане відтворення запису виконання будь-яким способом та у будь-якій формі;

4) продаж та інше відчуження оригіналу чи примірника запису виконання;

5) оренда оригіналу чи примірника запису виконання;

6) забезпечення засобами зв'язку можливості доступу будь-якої особи до записаного виконання з місця та в час, обраних нею.

2. Використанням виконання є також інші дії, встановлені законом.

Використанням фонограми, відеограми є:

1) пряме або опосередковане відтворення будь-яким способом та у будь-якій формі відеограми, фонограми;

2) продаж та інше відчуження оригіналу чи примірника фонограми, відеограми;

3) оренда оригіналу чи примірника фонограми, відеограми;

4) забезпечення засобами зв'язку можливості доступу будь-якої особи до фонограми, відеограми з місця та в час, обраних нею.

2. Використанням фонограми, відеограми є також інші дії, встановлені законом.

Використання передачі (програми) організації мовлення

1. Використанням передачі (програми) організації мовлення є:

1) здійснення (трансляція, ретрансляція) передачі (програми) організації мовлення;

2) записування (фіксування) передачі (програми) організації мовлення, якщо таке записування дає можливість сприйняття, відтворення та здійснення її за допомогою технічних засобів;

3) відтворення запису передачі (програми) організації мовлення;

4) представлення передачі (програми) організації мовлення публіці у місці, де встановлено вхідну плату.

2. Використанням передачі (програми) організації мовлення є також інші дії, встановлені законом.

Строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на виконання спливає через п'ятдесят років, що відліковуються з 1 січня року, наступного за роком здійснення першого запису виконання, а за відсутності такого запису – з 1 січня року, наступного за роком здійснення виконання.

Строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на фонограму, відеограму спливає через п'ятдесят років, що відліковуються з 1 січня року, наступного за роком її опублікування, а за відсутності такого опублікування протягом п'ятдесяти років від дати її вироблення – з 1 січня року, наступного за роком вироблення фонограми, відеограми.

Строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на передачу (програму) організації мовлення спливає через п'ятдесят років, що відліковуються з 1 січня року, наступного за роком її першого здійснення.

Законом в окремих випадках можуть встановлюватися інші строки чинності суміжних прав.

Право інтелектуальної власності на наукове відкриття

Науковим відкриттям є встановлення невідомих раніше, але об'єктивно існуючих закономірностей, властивостей та явищ матеріального світу, які вносять докорінні зміни у рівень наукового пізнання.

Право на наукове відкриття. Автор наукового відкриття має право надати науковому відкриттю своє ім'я або спеціальну назву. Право на наукове відкриття засвідчується дипломом та охороняється у порядку, встановленому законом.

Право інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок

Придатність винаходу для набуття права інтелектуальної власності на нього. Винахід вважається придатним для набуття права інтелектуальної власності на нього, якщо він, відповідно до закону, є новим, має винахідницький рівень і придатний для промислового використання.

Об'єктом винаходу може бути продукт (пристрій, речовина тощо) або процес у будь-якій сфері технології.

Законом можуть бути встановлені продукти та процеси, які не є придатними для набуття права інтелектуальної власності на них відповідно до цієї статті.

Придатність корисної моделі для набуття права інтелектуальної власності на неї

1. Корисна модель вважається придатною для набуття права інтелектуальної власності на неї, якщо вона, відповідно до закону, є новою і придатною для промислового використання.

2. Об'єктом корисної моделі може бути пристрій або процес у будь-якій сфері технології.

3. Законом можуть бути встановлені продукти та процеси, які не є придатними для набуття права інтелектуальної власності на них відповідно до цієї статті.

Придатність промислового зразка для набуття права інтелектуальної власності на нього

1. Промисловий зразок вважається придатним для набуття права інтелектуальної власності на нього, якщо він, відповідно до закону, є новим і має індивідуальний характер.

2. Промисловим зразком може бути зовнішній вигляд виробу або його частини, що визначається, зокрема, лініями, контурами, кольором, формою, текстурою та/або матеріалом виробу, та/або його оздобленням.

Право інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок *підлягає державній реєстрації*, якщо інше не встановлено законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. *Набуття права інтелектуальної власності на винахід і корисну модель засвідчується патентом, на промисловий зразок – свідоцтвом.*

Обсяг правової охорони визначається формулою винаходу, корисної моделі, зображенням промислового зразка.

Умови та порядок державної реєстрації права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок, а також умови та порядок видачі патенту, свідоцтва встановлюються законом.

Суб'єктами права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель та промисловий зразок є:

- 1) винахідник, автор промислового зразка;
- 2) інші особи, які набули прав на винахід, корисну модель та промисловий зразок за договором чи законом.

Майновими правами інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок є:

1) право на використання винаходу, корисної моделі, промислового зразка;

2) виключне право дозволяти використання винаходу, корисної моделі, промислового зразка (видавати ліцензії);

3) виключне право перешкоджати неправомірному використанню винаходу, корисної моделі, промислового зразка, в тому числі забороняти таке використання;

4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

2. Майнові права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок належать володільцю відповідного патенту (свідоцтва), якщо інше не встановлено договором чи законом.

Строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок

1. Майнові права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок є чинними з дати, наступної за датою їх державної реєстрації, за умови підтримання чинності цих прав відповідно до закону.

2. Законом можуть бути встановлені умови тимчасової чинності майнових прав інтелектуальної власності на винахід до набрання ними чинності відповідно до частини першої цієї статті.

3. Строк чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на винахід спливає через двадцять років, що відліковуються від дати подання заявки на винахід в установленому законом порядку. Цей строк може бути продовжений в установленому законом порядку щодо винаходу, використання якого потребує спеціальних випробувань та офіційного дозволу.

4. Строк чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на корисну модель спливає через десять років від дати подання заявки на корисну модель в установленому законом порядку.

5. Строк чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на промисловий зразок становить п'ять років від дати подання заявки на промисловий зразок в установленому законом порядку і подовжується за клопотанням власника промислового зразка на один або більше п'ятирічних строків.

Загальний строк чинності зазначених прав не може перевищувати двадцяти п'яти років від дати подання заявки.

Чинність майнових прав інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок **може бути припинено достроково** за ініціативою особи, якій вони належать, якщо це не суперечить умовам договору, а також в інших випадках, передбачених законом.

У разі припинення чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок ці об'єкти можуть вільно та безоплатно використовуватися будь-якою особою, за винятками, встановленими законом. Якщо у зв'язку з достроковим припиненням чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок завдано збитків особі, якій було надано дозвіл на використання цих об'єктів, такі збитки відшкодовуються особою, яка надала зазначений дозвіл, якщо інше не встановлено договором чи законом.

Чинність достроково припинених виключних майнових прав інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок може бути відновлено у порядку, встановленому законом, за заявою особи, якій ці права належали у момент їх припинення.

Права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок визнаються недійсними з підстав та в порядку, встановлених законом.

Право попереднього користувача на винахід, корисну модель, промисловий зразок

1. Будь-яка особа, яка до дати подання заявки на винахід, корисну модель, промисловий зразок або, якщо було заявлено пріоритет, до дати пріоритету заявки в інтересах своєї діяльності добросовісно використала винахід, корисну модель, промисловий зразок в Україні або здійснила значну і серйозну підготовку для такого використання, має право на безоплатне продовження такого використання або використання, яке передбачалося зазначеною підготовкою (право попереднього користувача).

2. Право попереднього користувача може передаватися або переходити до іншої особи тільки разом із підприємством

чи діловою практикою або з тією частиною підприємства чи ділової практики, в яких було використано винахід, корисну модель, промисловий зразок або здійснено значну і серйозну підготовку для такого використання.

Право інтелектуальної власності на компонування напівпровідникового виробу

Придатність компонування напівпровідникового виробу для набуття права інтелектуальної власності на нього. Компонування напівпровідникового виробу вважається придатним для набуття права інтелектуальної власності на нього, якщо воно є оригінальним.

Набуття права інтелектуальної власності на компонування напівпровідникового виробу засвідчується свідоцтвом.

Обсяг правової охорони компонування напівпровідникового виробу визначається сукупністю пов'язаних зображень цього компонування на матеріальному носії. Умови та порядки видачі свідоцтва встановлюються законом.

1. Суб'єктами права інтелектуальної власності на компонування напівпровідникового виробу є:

- автор компонування напівпровідникового виробу;
- інші особи, які набули прав на компонування напівпровідникового виробу за договором чи законом.

1. Майновими правами інтелектуальної власності на компонування напівпровідникового виробу є:

- 1) право на використання компонування напівпровідникового виробу;
- 2) виключне право дозволяти використання компонування напівпровідникового виробу;
- 3) виключне право перешкоджати неправомірному використанню компонування напівпровідникового виробу, в тому числі забороняти таке використання;
- 4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

2. Майнові права інтелектуальної власності на компонування напівпровідникового виробу належать володільцю відповідного свідоцтва, якщо інше не встановлено законом чи договором.

1. Майнові права інтелектуальної власності на компонування напівпровідникового виробу є чинними з дати, наступної за датою їх державної реєстрації за умови підтримання чинності цих прав відповідно до закону.

2. Строк чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на компонування напівпровідникового виробу спливає через десять років, що відліковуються від найбільш ранньої з таких дат:

- закінчення календарного року, в якому компонування було вперше використане на комерційній основі будь-де у світі;
- закінчення календарного року, в якому була подана належним чином оформлена заявка на державну реєстрацію.

Чинність майнових прав інтелектуальної власності на компонування напівпровідникового виробу **може бути припинено достроково** за ініціативою особи, якій вони належать, якщо це не суперечить умовам договору, а також в інших випадках, передбачених законом.

Правові наслідки спливу строку чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на компонування напівпровідникового виробу. У разі припинення чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на компонування напівпровідникового виробу воно може вільно та безоплатно використовуватися будь-якою особою, за винятками, встановленими законом.

Якщо у зв'язку з достроковим припиненням чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на компонування напівпровідникового виробу завдано збитків особі, якій було надано дозвіл на його використання, такі збитки відшкодовуються особою, яка надала зазначений дозвіл, якщо інше не встановлено договором чи законом.

Відновлення чинності достроково припинених виключних майнових прав інтелектуальної власності на компонування напівпровідникового виробу. Чинність достроково припинених виключних майнових прав інтелектуальної власності на компонування напівпровідникового виробу може бути відновлено у порядку, встановленому законом, за заявою особи, якій ці права належали у момент їх припинення.

Визнання прав інтелектуальної власності на компонування напівпровідникового виробу недійсними

Права інтелектуальної власності на компонування напівпровідникового виробу визнаються недійсними з підстав та в порядку, встановлених законом.

Право попереднього користувача на компонування напівпровідникового виробу. Будь-яка особа, яка до дати подання заявки на компонування напівпровідникового виробу або, якщо було заявлено пріоритет, до дати пріоритету заявки в інтересах своєї діяльності добросовісно використала компонування напівпровідникового виробу в Україні або здійснила значну і серйозну підготовку для такого використання, має право на безоплатне продовження такого використання або використання, яке передбачалося зазначеною підготовкою (право попереднього користувача).

Право попереднього користувача може передаватися або переходити до іншої особи тільки разом із підприємством чи діловою практикою або з тією частиною підприємства чи ділової практики, в яких було використано компонування напівпровідникового виробу або здійснено значну і серйозну підготовку для такого використання.

Право інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію. Раціоналізаторською пропозицією є визнана юридичною особою пропозиція, яка містить технологічне (технічне) або організаційне рішення у будь-якій сфері її діяльності. Об'єктом раціоналізаторської пропозиції може бути матеріальний об'єкт або процес.

Обсяг правової охорони раціоналізаторської пропозиції визначається її описом, а також кресленнями, якщо вони подані.

Суб'єктами права інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію є її автор та юридична особа, якій ця пропозиція подана.

Права суб'єктів права інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію

1. Автор раціоналізаторської пропозиції має право на добросовісне заохочення від юридичної особи, якій ця пропозиція подана.

2. Юридична особа, яка визнала пропозицію раціоналізаторською, має право на використання цієї пропозиції у будь-якому обсязі.

Право інтелектуальної власності на сорт рослин, породи тварин. *Право інтелектуальної власності на сорт рослин, породи тварин становлять:*

1) особисті немайнові права інтелектуальної власності на сорт рослин, породи тварин, засвідчені державною реєстрацією;

2) майнові права інтелектуальної власності на сорт рослин, породи тварин, засвідчені патентом;

3) майнове право інтелектуальної власності на поширення сорту рослин, породи тварин, засвідчене державною реєстрацією.

Суб'єктами права інтелектуальної власності на сорт рослин, породи тварин є:

1) автор сорту рослин, породи тварин;

2) інші особи, які набули майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин, породи тварин за договором чи законом.

Майновими правами інтелектуальної власності на сорт рослин, породи тварин, засвідченими патентом, є:

1) право на використання сорту рослин, породи тварин, придатних для поширення в Україні;

2) виключне право дозволяти використання сорту рослин, породи тварин;

3) виключне право перешкоджати неправомірному використанню сорту рослин, породи тварин, у тому числі забороняти таке використання;

4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

2. Майнові права інтелектуальної власності на сорт рослин, породи тварин належать володільцю патенту, якщо інше не встановлено договором чи законом.

Майнові права інтелектуальної власності на сорт рослин, породи тварин, засвідчені патентом, є чинними з дати, наступної за датою їх державної реєстрації, за умови підтримання чинності цих прав відповідно до закону.

Законом можуть бути встановлені умови тимчасової чинності майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин, породи тварин до набрання ними чинності відповідно до частини першої цієї статті.

Строк чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин, породи тварин спливає через трид-

цять років, а щодо дерев та винограду – через тридцять п'ять років, що відліковуються з 1 січня року, наступного за роком державної реєстрації цих прав.

Чинність виключних майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин, породу тварин може бути припинено достроково або поновлено у випадках та у порядку, встановлених законом.

Право на поширення сорту рослин, породи тварин є чинним з дати, наступної за датою його державної реєстрації, та діє безстроково за умови підтримання чинності цього права відповідно до закону.

Чинність виключних майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин, породу тварин може бути припинено достроково або поновлено у випадках та у порядку, встановлених законом.

Право інтелектуальної власності на комерційне найменування

Правова охорона надається комерційному найменуванню, якщо воно дає можливість вирізнити одну особу з-поміж інших та не вводить в оману споживачів щодо справжньої її діяльності.

Право інтелектуальної власності на комерційне найменування є чинним з моменту першого використання цього найменування та охороняється без обов'язкового подання заявки на нього чи його реєстрації і незалежно від того, є чи не є комерційне найменування частиною торговельної марки.

Відомості про комерційне найменування можуть вноситися до реєстрів, порядок ведення яких встановлюється законом.

Особи можуть мати однакові комерційні найменування, якщо це не вводить в оману споживачів щодо товарів, які вони виробляють та (або) реалізують, та послуг, які ними надаються.

Майновими правами інтелектуальної власності на комерційне найменування є:

- 1) право на використання комерційного найменування;
- 2) право перешкоджати іншим особам неправомірно використовувати комерційне найменування, в тому числі забороняти таке використання;
- 3) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

2. Майнові права інтелектуальної власності на комерційне найменування передаються іншій особі лише разом з цілісним майновим комплексом особи, якій ці права належать, або його відповідною частиною.

Чинність майнових прав інтелектуальної власності на комерційне найменування припиняється у разі ліквідації юридичної особи та з інших підстав, встановлених законом.

Право інтелектуальної власності на торговельну марку

Торговельною маркою може бути будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень, які придатні для вирізнення товарів (послуг), що виробляються (надаються) однією особою, від товарів (послуг), що виробляються (надаються) іншими особами. Такими позначеннями можуть бути, зокрема, слова, літери, цифри, зображувальні елементи, комбінації кольорів.

Суб'єктами права інтелектуальної власності на торговельну марку є фізичні та юридичні особи.

Право інтелектуальної власності на певну торговельну марку може належати одночасно кільком фізичним та (або) юридичним особам.

Набуття права інтелектуальної власності на торговельну марку засвідчується свідоцтвом. Умови та порядок видачі свідоцтва встановлюються законом.

Обсяг правової охорони торговельної марки визначається наведеними у свідоцтві її зображенням та переліком товарів і послуг, якщо інше не встановлено законом.

Набуття права інтелектуальної власності на торговельну марку, яка має міжнародну реєстрацію або визнана в установленому законом порядку добре відомою, не вимагає засвідчення свідоцтвом.

Майновими правами інтелектуальної власності на торговельну марку є:

- 1) право на використання торговельної марки;
- 2) виключне право дозволяти використання торговельної марки;
- 3) виключне право перешкоджати неправомірному використанню торговельної марки, в тому числі забороняти таке використання;
- 4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Майнові права інтелектуальної власності на торговельну марку належать володільцю відповідного свідоцтва, володільцю міжнародної реєстрації, особі, торговельну марку якої визнано в установленому законом порядку добре відомою, якщо інше не встановлено договором.

Майнові права інтелектуальної власності на торговельну марку **є чинними протягом десяти років** з дати подання заявки на торговельну марку в установленому законом порядку, якщо інше не встановлено законом. Зазначений строк може бути продовженим щоразу на десять років у порядку, встановленому законом.

Чинність майнових прав інтелектуальної власності на торговельну марку припиняється в установленому законом порядку **достроково** у зв'язку з перетворенням торговельної марки у загальноживане позначення певного виду товарів чи послуг.

Чинність майнових прав інтелектуальної власності на торговельну марку може бути припинено достроково за ініціативою особи, якій вони належать, якщо це не суперечить умовам договору, а також в інших випадках, передбачених законом.

Якщо у зв'язку з достроковим припиненням чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на торговельну марку завдано збитків особі, якій було надано дозвіл на її використання, такі збитки відшкодовуються особою, яка надала зазначений дозвіл, якщо інше не встановлено договором чи законом.

Чинність достроково припинених виключних майнових прав інтелектуальної власності на торговельну марку може бути відновлено у порядку, встановленому законом, **за заявою особи, якій ці права належали у момент їх припинення.**

Права інтелектуальної власності на торговельну марку визнаються недійсними з підстав та в порядку, встановлених законом.

Право попереднього користувача на торговельну марку. Будь-яка особа, яка до дати подання заявки на торговельну марку або, якщо було заявлено пріоритет, до дати пріоритету заявки в інтересах своєї діяльності добросовісно використала торговельну марку в Україні або здійснила значну і серйозну підготовку для такого використання, має право на безоплат-

не продовження такого використання або використання, яке передбачалося зазначеною підготовкою (право попереднього користувача).

Право попереднього користувача може передаватися або переходити до іншої особи тільки разом із підприємством чи діловою практикою або з тією частиною підприємства чи ділової практики, в яких було використано торговельну марку або здійснено значну і серйозну підготовку для такого використання.

Право інтелектуальної власності на географічне зазначення. Право інтелектуальної власності на географічне зазначення виникає з дати державної реєстрації цього права, якщо інше не встановлено законом. Обсяг правової охорони географічного зазначення визначається характеристиками товару (послуги) і межами географічного місця його (її) походження, зафіксованими державною реєстрацією права інтелектуальної власності на географічне зазначення.

Суб'єктами права інтелектуальної власності на географічне зазначення є виробники товарів, об'єднання виробників, інші особи, визначені законом.

Правами інтелектуальної власності на географічне зазначення є:

- 1) право на визнання позначення товару (послуги) географічним зазначенням;
- 2) право на використання географічного зазначення;
- 3) право перешкоджати неправомірному використанню географічного зазначення, в тому числі забороняти таке використання.

2. Права інтелектуальної власності на географічне зазначення, що належать окремим суб'єктам права інтелектуальної власності на географічне зазначення, встановлюються законом.

Право інтелектуальної власності на географічне зазначення є чинним з дати, наступної за датою державної реєстрації, і охороняється безстроково за умови збереження характеристик товару (послуги), позначених цим зазначенням.

Право інтелектуальної власності на комерційну таємницю. Комерційною таємницею є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до

якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію.

Комерційною таємницею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці.

1. Майновими правами інтелектуальної власності на комерційну таємницю є:

- 1) право на використання комерційної таємниці;
- 2) виключне право дозволяти використання комерційної таємниці;
- 3) виключне право перешкоджати неправомірному розголошенню, збиранню або використанню комерційної таємниці;
- 4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

2. Майнові права інтелектуальної власності на комерційну таємницю належать особі, яка правомірно визначила інформацію комерційною таємницею, якщо інше не встановлено договором.

Органи державної влади зобов'язані охороняти від недобросовісного комерційного використання інформацію, яка є комерційною таємницею та створення якої потребує значних зусиль і яка надана їм з метою отримання встановленого законом дозволу на діяльність, пов'язану з фармацевтичними, сільськогосподарськими, хімічними продуктами, що містять нові хімічні сполуки. Ця інформація охороняється органами державної влади також від розголошення, крім випадків, коли розголошення необхідне для забезпечення захисту населення або не вжито заходів щодо її охорони від недобросовісного комерційного використання.

3. Органи державної влади зобов'язані охороняти комерційну таємницю також в інших випадках, передбачених законом.

Строк чинності права інтелектуальної власності на комерційну таємницю обмежується строком існування сукупності ознак комерційної таємниці, встановлених частиною першою статті 505 цього Кодексу.

17. Поняття і види і умови цивільної відповідальності

Цивільно-правова відповідальність – це невикідні наслідки майнового характеру, що покладаються на особу, яка вчинила цивільне правопорушення, не виконала чи неналежно виконала зобов'язання або посягнула на абсолютні майнові чи особисті немайнові права чи блага інших осіб.

Притаманні такі функції, як виховна, попереджувальна, каральна. Провідна роль відведена компенсаційній функції, яка полягає в усуненні негативних наслідків, що виникли у потерпілого, відновлення його статусу за рахунок зменшення майнової сфери винної особи.

Види.

Залежно від підстав її виникнення:

- **Договірна** – це відповідальність, яка настає в результаті порушення боржником своїх зобов'язань за договором, тобто у правовідносинах, які вже існують.

- **Недоговірна** – це відповідальність, яка виникає із заподіяння шкоди внаслідок правопорушення. Правопорушник – боржник, потерпілий – кредитор.

За обсягом цивільно-правову відповідальність поділяють на:

- повну (шкода відшкодовується в повному обсязі);
- підвищену,
- а також обмежену (відшкодовується лише реальна шкода і не відшкодовується упущена вигода);

Якщо у правовідносинах є кілька боржників, то може наставати дольова, солідарна або субсидіарна відповідальність.

Дольова відповідальність означає, що кожен з боржників повинен виконати зобов'язання, відповідати за завдану шкоду у певній частці, яка визначається законом або договором. Якщо ж ці частки не визначені, то частка відповідальності кожного з боржників є рівною.

Солідарна відповідальність означає, що кредитор має право вимагати виконання обов'язку частково або в повному обсязі як від усіх боржників разом, так і від будь-кого з них окремо. Настає лише у випадках, встановлених договором або

законом, зокрема у разі неподільності предмета зобов'язання, спільного заподіяння неподільної шкоди і т. ін.

У разі субсидіарної (додаткової) відповідальності існує основний боржник, який зобов'язаний відшкодувати шкоду у повному обсязі, та додатковий боржник. Останній залучається до відповідальності у разі, якщо майна основного боржника не вистачає для повного залагодження шкоди. Субсидіарною є відповідальність батьків (усиновителів), піклувальників за шкоду, завдану неповнолітніми у віці від 14 до 18 років, відповідальність гаранта, поручителя тощо.

Цивільно-правова відповідальність настає за наявності юридичних фактів, сукупність яких утворює склад цивільного правопорушення: 1) протиправність дій боржника; 2) наявність шкоди майнової (збитків) чи немайнової; 3) наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою боржника і виникненням збитків; 4) вина боржника.

Протиправність поведінки означає, що вона суперечить нормам права і порушує суб'єктивні права інших учасників цивільних правовідносин.

Шкода являє собою втрати майнового або немайнового характеру, що є наслідком протиправної поведінки боржника. Майнова шкода, виражена в грошах, – це збитки. Збитки поділяють на реальну шкоду та упущену вигоду

Немайнова (моральна) шкода може бути однією з умов відповідальності у випадках виникнення недоговорної шкоди, визнання правочинів недійсними на основі недобросовісної поведінки однієї із сторін, посягання на особисті немайнові права і блага. Моральною шкодою вважаються втрати немайнового характеру, що виникли внаслідок фізичних чи моральних страждань особи.

+Виною вважається психічне ставлення особи до вчиненої нею протиправної дії. Форми: умислу та необережності. Вина на обсяг об'єктивної шкоди не впливає.

Боржник не несе відповідальності, якщо належне виконання зобов'язання виявилось неможливим внаслідок дії непереборної сили. або в результаті випадку – обставин, в яких немає вини сторін, та можливість настання яких боржник не міг і не повинен був передбачити.

Принцип презумпції вини боржника: він вважається винним, поки не доведе що неналежне виконання зобов'язання (школа) виникло не з його вини.

Обсяг відповідальності залежить від завданих кредитором збитків. Розмір повинен обґрунтувати й довести кредитор. при визначенні неодержаних доходів враховуються заходи, вжиті кредитором для їх одержання. неустойка підлягає стягненню у повному розмірі, незалежно від відшкодування збитків. Розмір відшкодування визначається судом, враховуються вимоги розумності і справедливості, відшкодовується незалежно від майнової шкоди

18. Способи забезпечення виконання зобов'язань

Види забезпечення виконання зобов'язання

Виконання зобов'язання може забезпечуватися неустойкою, порукою, гарантією, заставою, притриманням, завдатком, правом довірчої власності. Договором або законом можуть бути встановлені інші види забезпечення виконання зобов'язання.

Форма правочину щодо забезпечення виконання зобов'язання. Правочин щодо забезпечення виконання зобов'язання вчиняється у письмовій формі. Правочин щодо забезпечення виконання зобов'язання, вчинений із недодержанням письмової форми, є нікчемним.

Загальні умови забезпечення виконання зобов'язання. Виконання зобов'язання (основного зобов'язання) забезпечується, якщо це встановлено договором або законом. Недійсне зобов'язання не підлягає забезпеченню. Недійсність основного зобов'язання (вимоги) спричиняє недійсність правочину щодо його забезпечення, якщо інше не встановлено цим Кодексом. Недійсність правочину щодо забезпечення виконання зобов'язання не спричиняє недійсність основного зобов'язання.

1. Неустойка

Неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредитором у разі порушення боржником зобов'язання.

Штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання.

Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

Підстави виникнення права на неустойку

1. Право на неустойку виникає незалежно від наявності у кредитора збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання.

2. Проценти на неустойку не нараховуються.

3. Кредитор не має права на неустойку в разі, якщо боржник не відповідає за порушення зобов'язання (стаття 617 цього Кодексу).

Предмет неустойки

1. Предметом неустойки може бути грошова сума, рухоме і нерухоме майно.

2. Якщо предметом неустойки є грошова сума, її розмір встановлюється договором або актом цивільного законодавства.

Розмір неустойки, встановлений законом, може бути збільшений у договорі, якщо таке збільшення не заборонено законом.

Сторони можуть домовитися про зменшення розміру неустойки, встановленого актом цивільного законодавства, крім випадків, передбачених законом.

3. Розмір неустойки може бути зменшений за рішенням суду, якщо він значно перевищує розмір збитків, та за наявності інших обставин, які мають істотне значення.

Правові наслідки сплати (передання) неустойки

Сплата (передання) неустойки не звільняє боржника від виконання свого обов'язку в натурі. Сплата (передання) неустойки не позбавляє кредитора права на відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання.

2. Порука

За договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку. Поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання

боржником. Поручкою може забезпечуватися виконання зобов'язання частково або у повному обсязі. Поручителем може бути одна особа або кілька осіб.

Правові наслідки порушення зобов'язання, забезпеченого поручкою. У разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого поручкою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором **як солідарні боржники**, якщо договором поручки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя. Поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поручки. Особи, які спільно дали поручку, відповідають перед кредитором солідарно, якщо інше не встановлено договором поручки.

Права та обов'язки поручителя у разі пред'явлення до нього вимоги

У разі одержання вимоги кредитора поручитель зобов'язаний повідомити про це боржника, а в разі пред'явлення до нього позову – подати клопотання про залучення боржника до участі у справі. Якщо поручитель не повідомить боржника про вимогу кредитора і сам виконає зобов'язання, боржник має право висунути проти вимоги поручителя всі заперечення, які він мав проти вимоги кредитора. Поручитель має право висунути проти вимоги кредитора заперечення, які міг би висунути сам боржник, за умови, що ці заперечення не пов'язані з особою боржника. Поручитель має право висунути ці заперечення також у разі, якщо боржник відмовився від них або визнав свій борг.

Права поручителя, який виконав зобов'язання

1. Після виконання поручителем зобов'язання, забезпеченого поручкою, кредитор повинен вручити йому документи, які підтверджують цей обов'язок боржника.

2. До поручителя, який виконав зобов'язання, забезпечене поручкою, переходять усі права кредитора у цьому зобов'язанні, в тому числі й ті, що забезпечували його виконання.

3. До кожного з кількох поручителів, які виконали зобов'язання, забезпечене поручкою, переходять права кредитора у розмірі частини обов'язку, що виконана ним.

Повідомлення поручителя про виконання зобов'язання боржником

1. Боржник, який виконав зобов'язання, забезпечене порукою, повинен негайно повідомити про це поручителя.

2. Поручитель, який виконав зобов'язання, забезпечене порукою, у зв'язку з ненаправленням йому боржником повідомлення про виконання ним свого обов'язку, має право стягнути з кредитора безпідставно одержане або пред'явити зворотню вимогу до боржника.

Поручитель має право на оплату послуг, наданих ним боржникові.

Припинення поруки

1. Порука припиняється з припиненням забезпеченого нею зобов'язання, а також у разі зміни зобов'язання без згоди поручителя, внаслідок чого збільшується обсяг його відповідальності.

2. Порука припиняється, якщо після настання строку виконання зобов'язання кредитор відмовився прийняти належне виконання, запропоноване боржником або поручителем.

3. Порука припиняється у разі переведення боргу на іншу особу, якщо поручитель не поручився за нового боржника.

4. Порука припиняється після закінчення строку, встановленого в договорі поруки. У разі якщо такий строк не встановлено, порука припиняється, якщо кредитор протягом шести місяців з дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя, якщо інше не передбачено законом. Якщо строк основного зобов'язання не встановлений або встановлений моментом пред'явлення вимоги, порука припиняється, якщо кредитор не пред'явить позову до поручителя протягом одного року з дня укладення договору поруки, якщо інше не передбачено законом.

3. Гарантія

За гарантією банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку. Гарант відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником.

Строк дії гарантії

1. Гарантія діє протягом строку, на який вона видана.
2. Гарантія є чинною від дня її видачі, якщо в ній не встановлено інше.
3. Гарантія не може бути відкликана гарантом, якщо в ній не встановлено інше.

Незалежність гарантії від основного зобов'язання

1. Зобов'язання гаранта перед кредитором не залежить від основного зобов'язання (його припинення або недійсності), зокрема і тоді, коли в гарантії міститься посилання на основне зобов'язання.

Правові наслідки порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією

1. У разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією, гарант зобов'язаний сплатити кредиторів грошову суму відповідно до умов гарантії.

2. Вимога кредитора до гаранта про сплату грошової суми відповідно до виданої ним гарантії пред'являється у письмовій формі. До вимоги додаються документи, вказані в гарантії.

3. У вимозі до гаранта або у доданих до неї документах кредитор повинен вказати, у чому полягає порушення боржником основного зобов'язання, забезпеченого гарантією.

4. Кредитор може пред'явити вимогу до гаранта у межах строку, встановленого у гарантії, на який її видано.

5. Кредитор не може передавати іншій особі право вимоги до гаранта, якщо інше не встановлено гарантією.

Обов'язки гаранта під час розгляду вимоги кредитора

1. Після одержання вимоги кредитора гарант повинен негайно повідомити про це боржника і передати йому копії вимоги разом з доданими до неї документами.

2. Гарант повинен розглянути вимогу кредитора разом з доданими до неї документами в установленій у гарантії строк, а у разі його відсутності – в розумний строк і встановити відповідність вимоги та доданих до неї документів умовам гарантії.

Право гаранта на відмову в задоволенні вимоги кредитора

1. Гарант має право відмовитися від задоволення вимоги кредитора, якщо вимога або додані до неї документи не відповідають умовам гарантії або якщо вони подані гарантові після закінчення строку дії гарантії.

2. Гарант повинен негайно повідомити кредитора про відмову від задоволення його вимоги.

3. Якщо гарант після пред'явлення до нього вимоги кредитора дізнався про недійсність основного зобов'язання або про його припинення, він повинен негайно повідомити про це кредитора і боржника.

Повторна вимога кредитора, одержана гарантом після такого повідомлення, підлягає задоволенню.

Обов'язок гаранта

1. Обов'язок гаранта перед кредитором обмежується сплатою суми, на яку видано гарантію.

У разі порушення гарантом свого обов'язку його відповідальність перед кредитором не обмежується сумою, на яку видано гарантію, якщо інше не встановлено у гарантії.

Оплата послуг гаранта. Гарант має право на оплату послуг, наданих ним боржникові.

Припинення гарантії

1. Зобов'язання гаранта перед кредитором припиняється у разі:

- 1) сплати кредитором суми, на яку видано гарантію;
- 2) закінчення строку дії гарантії;
- 3) відмови кредитора від своїх прав за гарантією шляхом повернення її гарантові або шляхом подання гаранту письмової заяви про звільнення його від обов'язків за гарантією.

2. Гарант, якому стало відомо про припинення гарантії, повинен негайно повідомити про це боржника.

Право гаранта на зворотну вимогу до боржника

1. Гарант має право на зворотну вимогу (регрес) до боржника в межах суми, сплаченої ним за гарантією кредитором, якщо інше не встановлено договором між гарантом і боржником.

2. Гарант не має права на зворотну вимогу (регрес) до боржника у разі, якщо сума, сплачена гарантом кредитором, не відповідає умовам гарантії, якщо інше не встановлено договором між гарантом і боржником.

4. Завдаток

Завдатком є грошова сума або рухоме майно, що видається кредитором боржником у рахунок належних з нього за дого-

вором платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання. Якщо не буде встановлено, що сума, сплачена в рахунок належних з боржника платежів, є завдатком, вона вважається авансом.

Правові наслідки порушення або припинення зобов'язання, забезпеченого завдатком

1. Якщо порушення зобов'язання сталося з вини боржника, завдаток залишається у кредитора.

Якщо порушення зобов'язання сталося з вини кредитора, він зобов'язаний повернути боржникові завдаток та додатково сплатити суму у розмірі завдатку або його вартості.

2. Сторона, винна у порушенні зобов'язання, має відшкодувати другій стороні збитки в сумі, на яку вони перевищують розмір (вартість) завдатку, якщо інше не встановлено договором.

3. У разі припинення зобов'язання до початку його виконання або внаслідок неможливості його виконання завдаток підлягає поверненню.

5. Застава

В силу застави кредитор (заставодержатель) має право у разі невиконання боржником (заставадавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (право застави). Заставою може бути забезпечена вимога, яка може виникнути в майбутньому.

Підстави виникнення застави

1. Застава виникає на підставі договору, закону або рішення суду.

2. До застави, яка виникає на підставі закону, застосовуються положення цього Кодексу щодо застави, яка виникає на підставі договору, якщо інше не встановлено законом.

Окремі види застав

1. Іпотекою є застава нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої особи.

2. Закладом є застава рухомого майна, що передається у володіння заставодержателя або за його наказом – у володіння третій особі.

3. Правила про іпотеку землі та інші окремі види застав встановлюються законом.

Предмет застави

1. Предметом застави може бути будь-яке майно (зокрема річ, цінні папери, майнові права), що може бути відчужене заставодавцем і на яке може бути звернене стягнення.

2. Предметом застави може бути майно, яке заставодавець набуде після виникнення застави (майбутній урожай, приплід худоби тощо).

3. Права заставодержателя (право застави) на річ, яка є предметом застави, поширюються на її приналежності, якщо інше не встановлено договором. Право застави поширюється на плоди, продукцію та доходи, одержані від використання заставленого майна, у випадках, встановлених договором.

4. Предметом застави не можуть бути:

- культурні цінності, що є об'єктами права державної чи комунальної власності і занесені або підлягають занесенню до Державного реєстру національного культурного надбання;

- пам'ятки культурної спадщини, занесені до Переліку пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації.

5. Предметом застави не можуть бути вимоги, які мають особистий характер, а також інші вимоги, застава яких заборонена законом.

6. Предмет застави залишається у заставодавця, якщо інше не встановлено договором або законом.

7. Застава окремих видів майна може бути заборонена або обмежена законом.

Нотаріальне посвідчення договору застави та реєстрація застави

1. Якщо предметом застави є нерухоме майно, а також в інших випадках, встановлених законом, договір застави підлягає нотаріальному посвідченню, крім випадків, установлених законом.

2. Застава нерухомого майна підлягає державній реєстрації у випадках та в порядку, встановлених законом.

3. Застава рухомого майна може бути зареєстрована на підставі заяви заставодержателя або заставодавця з внесенням запису до Державного реєстру обтяжень рухомого майна.

4. Моментом реєстрації застави є дата та час внесення відповідного запису до Державного реєстру обтяжень рухомого майна.

Застава майна, що є у спільній власності. Майно, що є у спільній власності, може бути передане у заставу лише за згодою усіх співвласників.

Заміна предмета застави. Предмет застави може бути замінений лише за згодою заставодержателя, якщо інше не встановлено договором або законом.

Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження предмета застави несе власник заставленого майна, якщо інше не встановлено договором або законом.

У разі випадкового знищення або випадкового пошкодження предмета застави заставодавець на вимогу заставодержателя зобов'язаний надати рівноцінний предмет або, якщо це можливо, відновити знищений або пошкоджений предмет застави.

Страхування предмета застави

Якщо предмет застави не підлягає обов'язковому страхуванню, він може бути застрахований за згодою сторін на погоджену суму.

У разі настання страхового випадку предметом застави стає право вимоги до страховика.

Оцінка предмета застави

Оцінка предмета застави здійснюється у випадках, встановлених договором або законом.

Оцінка предмета застави здійснюється заставодавцем разом із заставодержателем відповідно до звичайних цін, що склалися на момент виникнення права застави, якщо інший порядок оцінки предмета застави не встановлений договором або законом.

Сторони у договорі застави

1. Заставодавцем може бути боржник або третя особа (майновий поручитель).

2. Заставодавцем може бути власник речі або особа, якій належить майнове право, а також особа, якій власник речі або особа, якій належить майнове право, передали річ або майнове право з правом їх застави.

3. Застава права на чужу річ здійснюється за згодою власника цієї речі, якщо для відчуження цього права відповідно до договору або закону потрібна згода власника.

Зміст договору застави

У договорі застави визначаються суть, розмір і строк виконання зобов'язання, забезпеченого заставою, подається опис предмета застави, а також визначаються інші умови, погоджені сторонами договору. Опис предмета застави у договорі застави може бути поданий у загальній формі (вказівка на вид заставленого майна тощо).

Момент виникнення права застави

Право застави виникає з моменту укладення договору застави, а у випадках, коли договір підлягає нотаріальному посвідченню, – з моменту його нотаріального посвідчення, крім випадків, установлених законом.

Якщо предмет застави відповідно до договору або закону повинен перебувати у володінні заставодержателя, право застави виникає в момент передання йому предмета застави. Якщо таке передання було здійснене до укладення договору застави, право застави виникає з моменту його укладення.

Користування та розпорядження предметом застави

1. Заставодавець має право користуватися предметом застави відповідно до його призначення, у тому числі здобувати з нього плоди та доходи, якщо інше не встановлено договором і якщо це впливає із суті застави.

2. Заставодавець має право відчужувати предмет застави, передавати його в користування іншій особі або іншим чином розпоряджатися ним лише за згодою заставодержателя, якщо інше не встановлено договором або законом.

3. Заставодавець має право заповідати заставлене майно. Правочин, яким обмежується право заставодавця заповідати заставлене майно, є нікчемним.

4. Заставодержатель має право користуватися переданим йому предметом застави лише у випадках, встановлених договором. За договором на заставодержателя може бути покладений обов'язок здобувати з предмета застави плоди та доходи.

Обов'язки володільця предмета застави

1. Особа, яка володіє предметом застави, зобов'язана, якщо інше не встановлено договором:

- 1) вживати заходів, необхідних для збереження предмета застави;
- 2) утримувати предмет застави належним чином;
- 3) негайно повідомляти другу сторону договору застави про виникнення загрози знищення або пошкодження предмета застави.

2. Заставодавець, який володіє предметом застави, у разі втрати, псування, пошкодження або знищення заставленого майна з його вини зобов'язаний замінити або відновити це майно, якщо інше не встановлено договором.

3. Заставодержатель, який володіє предметом застави, у разі втрати, псування, пошкодження або знищення заставленого майна з його вини зобов'язаний відшкодувати заставодавцю завдані збитки.

Наступна застава

1. Наступна застава майна, що вже заставлене, допускається, якщо інше не встановлено попереднім договором застави або законом.

2. Наступна застава майна не припиняє право застави попереднього заставодержателя.

3. Перший заставодержатель має переважне право перед наступними заставодержателями на задоволення своїх вимог за рахунок заставленого майна. Вимоги наступних заставодержателів задовольняються в порядку черговості виникнення права застави, крім випадку, передбаченого частиною четвертою цієї статті.

4. Якщо предметом застави є рухоме майно, заставодержатель зареєстрованої застави має переважне право на задоволення вимог із заставленого майна перед заставодержателями незареєстрованих застав та застав, які зареєстровані пізніше.

5. Заставодавець незареєстрованої застави зобов'язаний надати кожному із заставодержателів інформацію про всі попередні застави майна в обсязі, встановленому статтею 584 цього Кодексу. Заставодавець зобов'язаний відшкодувати збитки, що виникли у будь-кого із заставодержателів внаслідок невиконання ним цього обов'язку.

Правові наслідки невиконання зобов'язання, забезпеченого заставою

1. У разі невиконання зобов'язання, забезпеченого заста-

вою, заставодержатель набуває право звернення стягнення на предмет застави.

2. За рахунок предмета застави заставодержатель має право задовольнити в повному обсязі свою вимогу, що визначена на момент фактичного задоволення, включаючи сплату процентів, неустойки, відшкодування збитків, завданих порушенням зобов'язання, необхідних витрат на утримання заставленого майна, а також витрат, понесених у зв'язку із пред'явленням вимоги, якщо інше не встановлено договором.

Звернення стягнення на предмет застави

1. Звернення стягнення на предмет застави здійснюється за рішенням суду, якщо інше не встановлено договором або законом.

2. Заставодержатель набуває право звернення стягнення на предмет застави в разі, коли зобов'язання не буде виконано у встановлений строк (термін), якщо інше не встановлено договором або законом.

3. У разі ліквідації юридичної особи-заставадателя заставодержатель набуває право звернення стягнення на заставлене майно незалежно від настання строку виконання зобов'язання, забезпеченого заставою.

4. У разі часткового виконання боржником зобов'язання, забезпеченого заставою, право звернення на предмет застави зберігається в первісному обсязі.

5. Якщо предметом застави є дві або більше речей (два або більше прав), стягнення може бути звернене на всі ці речі (права) або на будь-яку з речей (прав) на вибір заставодержателя.

Якщо заставодержатель зверне стягнення на одну річ (одне право), але його вимогу не буде задоволено в повному обсязі, він зберігає право застави на інші речі (права), які є предметом застави.

Реалізація предмета застави

1. Реалізація предмета застави, на який звернене стягнення, провадиться шляхом його продажу з публічних торгів, якщо інше не встановлено договором або законом. Порядок реалізації предмета застави з публічних торгів встановлюється законом.

2. Початкова ціна предмета застави для його продажу з публічних торгів визначається в порядку, встановленому дого-

вором або законом. Якщо звернення стягнення здійснюється за рішенням суду, суд у своєму рішенні може визначити початкову ціну предмета застави.

3. Якщо публічні торги оголошено такими, що не відбулися, предмет застави може бути за згодою заставодержателя та заставодавця переданий у власність заставодержателя за початковою ціною, якщо інше не встановлено договором або законом.

4. Якщо сума, одержана від реалізації предмета застави, не покриває вимоги заставодержателя, він має право отримати суму, якої не вистачає, з іншого майна боржника в порядку черговості відповідно до статті 112 цього Кодексу, якщо інше не встановлено договором або законом.

Дострокове виконання зобов'язання, забезпеченого заставою

1. Заставодержатель має право вимагати дострокового виконання зобов'язання, забезпеченого заставою, у разі:

- 1) передання заставодавцем предмета застави іншій особі без згоди заставодержателя, якщо одержання такої згоди було необхідним;
- 2) порушення заставодавцем правил про заміну предмета застави;
- 3) втрати предмета застави за обставин, за які заставодержатель не відповідає, якщо заставодавець не змінив або не відновив предмет застави.

2. Заставодержатель має право вимагати дострокового виконання зобов'язання, забезпеченого заставою, а якщо його вимога не буде задоволена, – звернути стягнення на предмет застави:

- 1) у разі порушення заставодавцем правил про наступну заставу;
- 2) у разі порушення заставодавцем правил про розпорядження предметом застави;
- 3) в інших випадках, встановлених договором.

Стаття 593. Припинення права застави

1. Право застави припиняється у разі:

- 1) припинення зобов'язання, забезпеченого заставою;
- 2) втрати предмета застави, якщо заставодавець не змінив предмет застави;
- 3) реалізації предмета застави;

4) набуття заставодержателем права власності на предмет застави.

Право застави припиняється також в інших випадках, встановлених законом.

2. У разі припинення права застави на нерухоме майно до державного реєстру вносяться відповідні дані.

3. У разі припинення права застави внаслідок виконання забезпеченого заставою зобов'язання заставодержатель, у володінні якого перебувало заставлене майно, зобов'язаний негайно повернути його заставодавцеві.

6. Притримання

Право притримання. Кредитор, який правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником, у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредитором пов'язаних з нею витрат та інших збитків має право притримати її у себе до виконання боржником зобов'язання.

Притриманням речі можуть забезпечуватись інші вимоги кредитора, якщо інше не встановлено договором або законом.

Кредитор має право притримати річ у себе також у разі, якщо права на неї, які виникли після передачі речі у володіння кредитора, набула третя особа.

Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження притриманої речі несе кредитор, якщо інше не встановлено законом.

Обов'язки кредитора, який притримує річ у себе

1. Кредитор, який притримує річ у себе, зобов'язаний негайно повідомити про це боржника.

2. Кредитор відповідає за втрату, псування або пошкодження речі, яку він притримує в себе, якщо втрата, псування або пошкодження сталися з його вини.

3. Кредитор не має права користуватись річчю, яку він притримує у себе.

Розпорядження річчю, яку притримує кредитор

1. До кредитора, який притримує у себе річ боржника, не переходить право власності на неї.

2. Боржник, річ якого кредитор притримує, має право розпорядитися нею, повідомивши набувача про притримання речі і права кредитора.

Стаття 597. Задоволення вимог за рахунок речі, яку притримує кредитор

1. Вимоги кредитора, який притримує річ у себе, задовольняються з її вартості відповідно до статті 591 цього Кодексу.

7. Довірча власність

За договором про встановлення довірчої власності одна сторона (довірчий засновник) передає майно другій стороні (довірчому власнику) на праві довірчої власності для забезпечення зобов'язання боржника за кредитним договором, договором позики.

Право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язань (далі – довірча власність) є різновидом права власності на майно, за яким кредитор, який отримав майно у довірчу власність (довірчий власник), не має права самостійно відчужувати таке майно, крім як для звернення стягнення на нього, а також викупу його для суспільних потреб у порядку, встановленому законом.

З моменту встановлення довірчої власності право власності особи, яка передала своє майно у довірчу власність, припиняється.

До надання кредиту або позики, що забезпечується переданням нерухомого майна у довірчу власність, кредитор зобов'язаний запропонувати боржнику надання такого кредиту, позики, можливість забезпечити виконання цих зобов'язань іншим способом. Умови кредитного договору, договору позики, що забезпечується переданням майна у довірчу власність, можуть відрізнятися від умов кредитного договору, договору позики, що забезпечується в інший спосіб.

Об'єкт довірчої власності

Об'єктом довірчої власності може бути майно, яке може бути відчужено і на яке може бути звернено стягнення. Якщо законом не встановлено інше, об'єктом довірчої власності не можуть бути корпоративні права. Режим довірчої власності не поширюється на плоди, продукцію та доходи, одержані від використання об'єкта довірчої власності, якщо інше не зазначено у договорі про встановлення довірчої власності.

Виникнення довірчої власності

1. Довірча власність виникає на підставі договору, укладеного у письмовій формі.

2. Довірчим засновником може бути боржник за основним зобов'язанням та/або інша особа, яка передає своє майно у довірчу власність з метою забезпечення виконання зобов'язань боржника.

3. Довірчим власником є кредитор за основним зобов'язанням.

4. Договір про встановлення довірчої власності на нерухоме майно укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню.

5. Довірча власність на нерухоме майно виникає з моменту її реєстрації у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно.

6. Довірча власність на рухоме майно виникає з моменту укладення договору про встановлення довірчої власності, якщо таким договором не встановлено інше.

Користування об'єктом довірчої власності. Об'єктом довірчої власності має право користуватися довірчий засновник (далі – користувач). Користувачем також може бути інша особа, визначена договором про встановлення довірчої власності. Якщо об'єктом довірчої власності є земельна ділянка, передача її в користування іншим особам здійснюється в порядку, визначеному Земельним кодексом України. Договір про встановлення довірчої власності може передбачати право користувача передавати об'єкт довірчої власності у тимчасове користування третім особам. Користувач, який не є довірчим власником, втрачає право користування об'єктом довірчої власності з дня отримання ним повідомлення про прийняття довірчим власником рішення про звернення стягнення на такий об'єкт. Право користування об'єктом довірчої власності, який є житловим приміщенням, втрачається у порядку, встановленому статтею 597⁹ цього Кодексу. Довірчий власник має право у будь-який час протягом строку дії довірчої власності та за умови попереднього повідомлення користувача перевіряти наявність, стан, умови збереження та використання об'єкта довірчої власності. Договором може бути передбачено періодичність таких перевірок, їх тривалість, обов'язковість попередження користувача про перевірку, а також інші умо-

ви здійснення перевірки об'єкта довірчої власності. Періодичність перевірок об'єкта довірчої власності, що є житловим приміщенням, не може перевищувати одного разу на місяць, а тривалість однієї перевірки – двох годин.

Обов'язки користувача

1. Користувач зобов'язаний утримуватися від дій, які виходять за межі нормального зносу об'єкта довірчої власності та можуть істотно знизити його вартість або завдати іншої шкоди.

2. Користувач несе витрати на утримання об'єкта довірчої власності, якщо інше не встановлено договором.

3. Договором можуть бути встановлені інші обов'язки користувача.

Правові наслідки порушення зобов'язання боржником

У разі прострочення виконання боржником основного зобов'язання довірчий власник має право звернути стягнення на об'єкт довірчої власності за умови, що строк прострочення перевищує 20 календарних днів. У разі прострочення боржником виконання частини основного зобов'язання довірчий власник має право звернути стягнення на об'єкт довірчої власності, якщо прострочення виконання боржником основного зобов'язання триває більше 30 календарних днів.

Договором, яким встановлена довірча власність або на підставі якого виникло основне зобов'язання, можуть бути встановлені інші підстави, з настанням яких у довірчого власника виникає право звернути стягнення на об'єкт довірчої власності.

У разі порушення боржником зобов'язань, зазначених у договорі про встановлення довірчої власності (крім основного зобов'язання), довірчий власник має право прийняти рішення про необхідність дострокового виконання основного зобов'язання та повідомити про таке рішення боржника. Якщо боржник не виконує рішення довірчого власника про дострокове виконання основного зобов'язання протягом 30 календарних днів з моменту отримання такого повідомлення (якщо інший строк не встановлено договором), довірчий власник має право звернути стягнення на об'єкт довірчої власності.

У разі порушення користувачем обов'язків щодо збереження чи користування об'єктом довірчої власності довірчий власник може скористатися правами, визначеними частиною другою цієї статті, та/або вжити заходів для збереження чи

страхування об'єкта довірчої власності у своїх інтересах та за власний рахунок. Користувач зобов'язаний на вимогу довірчого власника негайно відшкодувати останньому всі витрати, понесені у зв'язку із вжиттям заходів щодо збереження та страхування об'єкта довірчої власності.

Обов'язкове звернення стягнення на об'єкт довірчої власності

Якщо інше не передбачено договором про встановлення довірчої власності, довірчий власник зобов'язаний звернути стягнення на об'єкт довірчої власності у разі настання однієї з таких обставин:

1) державної реєстрації рішення про припинення юридичної особи – боржника за основним зобов'язанням або довірчого власника;

2) прийняття судом постанови про визнання боржника за основним зобов'язанням або довірчого власника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури;

3) смерті боржника за основним зобов'язанням, визнання його недієздатним або померлим.

2. Під час звернення стягнення на об'єкт довірчої власності у випадку, передбаченому пунктом 3 частини першої цієї статті, усі повідомлення, які відповідно до цього Кодексу повинні бути надіслані довірчому засновнику, надсилаються відповідно опікуну, спадкоємцям довірчого засновника, виконавцю заповіту або особі, яка управляє спадщиною.

Порядок звернення стягнення на об'єкт довірчої власності

1. Якщо інше не визначено договором про встановлення довірчої власності, звернення стягнення на об'єкт довірчої власності відбувається шляхом його продажу довірчим власником будь-якій особі-покупцеві. Довірчий власник зобов'язаний не пізніше ніж за 30 днів до укладення договору купівлі-продажу письмово повідомити боржника, користувача та довірчого засновника про свій намір укласти цей договір та мінімальну ціну продажу. У разі невиконання зазначеної вимоги довірчий власник зобов'язаний відшкодувати таким особам завдані збитки.

2. Протягом п'ятиденного строку з дня отримання повідомлення, зазначеного у частині першій цієї статті, боржник (користувач, довірчий засновник) має право письмово повідоми-

ти довірчого власника про свій намір придбати об'єкт довірчої власності та внести грошову суму в розмірі мінімальної ціни продажу об'єкта довірчої власності, повідомленої довірчим власником, на депозит нотаріуса. З дня отримання довірчим власником зазначеного повідомлення та внесення відповідної грошової суми на депозит нотаріуса боржник (користувач, довірчий засновник) набуває переважне право на придбання об'єкта довірчої власності у довірчого власника.

3. Ціна продажу об'єкта довірчої власності встановлюється довірчим власником одноособово та не може бути меншою за мінімальну ціну, повідомлену боржникові (користувачеві, довірчому засновникові).

4. Сума перевищення ціни продажу об'єкта довірчої власності над розміром заборгованості боржника перед довірчим власником сплачується довірчим власником довірчому засновнику, якщо інше не передбачено договором про встановлення права довірчої власності.

5. Довірчий власник, який звернув стягнення на об'єкт довірчої власності, надсилає довірчому засновнику та боржнику, якщо він не є довірчим засновником, звіт про розподіл коштів від продажу об'єкта довірчої власності.

6. Договором про встановлення довірчої власності може бути передбачено інший порядок звернення стягнення на об'єкт довірчої власності, мінімальна ціна продажу такого об'єкта довірчим власником або ж право довірчого власника отримати об'єкт довірчої власності у свою власність (без обмежень на користування та розпорядження) у рахунок виконання зобов'язань боржника.

7. За рахунок об'єкта довірчої власності довірчий власник має право задовольнити у повному обсязі свою вимогу, розмір якої визначається на момент фактичного задоволення, включаючи сплату процентів, неустойки, відшкодування збитків, завданих порушенням зобов'язання, та необхідних витрат на утримання об'єкта довірчої власності, якщо інше не встановлено договором.

Особливості звернення стягнення на житлові приміщення

1. Після прийняття рішення про звернення стягнення на житлове приміщення, що є об'єктом довірчої власності, всі

мешканці такого приміщення зобов'язані на письмову вимогу довірчого власника або особи, яка отримала право власності на приміщення від довірчого власника, звільнити житлове приміщення протягом десяти днів з дня отримання такої вимоги. Якщо мешканці не звільняють житлове приміщення у встановлений цим Кодексом або інший погоджений сторонами строк, їх примусове виселення здійснюється на підставі рішення суду.

Стаття 597⁻¹⁰. Звернення стягнення на об'єкт довірчої власності на вимогу третіх осіб

1. Звернення стягнення на об'єкт довірчої власності за зобов'язаннями довірчого власника не допускається.

2. Кредитор боржника, який повністю виконав основне зобов'язання боржника перед довірчим власником, може вимагати звернення стягнення на об'єкт довірчої власності за зобов'язаннями довірчого засновника.

Стаття 597⁻¹¹. Припинення довірчої власності

1. Протягом п'яти робочих днів з дня припинення (у тому числі у зв'язку з його повним виконанням) основного зобов'язання довірчий власник зобов'язаний передати право власності на об'єкт довірчої власності довірчому засновнику, якщо інше не визначено договором про встановлення довірчої власності.

2. Передача права власності на об'єкт довірчої власності у випадку, встановленому частиною першою цієї статті, здійснюється згідно з актом приймання-передачі, який підписується довірчим власником та особою, якій передається об'єкт довірчої власності. Акт приймання-передачі нерухомого об'єкта довірчої власності підлягає нотаріальному посвідченню.

3. Якщо незважаючи на повне виконання боржником свого зобов'язання, довірчий власник ухиляється від укладення та нотаріального посвідчення акта приймання-передачі, боржник або інша особа, яка має право на отримання права власності на об'єкт довірчої власності, має право звернутися до суду з позовом про визнання свого права власності на об'єкт довірчої власності або до нотаріуса за вчиненням виконавчого напису про витребування об'єкта довірчої власності у довірчого власника.

4. За результатами відчуження довірчим власником об'єкта довірчої власності (внаслідок звернення стягнення на такий

об'єкт або внаслідок його передачі за актом приймання-передачі довірчому засновникові чи іншій особі) у набувача виникає право власності на такий об'єкт, якщо інше не встановлено законом або договором. Право власності нового власника на нерухоме майно виникає з моменту реєстрації такого права у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно.

Відступлення прав довірчого власника

1. У випадку відступлення довірчим власником своїх прав за основним зобов'язанням третій особі до такої третьої особи переходять права та обов'язки довірчого власника за договором про встановлення довірчої власності, якщо довірчий засновник надав згоду на такий перехід та інше не зазначено у договорі про встановлення довірчої власності. Підпис довірчого засновника на заяві про надання згоди на перехід права довірчої власності підлягає нотаріальному засвідченню.

2. Довірча власність у третьої особи (нового кредитора за основним зобов'язанням) виникає з моменту її реєстрації у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно.

Придбання майна у довірчу власність в інтересах іншої особи.

Довірча власність може виникнути на підставі договору, відповідно до якого одна сторона за власний рахунок, але в інтересах та за рекомендацією іншої сторони придбаває у третьої особи майно у довірчу власність. При цьому сторона, яка придбала майно у довірчу власність, отримує право вимоги до особи, за рекомендацією якої відбулося придбання, щодо сплати компенсації вартості такого майна та/або процентів за користування чужими грошовими коштами.

У випадку, зазначеному в частині першій цієї статті, особа, яка придбала майно, набуває прав та обов'язків довірчого власника, а особа, в інтересах та за рекомендацією якої було придбане майно, – довірчого засновника.

19. Поняття зобов'язання та договору, порядок укладання, зміна і розірвання договору

Зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від

вчинення певної дії (негативне зобов'язання), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. Зобов'язання виникають з підстав, встановлених статтею 11 цього Кодексу:

Підставами виникнення цивільних прав та обов'язків, зокрема, є:

- 1) договори та інші правочини;
- 2) створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності;
- 3) завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі;
- 4) інші юридичні факти.

3. Цивільні права та обов'язки можуть виникати безпосередньо з актів цивільного законодавства.

4. У випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки виникають безпосередньо з актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування.

5. У випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки можуть виникати з рішення суду.

6. У випадках, встановлених актами цивільного законодавства або договором, підставою виникнення цивільних прав та обов'язків може бути настання або ненастання певної події.

Зобов'язання має ґрунтуватися на засадах добросовісності, розумності та справедливості.

Елементами зобов'язання як і будь-якого цивільного правовідношення є суб'єкти, об'єкт, зміст.

Сторонами у зобов'язанні є боржник і кредитор. У зобов'язанні на стороні боржника або кредитора можуть бути одна або одночасно кілька осіб.

Поняття та види договору

1. Договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

2. Договір є одностороннім, якщо одна сторона бере на себе обов'язок перед другою стороною вчинити певні дії або утриматися від них, а друга сторона наділяється лише правом вимоги, без виникнення зустрічного обов'язку щодо першої сторони.

3. Договір є двостороннім, якщо правами та обов'язками наділені обидві сторони договору.

4. До договорів, що укладаються більш як двома сторонами (багатосторонні договори), застосовуються загальні положення про договір, якщо це не суперечить багатосторонньому характеру цих договорів.

5. Договір є відплатним, якщо інше не встановлено договором, законом або не впливає із суті договору.

Свобода договору

1. Відповідно до статті 6 цього Кодексу сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості.

2. У договорах за участю фізичної особи – споживача враховуються вимоги законодавства про захист прав споживачів.

Акти цивільного законодавства і договір

1. Сторони мають право укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства.

2. Сторони мають право врегулювати у договорі, який передбачений актами цивільного законодавства, свої відносини, які не врегульовані цими актами.

3. Сторони в договорі можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд.

Сторони в договорі не можуть відступити від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства впливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами.

4. Положення частин першої, другої і третьої цієї статті застосовуються і до односторонніх правочинів.

Свобода договору, крім можливості вибору контрагента та визначення змісту договору, включає також: а) вільний вияв волі особи на вступ у договірні відносини; б) свободу вибору сторонами форми договору; в) право сторін укласти як договори, передбачені законом, так і договори, які законом не передбачені, але йому не суперечать; г) право сторін за своєю

згодою змінювати, розривати або продовжувати дію укладеного ними договору; д) визначати способи забезпечення договірних зобов'язань; е) право встановлювати форми (міри) відповідальності за порушення договірних зобов'язань тощо. Зазначені аспекти договірної свободи закріплені іншими положеннями цивільного законодавства, але в узагальненому вигляді вони мають розкривати зміст поняття свободи договору.

Суттєвими обмежувачами договірної свободи слід також вважати:

1) відповідно до ст. 627 ЦК – вимоги розумності та справедливості, яких мають дотримуватися учасники договірних правовідносин; 2) відповідно до ч. 1 ст. 203 ЦК – моральні засади суспільства. Крім того, в окремих актах чинного законодавства такими обмежувачами називаються «суспільний порядок», «публічний порядок», «публічні інтереси», «принципи гуманності та моралі». Застосування в судовій практиці саме таких обмежувачів свободи є найбільш складним через абстрактність формулювання та оціночний характер. А.В. Луць також вважає, що свобода договору не є безмежною, оскільки вона існує в рамках чинних нормативних актів, звичаїв ділового обороту, а дії сторін договору мають ґрунтуватися на засадах розумності, добросовісності та справедливості.

Отже, свобода договору обмежується у випадках, коли: 1) укладення договору є обов'язковим для однієї зі сторін; 2) певним суб'єктам заборонено законом укладення окремих видів договорів; 3) якась зі сторін обмежена або позбавлена можливості брати участь у розробці умов договору; 4) законом встановлені певні приписи щодо умов договору; 5) вимагається відповідність договору типовим умовам договорів певних видів; 6) законом передбачається механізм укладення договору з попереднім узгодженням його умов, або отриманням дозволу на це, або з виконанням певних дій, які передують укладенню договору, та ін.

Укладення договору. Договір є укладеним, якщо сторони досягли згоди з усіх істотних умов договору. **Істотними умовами договору** є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б

однієї із сторін має бути досягнуто згоди. Договір укладається шляхом пропозиції однієї сторони укласти договір (оферти) і прийняття пропозиції (акцепту) другою стороною.

Форма договору. Договір може бути укладений у будь-якій формі, якщо вимоги щодо форми договору не встановлені законом. Якщо сторони домовилися укласти договір у певній формі, він вважається укладеним з моменту надання йому цієї форми, навіть якщо законом ця форма для даного виду договорів не вимагалася.

Якщо сторони домовилися укласти договір за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем, він вважається укладеним у письмовій формі.

Якщо сторони домовились укласти у письмовій формі договір, щодо якого законом не встановлена письмова форма, такий договір є укладеним з моменту його підписання сторонами.

Якщо сторони домовилися про нотаріальне посвідчення договору, щодо якого законом не вимагається нотаріальне посвідчення, такий договір є укладеним з моменту його нотаріального посвідчення.

Момент укладення договору

1. Договір є укладеним з моменту одержання особою, яка направила пропозицію укласти договір, відповіді про прийняття цієї пропозиції.

2. Якщо відповідно до акта цивільного законодавства для укладення договору необхідні також передання майна або вчинення іншої дії, договір є укладеним з моменту передання відповідного майна або вчинення певної дії.

3. Договір, що підлягає нотаріальному посвідченню, є укладеним з дня такого посвідчення.

Пропозиція укласти договір. Пропозицію укласти договір (оферту) може зробити кожна із сторін майбутнього договору. Пропозиція укласти договір **має містити істотні умови** договору і виражати намір особи, яка її зробила, вважати себе зобов'язаною у разі її прийняття.

Пропозицією укласти договір є, зокрема, документи (інформація), розміщені у відкритому доступі в мережі Інтернет, які містять істотні умови договору і пропозицію укласти договір на зазначених умовах з кожним, хто звернеться, незалежно

від наявності в таких документах (інформації) електронного підпису.

Реклама або інші пропозиції, адресовані невизначеному колу осіб, є запрошенням робити пропозиції укласти договір, якщо інше не вказано у рекламі або інших пропозиціях.

Пропозиція укласти договір може бути відкликана до моменту або в момент її одержання адресатом. Пропозиція укласти договір, одержана адресатом, не може бути відкликана протягом строку для відповіді, якщо інше не вказане у пропозиції або не впливає з її суті чи обставин, за яких вона була зроблена.

Прийняття пропозиції. Відповідь особи, якій адресована пропозиція укласти договір, про її прийняття (акцепт) повинна бути повною і безумовною. Якщо особа, яка одержала пропозицію укласти договір, у межах строку для відповіді вчинила дію відповідно до вказаних у пропозиції умов договору (відвантажила товари, надала послуги, виконала роботи, сплатила відповідну суму грошей тощо), яка засвідчує її бажання укласти договір, ця дія є прийняттям пропозиції, якщо інше не вказане в пропозиції укласти договір або не встановлено законом. Особа, яка прийняла пропозицію, може відкликати свою відповідь про її прийняття, повідомивши про це особу, яка зробила пропозицію укласти договір, до моменту або в момент одержання нею відповіді про прийняття пропозиції.

Укладення договору за пропозицією, в якій вказаний строк для відповіді. Якщо у пропозиції укласти договір вказаний строк для відповіді, договір є укладеним, коли особа, яка зробила пропозицію, одержала відповідь про прийняття пропозиції протягом цього строку.

Укладення договору за пропозицією, в якій не вказаний строк для відповіді. Якщо пропозицію укласти договір зроблено усно і в ній не вказаний строк для відповіді, договір є укладеним, коли особа, якій було зроблено пропозицію, негайно заявила про її прийняття.

Якщо пропозицію укласти договір, в якій не вказаний строк для відповіді, зроблено у письмовій формі, договір є укладеним, коли особа, яка зробила пропозицію, одержала відповідь протягом строку, встановленого актом цивільного законодавства, а якщо цей строк не встановлений, – протягом нормально необхідного для цього часу.

Відповідь про прийняття пропозиції, яка одержана із запізненням. Якщо відповідь про прийняття пропозиції укласти договір одержано із запізненням, особа, яка зробила пропозицію, звільняється від відповідних зобов'язань. Якщо відповідь про прийняття пропозиції укласти договір було відправлено своєчасно, але одержано із запізненням, особа, яка зробила пропозицію укласти договір, звільняється від відповідних зобов'язань, якщо вона негайно повідомила особу, якій було направлено пропозицію, про одержання відповіді із запізненням. **Відповідь, одержана із запізненням, є новою пропозицією.**

За згодою особи, яка зробила пропозицію, договір може вважатись укладеним незалежно від того, що відповідь про прийняття пропозиції укласти договір було відправлено та (або) одержано із запізненням.

Відповідь про згоду укласти договір на інших умовах. Відповідь про згоду укласти договір на інших, ніж було запропоновано, умовах є відмовою від одержаної пропозиції і водночас новою пропозицією особі, яка зробила попередню пропозицію.

Місце укладення договору. Договір є укладеним у місці проживання фізичної особи або за місцезнаходженням юридичної особи, яка зробила пропозицію укласти договір, якщо інше не встановлено договором.

Договір та правові акти органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування

1. Зміст договору, укладеного на підставі правового акта органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, обов'язкового для сторін (сторони) договору, має відповідати цьому акту.

2. Особливості укладення договору на підставі правового акта органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування встановлюються актами цивільного законодавства.

Вирішення переддоговірних спорів

1. Розбіжності, що виникли між сторонами при укладенні договору на підставі правового акта органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого

самоврядування та в інших випадках, встановлених законом, вирішуються судом.

2. Розбіжності, що виникли між сторонами при укладенні договору не на підставі правового акта органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, можуть бути вирішені судом у випадках, встановлених за домовленістю сторін або законом.

Укладення договорів на організованих ринках капіталу та організованих товарних ринках, аукціонах, конкурсах. Особливості укладення договорів на організованих ринках капіталу, організованих товарних ринках, аукціонах, конкурсах тощо встановлюються відповідними актами законодавства.

Запевнення щодо договору. Сторони договору можуть погодити перелік запевнень, що надаються стороною або сторонами щодо обставин, які мають значення для укладення, виконання або припинення такого договору. Сторона, яка умисно або з необережності надала іншій стороні неправдиві запевнення про обставини, що мають значення для укладення, виконання або припинення договору, зобов'язана відшкодувати стороні, яка покладалася на такі запевнення, збитки, завдані у зв'язку з неправдивістю таких запевнень, якщо інше не передбачено договором.

Підстави для зміни або розірвання договору. Зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом.

2. Договір може бути змінено або розірвано за рішенням суду на вимогу однієї із сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом.

Істотним є таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору.

3. У разі односторонньої відмови від договору у повному обсязі або частково, якщо право на таку відмову встановлено договором або законом, договір є відповідно розірваним або зміненим.

Зміна або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин

У разі істотної зміни обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору, договір може бути змінений або розірваний за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або не випливає із суті зобов'язання. Зміна обставин є істотною, якщо вони змінилися настільки, що, якби сторони могли це передбачити, вони не уклали б договір або уклали б його на інших умовах.

Якщо сторони не досягли згоди щодо приведення договору у відповідність з обставинами, які істотно змінилися, або щодо його розірвання, договір може бути розірваний, а з підстав, встановлених частиною четвертою цієї статті, – змінений за рішенням суду на вимогу заінтересованої сторони за наявності ***одночасно таких умов:***

1) в момент укладення договору сторони виходили з того, що така зміна обставин не настане;

2) зміна обставин зумовлена причинами, які заінтересована сторона не могла усунути після їх виникнення при всій турботливості та обачності, які від неї вимагалися;

3) виконання договору порушило б співвідношення майнових інтересів сторін і позбавило б заінтересовану сторону того, на що вона розраховувала при укладенні договору;

4) із суті договору або звичаїв ділового обороту не випливає, що ризик зміни обставин несе заінтересована сторона.

У разі розірвання договору внаслідок істотної зміни обставин суд, на вимогу будь-якої із сторін, визначає наслідки розірвання договору виходячи з необхідності справедливого розподілу між сторонами витрат, понесених ними у зв'язку з виконанням цього договору.

Зміна договору у зв'язку з істотною зміною обставин допускається за рішенням суду у виняткових випадках, коли розірвання договору суперечить суспільним інтересам або потягне для сторін шкоду, яка значно перевищує затрати, необхідні для виконання договору на умовах, змінених судом.

Правові наслідки зміни або розірвання договору. У разі зміни договору зобов'язання сторін змінюються відповідно до змінених умов щодо предмета, місця, строків виконання тощо. У разі розірвання договору зобов'язання сторін припиняють-

ся. У разі зміни або розірвання договору зобов'язання змінюється або припиняється з моменту досягнення домовленості про зміну або розірвання договору, якщо інше не встановлено договором чи не обумовлено характером його зміни. Якщо договір змінюється або розривається у судовому порядку, зобов'язання змінюється або припиняється з моменту набрання рішенням суду про зміну або розірвання договору законної сили. Сторони не мають права вимагати повернення того, що було виконане ними за зобов'язанням до моменту зміни або розірвання договору, якщо інше не встановлено договором або законом. Якщо договір змінений або розірваний у зв'язку з істотним порушенням договору однією із сторін, друга сторона може вимагати відшкодування збитків, завданих зміною або розірванням договору.

Форма зміни або розірвання договору. Зміна або розірвання договору вчиняється в такій самій формі, що й договір, що змінюється або розривається, якщо інше не встановлено договором або законом чи не впливає із звичаїв ділового обороту.

20. Загальна характеристика договору купівлі-продажу

За договором купівлі-продажу одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму.

Сторонами договору купівлі-продажу є продавець і покупець. Це можуть бути будь-які суб'єкти цивільних правовідносин: фізичні, юридичні особи та держава.

Продавцем є власник майна чи уповноважена ним особа, оскільки, відповідно до ст. 658 ЦК України, тільки йому належить право продажу товару, крім випадків примусового продажу й інших випадків, встановлених законом. Приймати рішення про відчуження майна має право лише його власник. Якщо продавцем майна може бути тільки певна особа, тобто, зазвичай, власник, то покупцем може бути будь-яка особа.

Предмет договору купівлі-продажу. Предметом договору купівлі-продажу може бути товар, який є у продавця на

момент укладення договору або буде створений (придбаний, набутий) продавцем у майбутньому. Предметом договору купівлі-продажу можуть бути майнові права. До договору купівлі-продажу майнових прав застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, якщо інше не впливає із змісту або характеру цих прав. Предметом договору купівлі-продажу може бути право вимоги, якщо вимога не має особистого характеру. До договору купівлі-продажу права вимоги застосовуються положення про відступлення права вимоги, якщо інше не встановлено договором або законом.

До договору купівлі-продажу, що укладається на організованих ринках капіталу та організованих товарних ринках, конкурсах, аукціонах (публічних торгах), договору купівлі-продажу валютних цінностей і договорів купівлі-продажу фінансових інструментів, укладених поза організованим ринком, застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, якщо інше не встановлено законом про ці види договорів купівлі-продажу або не впливає з їхньої суті.

Отже, предметом договору купівлі-продану можуть бути: індивідуально визначена річ (квартира, будинок, земля, меблі тощо), родові речі (борошно, овочі, папір, бензин тощо), а також певна сукупність прав і обов'язків (частка в статутному фонді товариства з обмеженою відповідальністю, підприємство, знак для товарів і послуг та інше).

Юридична характеристика договору:

- двосторонній;
- консенсуальний (права та обов'язки сторін виникають у момент досягнення між ними згоди щодо всіх істотних умов)
- відплатний.

Форма окремих видів договорів купівлі-продажу

1. Договір купівлі-продажу земельної ділянки, єдиного майнового комплексу, житлового будинку (квартири) або іншого нерухомого майна укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню, крім договорів купівлі-продажу майна, що перебуває в податковій заставі.

Придбання права на одностороннє розірвання договору

1. Сторони договору купівлі-продажу можуть домовитися, що одна сторона придбає в іншої право розірвати цей договір в односторонньому порядку.

2. Договір купівлі-продажу є розірваним, якщо сторона, яка набула відповідно до частини першої цієї статті право розірвати договір, протягом визначеного строку не заявить вимогу про виконання договору. Сторони можуть обумовити розірвання договору купівлі-продажу вчиненням цією стороною певних дій або настанням певних обставин протягом визначеного строку або у визначений час.

Обов'язок продавця попередити покупця про права третіх осіб на товар

1. Продавець зобов'язаний попередити покупця про всі права третіх осіб на товар, що продається (права наймача, право застави, право довічного користування тощо). У разі невиконання цієї вимоги покупець має право вимагати зниження ціни або розірвання договору купівлі-продажу, якщо він не знав і не міг знати про права третіх осіб на товар.

Обов'язки покупця і продавця у разі пред'явлення третьою особою позову про витребування товару

1. Якщо третя особа на підставах, що виникли до продажу товару, пред'явить до покупця позов про витребування товару, покупець повинен повідомити про це продавця та подати клопотання про залучення його до участі у справі. Продавець повинен вступити у справу на стороні покупця.

2. Якщо покупець не повідомив продавця про пред'явлення третьою особою позову про витребування товару та не подав клопотання про залучення продавця до участі у справі, продавець не відповідає перед покупцем, якщо продавець доведе, що, взявши участь у справі, він міг би відвернути відібрання проданого товару у покупця.

3. Якщо продавець був залучений до участі у справі, але ухилився від участі в її розгляді, він не має права доводити неправильність ведення справи покупцем.

Відповідальність продавця у разі відсудження товару у покупця

1. У разі вилучення за рішенням суду товару у покупця на користь третьої особи на підставах, що виникли до продажу товару, продавець має відшкодувати покупцеві завдані йому збитки, якщо покупець не знав або не міг знати про наявність цих підстав.

2. Правочин щодо звільнення продавця від відповідальності або щодо її обмеження у разі витребування товару у покупця третьою особою є нікчемним.

Обов'язок продавця передати товар покупцеві

1. Продавець зобов'язаний передати покупцеві товар, визначений договором купівлі-продажу.

2. Продавець повинен одночасно з товаром передати покупцеві його приналежності та документи (технічний паспорт, сертифікат якості тощо), що стосуються товару та підлягають переданню разом із товаром відповідно до договору або актів цивільного законодавства.

Строк виконання обов'язку передати товар. Продавець зобов'язаний передати товар покупцеві у строк, встановлений договором купівлі-продажу, а якщо зміст договору не дає змоги визначити цей строк, – відповідно до положень статті 530 цього Кодексу.

Момент виконання обов'язку продавця передати товар. Обов'язок продавця передати товар покупцеві вважається виконаним у момент:

1) вручення товару покупцеві, якщо договором встановлений обов'язок продавця доставити товар;

2) надання товару в розпорядження покупця, якщо товар має бути переданий покупцеві за місцезнаходженням товару.

Договором купівлі-продажу може бути встановлений інший момент виконання продавцем обов'язку передати товар.

Товар вважається наданим у розпорядження покупця, якщо у строк, встановлений договором, він готовий до передання покупцеві у належному місці і покупець поінформований про це. Готовий до передання товар повинен бути відповідним чином ідентифікований для цілей цього договору, зокрема шляхом маркування.

Якщо з договору купівлі-продажу не випливає обов'язок продавця доставити товар або передати товар у його місцезнаходженні, обов'язок продавця передати товар покупцеві вважається виконаним у момент здачі товару перевізникові або організації зв'язку для доставки покупцеві.

Правові наслідки відмови продавця передати товар

1. У разі відмови продавця передати проданий товар покупець має право відмовитися від договору купівлі-продажу.

2. Якщо продавець відмовився передати річ, визначену індивідуальними ознаками, покупець має право пред'явити продавцеві вимоги відповідно до статті 620 цього Кодексу.

Правові наслідки невиконання продавцем обов'язку передати належності товару та документи, що стосуються товару

1. Якщо продавець не передає покупцеві належності товару та документи, що стосуються товару та підлягають переданню разом з товаром відповідно до договору купівлі-продажу або актів цивільного законодавства, покупець має право встановити розумний строк для їх передання.

2. Якщо належності товару або документи, що стосуються товару, не передані продавцем у встановлений строк, покупець має право відмовитися від договору купівлі-продажу та повернути товар продавцеві.

Обов'язок продавця зберігати проданий товар

Якщо право власності переходить до покупця раніше від передання товару, продавець зобов'язаний до передання зберігати товар, не допускаючи його погіршення. Необхідні для цього витрати покупець зобов'язаний відшкодувати продавцеві, якщо інше не встановлено договором.

Перехід ризику випадкового знищення або випадкового пошкодження товару

1. Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження товару переходить до покупця з моменту передання йому товару, якщо інше не встановлено договором або законом.

2. Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження товару, проданого під час його транспортування, переходить до покупця з моменту укладення договору купівлі-продажу, якщо інше не встановлено договором або звичаями ділового обороту.

3. Умова договору купівлі-продажу про те, що ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження товару переходить до покупця з моменту здачі товару першому перевізникові, на вимогу покупця може бути визнана судом недійсною, якщо в момент укладення договору продавець знав або міг знати, що товар втрачено або пошкоджено, але не повідомив про це покупця.

Кількість товару, що продається, встановлюється у договорі купівлі-продажу у відповідних одиницях виміру або грошовому вираженні.

Умова щодо кількості товару може бути погоджена шляхом встановлення у договорі купівлі-продажу порядку визначення цієї кількості.

Правові наслідки порушення умови договору щодо кількості товару

1. Якщо продавець передав покупцеві меншу кількість товару, ніж це встановлено договором купівлі-продажу, покупець має право вимагати передання кількості товару, якої не вистачає, або відмовитися від переданого товару та його оплати, а якщо він оплачений, – вимагати повернення сплаченої за нього грошової суми.

2. Якщо продавець передав покупцеві більшу кількість товару, ніж це встановлено договором купівлі-продажу, покупець зобов'язаний повідомити про це продавця. Якщо в розумний строк після одержання такого повідомлення продавець не розпорядиться товаром, покупець має право прийняти весь товар, якщо інше не встановлено договором.

3. Якщо покупець прийняв більшу кількість товару, ніж це встановлено договором купівлі-продажу, він зобов'язаний оплатити додатково прийнятий товар за ціною, встановленою для товару, прийнятого відповідно до договору, якщо інша ціна не встановлена за домовленістю сторін.

Асортимент товару. Якщо за договором купівлі-продажу переданню підлягає товар у певному співвідношенні за видами, моделями, розмірами, кольорами або іншими ознаками (асортимент), продавець зобов'язаний передати покупцеві товар в асортименті, погодженому сторонами.

Якщо договором купівлі-продажу асортимент товару не встановлений або асортимент не був визначений у порядку, встановленому договором, але із суті зобов'язання впливає, що товар підлягає переданню покупцеві в асортименті, продавець має право передати покупцеві товар в асортименті виходячи з потреб покупця, які були відомі продавцеві на момент укладення договору, або відмовитися від договору.

Правові наслідки порушення умови договору щодо асортименту товару

1. Якщо продавець передав товар в асортименті, що не відповідає умовам договору купівлі-продажу, покупець має право відмовитися від його прийняття та оплати, а якщо він вже оплачений, – вимагати повернення сплаченої за нього грошової суми.

2. Якщо продавець передав покупцеві частину товару, асортимент якого відповідає умовам договору купівлі-продажу, і частину товару з порушенням асортименту, покупець має право на свій вибір:

1) прийняти частину товару, що відповідає умовам договору, і відмовитися від решти товару;

2) відмовитися від усього товару;

3) вимагати заміни частини товару, що не відповідає асортименту, товаром в асортименті, який встановлено договором;

4) прийняти весь товар.

3. У разі відмови від товару, асортимент якого не відповідає умовам договору купівлі-продажу, або пред'явлення вимоги про заміну цього товару покупець має право відмовитися від оплати цього товару, а якщо він вже оплачений, – вимагати повернення сплаченої за нього грошової суми.

4. Товар, асортимент якого не відповідає умовам договору купівлі-продажу, є прийнятним, якщо покупець у розумний строк після його одержання не повідомив продавця про свою відмову від нього.

5. Якщо покупець не відмовився від товару, асортимент якого не відповідає умовам договору купівлі-продажу, він зобов'язаний оплатити його за ціною, погодженою з продавцем.

Якщо продавець не вжив необхідних заходів щодо погодження ціни в розумний строк, покупець оплачує товар за ціною, яка на момент укладення договору купівлі-продажу застосовувалася щодо аналогічного товару.

Якість товару

1. Продавець повинен передати покупцеві товар, якість якого відповідає умовам договору купівлі-продажу.

2. У разі відсутності в договорі купівлі-продажу умов щодо якості товару продавець зобов'язаний передати покупцеві то-

вар, придатний для мети, з якою товар такого роду звичайно використовується.

Якщо продавець при укладенні договору купівлі-продажу був повідомлений покупцем про конкретну мету придбання товару, продавець повинен передати покупцеві товар, придатний для використання відповідно до цієї мети.

3. У разі продажу товару за зразком та (або) за описом продавець повинен передати покупцеві товар, який відповідає зразку та (або) опису.

4. Якщо законом встановлено вимоги щодо якості товару, продавець зобов'язаний передати покупцеві товар, який відповідає цим вимогам.

Продавець і покупець можуть домовитися про передання товару підвищеної якості порівняно з вимогами, встановленими законом.

Підтвердження відповідності товару вимогам законодавства. Відповідність товару вимогам законодавства підтверджується способом та в порядку, встановленими законом та іншими нормативно-правовими актами.

Гарантії якості товару. Товар, який продавець передає або зобов'язаний передати покупцеві, має відповідати вимогам щодо його якості в момент його передання покупцеві, якщо інший момент визначення відповідності товару цим вимогам не встановлено договором купівлі-продажу.

Договором або законом може бути встановлений строк, протягом якого продавець гарантує якість товару (гарантійний строк). Гарантія якості товару поширюється на всі комплектуючі вироби, якщо інше не встановлено договором.

Обчислення гарантійного строку

1. Гарантійний строк починається з моменту передання товару покупцеві, якщо інше не встановлено договором купівлі-продажу.

2. Гарантійний строк, встановлений договором купівлі-продажу, продовжується на час, протягом якого покупець не міг використовувати товар у зв'язку з обставинами, що залежать від продавця, до усунення їх продавцем.

Гарантійний строк продовжується на час, протягом якого товар не міг використовуватися у зв'язку з виявленими в ньо-

му недоліками, за умови повідомлення про це продавця в порядку, встановленому статтею 688 цього Кодексу.

3. Гарантійний строк на комплектуючий виріб дорівнює гарантійному строку на основний виріб і починає спливати одночасно з ним.

4. У разі заміни товару (комплектуючого виробу) неналежної якості на товар (комплектуючий виріб), що відповідає умовам договору купівлі-продажу, гарантійний строк на нього починає спливати з моменту заміни.

Строк придатності товару

1. Законом або іншими нормативно-правовими актами може бути встановлений строк, зі спливом якого товар вважається непридатним для використання за призначенням (строк придатності).

2. Строк придатності товару визначається періодом часу, який обчислюється з дня його виготовлення і протягом якого товар є придатним для використання, або терміном (датою), до настання якого товар є придатним для використання.

3. Продавець зобов'язаний передати покупцеві товар, на який встановлено строк придатності, з таким розрахунком, щоб він міг бути використаний за призначенням до спливу цього строку.

Правові наслідки передання товару неналежної якості

1. Покупець, якому переданий товар неналежної якості, має право, незалежно від можливості використання товару за призначенням, вимагати від продавця за своїм вибором:

- 1) пропорційного зменшення ціни;
- 2) безоплатного усунення недоліків товару в розумний строк;
- 3) відшкодування витрат на усунення недоліків товару.

2. У разі істотного порушення вимог щодо якості товару (виявлення недоліків, які не можна усунути, недоліків, усунення яких пов'язане з непропорційними витратами або затратами часу, недоліків, які виявилися неодноразово чи з'явилися знову після їх усунення) покупець має право за своїм вибором:

- 1) відмовитися від договору і вимагати повернення сплаченої за товар грошової суми;
- 2) вимагати заміни товару.

3. Якщо продавець товару неналежної якості не є його виготовлювачем, вимоги щодо заміни, безоплатного усунення недоліків товару і відшкодування збитків можуть бути пред'явлені до продавця або виготовлювача товару.

4. Положення цієї статті застосовуються, якщо інше не встановлено цим Кодексом або іншим законом.

Недоліки товару, за які відповідає продавець

1. Продавець відповідає за недоліки товару, якщо покупець доведе, що вони виникли до передання товару покупцеві або з причин, які існували до цього моменту.

2. Якщо продавцем надані гарантії щодо якості товару, продавець відповідає за його недоліки, якщо він не доведе, що вони виникли після його передання покупцеві внаслідок порушення покупцем правил користування чи зберігання товару, дій третіх осіб, випадку або непереборної сили.

Стаття 680. Строки виявлення недоліків і пред'явлення вимоги у зв'язку з недоліками проданого товару

1. Покупець має право пред'явити вимогу у зв'язку з недоліками товару за умови, що недоліки виявлені в строки, встановлені цією статтею, якщо інше не встановлено договором або законом.

2. Якщо на товар не встановлений гарантійний строк або строк придатності, вимога у зв'язку з його недоліками може бути пред'явлена покупцем за умови, що недоліки були виявлені протягом розумного строку, але в межах двох років, а щодо нерухомого майна – в межах трьох років від дня передання товару покупцеві, якщо договором або законом не встановлений більший строк.

Якщо встановити день передання нерухомого майна неможливо або якщо покупець володів нерухомим майном до укладення договору, зазначені строки обчислюються від дня укладення договору.

Строк для виявлення недоліків товару, що перевозився або був відправлений поштою, обчислюється від дня одержання товару в місці призначення.

3. Якщо на товар встановлено гарантійний строк, покупець має право пред'явити вимогу у зв'язку з недоліками товару, які були виявлені протягом цього строку.

Якщо на комплектуючий виріб встановлено гарантійний строк меншої тривалості, ніж на основний виріб, покупець має

право пред'явити вимогу у зв'язку з недоліками комплектуючого виробу, якщо ці недоліки були виявлені протягом гарантійного строку на основний виріб.

Якщо на комплектуючий виріб встановлено гарантійний строк більшої тривалості, ніж гарантійний строк на основний виріб, покупець має право пред'явити вимогу у зв'язку з недоліками товару, якщо недоліки у комплектуючому виробі виявлені протягом гарантійного строку на нього, незалежно від спливу гарантійного строку на основний виріб.

4. Покупець має право пред'явити вимогу у зв'язку з недоліками товару, на який встановлений строк придатності, якщо вони виявлені протягом строку придатності товару.

5. Якщо недоліки товару виявлені покупцем після спливу гарантійного строку або строку придатності, продавець несе відповідальність, якщо покупець доведе, що недоліки товару виникли до передання йому товару або з причин, які існували до цього моменту.

Позовна давність, що застосовується до вимог у зв'язку з недоліками проданого товару. До вимог у зв'язку з недоліками проданого товару застосовується позовна давність в один рік, яка обчислюється від дня виявлення недоліків у межах строків, встановлених статтею 680 цього Кодексу, а якщо на товар встановлено гарантійний строк (строк придатності), – від дня виявлення недоліків у межах гарантійного строку (строку придатності).

Правові наслідки відкликання товару у покупця

1. У разі якщо виготовлювач товару відповідно до закону відкликає його у покупця, покупець має право вимагати від продавця або виготовлювача за своїм вибором:

- 1) безоплатного усунення недоліків товару в розумний строк;
- 2) повернення сплаченої за товар грошової суми;
- 3) заміни товару на такий самий товар або на аналогічний товар з числа наявних у продавця (виготовлювача).

2. Сплачена за товар грошова сума, що підлягає поверненню покупцеві у разі відкликання товару, визначається виходячи з ціни такого товару на час відкликання, а в разі зниження ціни – виходячи з ціни товару на час його придбання покупцем.

3. Виготовлювач повертає покупцеві грошову суму, сплачену ним за товар, у момент фактичного повернення покуп-

цем такого товару виготовлювачу чи іншій особі, уповноваженій виготовлювачем, або в інший строк за домовленістю з покупцем.

4. До відносин, пов'язаних з правовими наслідками відкликання товару у покупця, не врегульованих цією статтею, застосовуються положення цього параграфу та законодавства про захист прав споживачів.

Комплектність товару

1. Продавець зобов'язаний передати покупцеві товар, що відповідає умові договору купівлі-продажу щодо комплектності.

2. Якщо договором купівлі-продажу не встановлено умов щодо комплектності товару, продавець зобов'язаний передати покупцеві товар, комплектність якого визначається звичаями ділового обороту або іншими вимогами, що звичайно ставляться.

Комплект товару

1. Якщо договором купівлі-продажу встановлений обов'язок продавця передати покупцеві певний набір товару у комплекті (комплект товару), зобов'язання є виконаним з моменту передавання продавцем усього товару, включеного до комплекту.

2. Продавець зобов'язаний передати весь товар, який входить до комплекту, одночасно, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті зобов'язання.

Правові наслідки передання некомплектного товару

1. У разі передання некомплектного товару покупець має право вимагати від продавця за своїм вибором:

- 1) пропорційного зменшення ціни;
- 2) доукомплектування товару в розумний строк.

2. Якщо продавець у розумний строк не доукомплектував товар, покупець має право за своїм вибором:

- 1) вимагати заміни некомплектного товару на комплектний;
- 2) відмовитися від договору і вимагати повернення сплаченої грошової суми.

3. Наслідки, передбачені частинами першою та другою цієї статті, застосовуються також у разі порушення продавцем обов'язку передати покупцеві комплект товару (стаття 683 цього Кодексу), якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті зобов'язання.

Продавець зобов'язаний передати покупцеві товар у тарі та (або) в упаковці, якщо інше не встановлено договором купівлі-продажу або не впливає із суті зобов'язання.

Обов'язок передання товару у тарі та (або) в упаковці не поширюється на товари, які за своїм характером не потребують застосування тари та (або) упакування.

Товар повинен бути переданий у тарі та (або) упакований звичайним для нього способом в упаковку, а за їх відсутності – способом, який забезпечує схоронність товару цього роду за звичайних умов зберігання і транспортування, якщо договором купівлі-продажу не встановлено вимог щодо тари та (або) упаковки.

Продавець, який здійснює підприємницьку діяльність, зобов'язаний передати покупцеві товар у тарі та (або) в упаковці, які відповідають вимогам, встановленим актами цивільного законодавства.

Якщо продавець передав покупцеві товар без тари та (або) упаковки чи в неналежних тарі та (або) упаковці, покупець має право вимагати від продавця передання товару у належних тарі та (або) упаковці або заміни неналежних тари та (або) упаковки, якщо інше не впливає із суті зобов'язання чи характеру товару, або пред'явити до нього інші вимоги, що впливають із передання товару неналежної якості (стаття 678 цього Кодексу).

Перевірка додержання продавцем умов договору купівлі-продажу щодо кількості, асортименту, якості, комплектності, тари та (або) упаковки товару та інших умов здійснюється у випадках та в порядку, встановлених договором або актами цивільного законодавства.

Якщо нормативно-правовими актами встановлено вимоги щодо порядку перевірки кількості, асортименту, якості, комплектності, тари та (або) упаковки товару, порядок перевірки, визначений договором, має відповідати цим вимогам.

Якщо порядок перевірки додержання продавцем умов договору купівлі-продажу не встановлений відповідно до частини першої цієї статті, перевірка здійснюється відповідно до звичаїв ділового обороту або вимог, що звичайно ставляться в таких випадках.

Обов'язок перевіряти кількість, асортимент, якість, комплектність, тару та (або) упаковку товару (випробовування, аналіз, огляд тощо) може бути покладений на продавця відповідно до договору купівлі-продажу, актів цивільного законодавства та нормативно-правових актів. У цьому разі продавець повинен на вимогу покупця надати йому докази проведення такої перевірки.

Перевірка додержання умов договору купівлі-продажу щодо предмета договору продавцем і покупцем має здійснюватися на одних і тих самих умовах.

Покупець зобов'язаний повідомити продавця про порушення умов договору купівлі-продажу щодо кількості, асортименту, якості, комплектності, тари та (або) упаковки товару у строк, встановлений договором або актами цивільного законодавства, а якщо такий строк не встановлений, – в розумний строк після того, як порушення могло бути виявлене відповідно до характеру і призначення товару.

У разі невиконання покупцем цього обов'язку продавець має право частково або в повному обсязі відмовитися від задоволення відповідних вимог покупця, якщо продавець доведе, що невиконання покупцем обов'язку повідомити продавця про порушення умов договору купівлі-продажу спричинило неможливість задоволення його вимог або спричинить для продавця витрати, що перевищують його витрати у разі своєчасного повідомлення про порушення умов договору.

Якщо продавець знав або міг знати про те, що переданий покупцеві товар не відповідає умовам договору купівлі-продажу, він не має права посилатися на те, що не одержав від покупця повідомлення про порушення умов договору, та на наслідки невиконання покупцем цього обов'язку, встановлені частиною першою цієї статті.

Покупець зобов'язаний прийняти товар, крім випадків, коли він має право вимагати заміни товару або має право відмовитися від договору купівлі-продажу.

Покупець зобов'язаний вчинити дії, які відповідно до вимог, що звичайно ставляться, необхідні з його боку для забезпечення передання та одержання товару, якщо інше не встановлено договором або актами цивільного законодавства.

Якщо покупець (одержувач) відмовився від прийняття товару, переданого продавцем, він зобов'язаний забезпечити схоронність цього товару, негайно повідомивши про це продавця.

Продавець зобов'язаний забрати (вивезти) товар, не прийнятий покупцем (одержувачем), або розпорядитися ним в розумний строк.

Якщо продавець у цей строк не розпорядиться товаром, покупець має право реалізувати товар або повернути його продавцеві.

3. Витрати покупця у зв'язку із зберіганням товару, його реалізацією або поверненням продавцеві підлягають відшкодуванню продавцем. При цьому суми, одержані від реалізації товару, передаються продавцеві за вирахуванням сум, що належать покупцеві.

4. Якщо покупець без достатніх підстав зволікає з прийняттям товару або відмовився його прийняти, продавець має право вимагати від нього прийняти та оплатити товар або має право відмовитися від договору купівлі-продажу.

Ціна товару. Покупець зобов'язаний оплатити товар за ціною, встановленою у договорі купівлі-продажу, або, якщо вона не встановлена у договорі і не може бути визначена виходячи з його умов, – за ціною, що визначається відповідно до статті 632 цього Кодексу, а також вчинити за свій рахунок дії, які відповідно до договору, актів цивільного законодавства або вимог, що звичайно ставляться, необхідні для здійснення платежу.

Якщо ціну встановлено залежно від ваги товару, вона визначається за вагою нетто, якщо інше не встановлено договором купівлі-продажу.

Якщо договором купівлі-продажу встановлено, що ціна товару підлягає зміні залежно від показників, що зумовлюють ціну товару (собівартість, затрати тощо), але при цьому не визначено способу її перегляду, ціна визначається виходячи із співвідношення цих показників на момент укладення договору і на момент передання товару.

Якщо продавець прострочив виконання обов'язку щодо передання товару, ціна визначається виходячи із співвідношення цих показників на момент укладення договору і на день передання товару, встановлений у договорі, а якщо такий день

не встановлений договором, – на день, визначений відповідно до статті 530 цього Кодексу.

Положення цієї частини про визначення ціни товару застосовуються, якщо інше не встановлено актами цивільного законодавства або не впливає із суті зобов'язання.

Покупець зобов'язаний оплатити товар після його прийняття або прийняття товаророзпорядчих документів на нього, якщо договором або актами цивільного законодавства не встановлений інший строк оплати товару.

2. Покупець зобов'язаний сплатити продавцеві повну ціну переданого товару. Договором купівлі-продажу може бути передбачено розстрочення платежу.

3. У разі прострочення оплати товару продавець має право вимагати оплати товару та сплати процентів за користування чужими грошовими коштами.

4. Якщо покупець відмовився прийняти та оплатити товар, продавець має право за своїм вибором вимагати оплати товару або відмовитися від договору купівлі-продажу.

5. Якщо продавець зобов'язаний передати покупцеві крім неоплаченого також інший товар, він має право зупинити передання цього товару до повної оплати всього раніше переданого товару, якщо інше не встановлено договором або актами цивільного законодавства.

Якщо договором встановлений обов'язок покупця частково або повністю оплатити товар до його передання продавцем (попередня оплата), покупець повинен здійснити оплату в строк, встановлений договором купівлі-продажу, а якщо такий строк не встановлений договором, – у строк, визначений відповідно до статті 530 цього Кодексу.

У разі невиконання покупцем обов'язку щодо попередньої оплати товару застосовуються положення статті 538 цього Кодексу.

Якщо продавець, який одержав суму попередньої оплати товару, не передав товар у встановлений строк, покупець має право вимагати передання оплаченого товару або повернення суми попередньої оплати.

На суму попередньої оплати нараховуються проценти відповідно до статті 536 цього Кодексу від дня, коли товар мав бути переданий, до дня фактичного передання товару покуп-

цеві або повернення йому суми попередньої оплати. Договором може бути встановлений обов'язок продавця сплачувати проценти на суму попередньої оплати від дня одержання цієї суми від покупця.

Продаж товару в кредит. Договором купівлі-продажу може бути передбачений продаж товару в кредит з відстроченням або з розстроченням платежу. Товар продається в кредит за цінами, що діють на день продажу. Зміна ціни на товар, проданий в кредит, не є підставою для проведення перерахунку, якщо інше не встановлено договором або законом. У разі невиконання продавцем обов'язку щодо передання товару, проданого в кредит, застосовуються положення статті 665 цього Кодексу. Якщо покупець прострочив оплату товару, проданого в кредит, продавець має право вимагати повернення неоплаченого товару. Якщо покупець прострочив оплату товару, на прострочену суму нараховуються проценти відповідно до статті 536 цього Кодексу від дня, коли товар мав бути оплачений, до дня його фактичної оплати.

Договором купівлі-продажу може бути передбачений обов'язок покупця сплачувати проценти на суму, що відповідає ціні товару, проданого в кредит, починаючи від дня передання товару продавцем. З моменту передання товару, проданого в кредит, і до його оплати продавцю належить право застави на цей товар.

Особливості оплати товару з розстроченням платежу. Договором про продаж товару в кредит може бути передбачено оплату товару з розстроченням платежу. **Істотними умовами договору** про продаж товару в кредит з умовою про розстрочення платежу є ціна товару, порядок, строки і розміри платежів. Якщо покупець не здійснив у встановлений договором строк чергового платежу за проданий з розстроченням платежу і переданий йому товар, продавець має право відмовитися від договору і вимагати повернення проданого товару. До договору про продаж товару в кредит з умовою про розстрочення платежу застосовуються положення частин третьої, п'ятої та шостої статті 694 цього Кодексу.

Договором може бути встановлений обов'язок продавця або покупця страхувати товар. Якщо сторона, яка зобов'язана страхувати товар, не застрахувала його, друга сторона має

право застрахувати товар і вимагати відшкодування витрат на страхування або відмовитися від договору.

Збереження права власності за продавцем. Договором може бути встановлено, що право власності на переданий покупцеві товар зберігається за продавцем до оплати товару або настання інших обставин. У цьому разі покупець не має права до переходу до нього права власності розпоряджатися товаром, якщо інше не встановлено договором, законом або не впливає із призначення та властивостей товару. Якщо покупець прострочив оплату товару, продавець має право вимагати від нього повернення товару. Продавець має право вимагати від покупця повернення товару також у разі ненастання обставин, за яких право власності на товар мало перейти до покупця.

21. Поняття та юридична характеристика договору довічного утримання та договору ренти

За договором довічного утримання (догляду) одна сторона (відчужувач) передає другій стороні (набувачеві) у власність житловий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме майно або рухоме майно, яке має значну цінність, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом довічно.

Договір довічного утримання (догляду) укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню.

Сторони в договорі довічного утримання (догляду) Відчужувачем у договорі довічного утримання (догляду) може бути фізична особа незалежно від її віку та стану здоров'я. Набувачем у договорі довічного утримання (догляду) може бути повнолітня дієздатна фізична особа або юридична особа. Якщо набувачами є кілька фізичних осіб, вони стають співвласниками майна, переданого їм за договором довічного утримання (догляду), на праві спільної сумісної власності.

Якщо набувачами є кілька фізичних осіб, їх обов'язок перед відчужувачем є солідарним.

Договір довічного утримання (догляду) може бути укладений відчужувачем на користь третьої особи.

Особливості укладення договору довічного утримання (догляду) щодо майна, що є у спільній сумісній власності. Майно, що належить співвласникам на праві спільної сумісної власності, зокрема майно, що належить подружжю, може бути відчужене ними на підставі договору довічного утримання (догляду).

У разі смерті одного із співвласників майна, що було відчужене ними на підставі договору довічного утримання (догляду), обсяг зобов'язання набувача відповідно зменшується.

Якщо відчужувачем є один із співвласників майна, що належить їм на праві спільної сумісної власності, договір довічного утримання (догляду) може бути укладений після визначення частки цього співвласника у спільному майні або визначення між співвласниками порядку користування цим майном.

Момент виникнення у набувача права власності на майно. Набувач стає власником майна, переданого йому за договором довічного утримання (догляду), відповідно до статті 334 цього Кодексу.

Обов'язки набувача за договором довічного утримання (догляду)

У договорі довічного утримання (догляду) можуть бути визначені всі види матеріального забезпечення, а також усі види догляду (опікування), якими набувач має забезпечувати відчужувача.

Якщо обов'язки набувача не були конкретно визначені або у разі виникнення потреби забезпечити відчужувача іншими видами матеріального забезпечення та догляду спір має вирішуватися відповідно до засад справедливості та розумності.

Набувач зобов'язаний у разі смерті відчужувача поховати його, навіть якщо це не було передбачено договором довічного утримання (догляду).

Якщо частина майна відчужувача перейшла до його спадкоємців, витрати на його поховання мають бути справедливо розподілені між ними та набувачем.

Обов'язок набувача забезпечити відчужувача житлом

1. Набувач може бути зобов'язаний забезпечити відчужувача або третю особу житлом у будинку (квартирі), який йому переданий за договором довічного утримання (догляду).

У цьому разі в договорі має бути конкретно визначена та частина помешкання, в якій відчужувач має право проживати.

Грошова оцінка матеріального забезпечення відчужувача

1. Матеріальне забезпечення, яке щомісячно має надаватися відчужувачу, підлягає грошовій оцінці. Така оцінка підлягає індексації у порядку, встановленому законом.

Заміна набувача за договором довічного утримання (догляду)

У разі неможливості подальшого виконання фізичною особою обов'язків набувача за договором довічного утримання (догляду) з підстав, що мають істотне значення, обов'язки набувача можуть бути передані за згодою відчужувача члену сім'ї набувача або іншій особі за їхньою згодою.

Відмова відчужувача у наданні згоди на передання обов'язків набувача за договором довічного утримання (догляду) іншій особі може бути оскаржена до суду. У цьому разі суд бере до уваги тривалість виконання договору та інші обставини, які мають істотне значення.

Заміна майна, яке було передане набувачеві за договором довічного утримання (догляду)

1. Набувач та відчужувач можуть домовитися про заміну речі, яка була передана за договором довічного утримання (догляду), на іншу річ.

У цьому разі обсяг обов'язків набувача може бути за домовленістю сторін змінений або залишений незмінним.

Забезпечення виконання договору довічного утримання (догляду)

1. Набувач не має права до смерті відчужувача продавати, дарувати, міняти майно, передане за договором довічного утримання (догляду), укладати щодо нього договір застави, передавати його у власність іншій особі на підставі іншого правочину.

2. На майно, передане набувачу за договором довічного утримання (догляду), не може бути звернене стягнення протягом життя відчужувача.

3. Втрата (знищення), пошкодження майна, яке було передане набувачеві, не є підставою для припинення чи зменшення обсягу його обов'язків перед відчужувачем.

Припинення договору довічного утримання (догляду)

1. Договір довічного утримання (догляду) може бути розірваний за рішенням суду:

- 1) на вимогу відчужувача або третьої особи, на користь якої він був укладений, у разі невиконання або неналежного виконання набувачем своїх обов'язків, незалежно від його вини;
- 2) на вимогу набувача.

2. Договір довічного утримання (догляду) припиняється зі смертю відчужувача.

Правові наслідки розірвання договору довічного утримання (догляду)

1. У разі розірвання договору довічного утримання (догляду) у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням набувачем обов'язків за договором, відчужувач набуває право власності на майно, яке було ним передане, і має право вимагати його повернення.

У цьому разі витрати, зроблені набувачем на утримання та (або) догляд відчужувача, не підлягають поверненню.

2. У разі розірвання договору у зв'язку з неможливістю його подальшого виконання набувачем з підстав, що мають істотне значення, суд може залишити за набувачем право власності на частину майна, з урахуванням тривалості часу, протягом якого він належно виконував свої обов'язки за договором.

Правові наслідки смерті набувача

1. Обов'язки набувача за договором довічного утримання (догляду) переходять до тих спадкоємців, до яких перейшло право власності на майно, що було передане відчужувачем.

Якщо спадкоємець за заповітом відмовився від прийняття майна, що було передане відчужувачем, право власності на це майно може перейти до спадкоємця за законом.

2. Якщо у набувача немає спадкоємців або вони відмовилися від прийняття майна, переданого відчужувачем, відчужувач набуває право власності на це майно. У цьому разі договір довічного утримання (догляду) припиняється.

Правові наслідки припинення юридичної особи-набувача

1. У разі припинення юридичної особи-набувача з визначенням правонаступників до них переходять права та обов'язки за договором довічного утримання (догляду).

2. У разі ліквідації юридичної особи-набувача право власності на майно, передане за договором довічного утримання (догляду), переходить до відчужувача.

Якщо в результаті ліквідації юридичної особи-набувача майно, що було передане їй за договором довічного утримання (догляду), перейшло до її засновника (учасника), до нього переходять права та обов'язки набувача за договором довічного утримання (догляду).

Договір ренти. За договором ренти одна сторона (одержувач ренти) передає другій стороні (платникові ренти) у власність майно, а платник ренти взамін цього зобов'язується періодично виплачувати одержувачеві ренту у формі певної грошової суми або в іншій формі.

Договором ренти може бути встановлений обов'язок виплачувати ренту безстроково (безстрокова рента) або протягом певного строку.

Форма договору ренти. Договір ренти укладається у письмовій формі. Договір ренти та договір про передачу нерухомого майна під виплату ренти підлягають нотаріальному посвідченню.

Сторонами у договорі ренти можуть бути фізичні або юридичні особи. Договором ренти може бути встановлено, що одержувач ренти передає майно у власність платника ренти за плату або безоплатно. Якщо договором ренти встановлено, що одержувач ренти передає майно у власність платника ренти за плату, до відносин сторін щодо передання майна застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, а якщо майно передається безоплатно, – положення про договір дарування, якщо це не суперечить суті договору ренти.

Забезпечення виплати ренти

У разі передання під виплату ренти земельної ділянки або іншого нерухомого майна одержувач ренти набуває право застави на це майно. Платник ренти має право відчужувати майно, передане йому під виплату ренти, лише за згодою одержувача ренти. У разі відчуження нерухомого майна іншій особі до неї переходять обов'язки платника ренти.

3. Виплата ренти може бути забезпечена шляхом встановлення обов'язку платника ренти застрахувати ризик невиконання ним своїх обов'язків за договором ренти.

Відповідальність за прострочення виплати ренти. За прострочення виплати ренти платник ренти сплачує одержувачеві ренти проценти.

Форма і розмір ренти. Рента може виплачуватися у грошовій формі або шляхом передання речей, виконання робіт або надання послуг. Форма виплати ренти встановлюється договором ренти. Розмір ренти встановлюється договором.

Якщо одержувач ренти передав у власність платника ренти грошову суму, розмір ренти встановлюється у розмірі облікової ставки Національного банку України, якщо більший розмір не встановлений договором ренти.

Розмір ренти змінюється відповідно до зміни розміру облікової ставки Національного банку України, якщо інше не встановлено договором.

Строк виплати ренти. Рента виплачується після закінчення кожного календарного кварталу, якщо інше не встановлено договором ренти.

Право платника безстрокової ренти на відмову від договору ренти

1. Платник безстрокової ренти має право відмовитися від договору ренти.

Умова договору, відповідно до якої платник безстрокової ренти не може відмовитися від договору ренти, є нікчемною.

2. Договором ренти можуть бути встановлені умови здійснення платником безстрокової ренти відмови від договору ренти.

3. Договір ренти припиняється після спливу трьох місяців від дня одержання одержувачем ренти письмової відмови платника безстрокової ренти від договору за умови повного розрахунку між ними.

Право одержувача безстрокової ренти на розірвання договору ренти

1. Одержувач безстрокової ренти має право вимагати розірвання договору ренти у разі, якщо:

- 1) платник безстрокової ренти прострочив її виплату більш як на один рік;
- 2) платник безстрокової ренти порушив свої зобов'язання щодо забезпечення виплати ренти;
- 3) платник безстрокової ренти визнаний неплатоспроможним або виникли інші обставини, які явно свідчать

про неможливість виплати ним ренти у розмірі і в строки, що встановлені договором.

2. Одержувач безстрокової ренти має право вимагати розірвання договору ренти також в інших випадках, встановлених договором ренти.

Розрахунки між сторонами у разі розірвання договору ренти

1. Якщо договором ренти не встановлені правові наслідки розірвання договору ренти, розрахунки провадяться залежно від того, чи майно було передано у власність платника ренти за плату чи безоплатно.

2. Якщо майно було передано у власність платника ренти безоплатно, у разі розірвання договору ренти одержувач ренти має право вимагати від платника ренти виплати річної суми ренти.

3. Якщо майно було передано у власність платника ренти за плату, одержувач ренти має право вимагати від платника ренти виплати річної суми ренти та вартості переданого майна.

Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження майна, переданого під виплату безстрокової ренти

1. Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження майна, переданого безоплатно під виплату безстрокової ренти, несе платник ренти.

2. У разі випадкового знищення або випадкового пошкодження майна, переданого за плату під виплату безстрокової ренти, платник має право вимагати відповідно припинення зобов'язання щодо виплати ренти або зміни умов її виплати.

Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження майна, переданого під виплату ренти на певний строк

1. У разі випадкового знищення або випадкового пошкодження майна, переданого під виплату ренти на певний строк, платник ренти не звільняється від обов'язку виплачувати її до закінчення строку виплати ренти на умовах, встановлених договором ренти.

22. Договір найму майна та його окремі види

За договором найму (оренди) наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві майно у користування за плату на певний строк. Законом можуть бути передбачені особливості укладення та виконання договору найму (оренди).

Предметом договору найму може бути річ, яка визначена індивідуальними ознаками і яка зберігає свій первісний вигляд при неодноразовому використанні (неспоживна річ).

Законом можуть бути встановлені види майна, що не можуть бути предметом договору найму. Предметом договору найму можуть бути майнові права. Особливості найму окремих видів майна встановлюються цим Кодексом та іншим законом.

Право передання майна у найм. Право передання майна у найм має власник речі або особа, якій належать майнові права. Наймодавцем може бути також особа, уповноважена на укладення договору найму.

Строк договору найму. Договір найму укладається на строк, встановлений договором. Якщо строк найму не встановлений, договір найму вважається укладеним на невизначений строк.

Кожна із сторін договору найму, укладеного на невизначений строк, може відмовитися від договору в будь-який час, письмово попередивши про це другу сторону за один місяць, а у разі найму нерухомого майна – за три місяці. Договором або законом може бути встановлений інший строк для попередження про відмову від договору найму, укладеного на невизначений строк.

Відповідальність за шкоду, що завдана у зв'язку з користуванням річчю, переданою у найм. Шкода, завдана третім особам у зв'язку з користуванням річчю, переданою у найм, відшкодовується наймачем на загальних підставах. Шкода, завдана у зв'язку з користуванням річчю, відшкодовується наймодавцем, якщо буде встановлено, що це сталося внаслідок особливих властивостей або недоліків речі, про наявність яких наймач не був попереджений наймодавцем і про які він не знав і не міг знати.

Умова договору найму про звільнення наймодавця від відповідальності за шкоду, завдану внаслідок особливих власти-

востей чи недоліків речі, про наявність яких наймач не був попереджений наймодавцем і про які він не знав і не міг знати, є нікчемною.

ЦК України ДОПОВНЕНО:

Встановити, що на час дії відповідних обмежувальних карантинних заходів, запроваджених Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню на території України коронавірусної хвороби (COVID-19), обставинами, за які наймач (орендар) не відповідає відповідно до частини другої статті 286 Господарського кодексу України, частин четвертої та шостої статті 762 Цивільного кодексу України, також є заходи, запроваджені суб'єктами владних повноважень, якими забороняються певні види господарської діяльності з використанням орендованого майна, або заходи, якими забороняється доступ до такого майна третіх осіб. Законом № 540-IX від 30.03.2020; в редакції Закону № 553-IX від 13.04.2020.

Правові наслідки продовження володіння та/або користування майном після закінчення строку договору найму

1. Якщо наймач продовжує володіти та/або користуватися майном після закінчення строку договору найму, то, за відсутності заперечень наймодавця протягом одного місяця, договір вважається поновленим на строк, який був раніше встановлений договором.

Передання майна наймачеві

1. Наймодавець зобов'язаний передати наймачеві майно негайно або у строк, встановлений договором найму.

Правові наслідки непередання майна наймачеві

1. Якщо наймодавець не передає наймачеві майно, наймач має право за своїм вибором:

- 1) вимагати від наймодавця передання майна і відшкодування збитків, завданих затримкою;
- 2) відмовитися від договору найму і вимагати відшкодування завданих йому збитків.

Якість речі, переданої у найм

1. Наймодавець зобов'язаний передати наймачеві річ у комплекті і у стані, що відповідають умовам договору найму та її призначенню.

2. Наймодавець зобов'язаний попередити наймача про особливі властивості та недоліки речі, які йому відомі і які

можуть бути небезпечними для життя, здоров'я, майна наймача або інших осіб або призвести до пошкодження самої речі під час володіння та/або користування нею.

3. Наймач зобов'язаний у присутності наймодавця перевірити справність речі. Якщо наймач у момент передання речі в його володіння не переконується у її справності, річ вважається такою, що передана йому в належному стані.

Гарантія якості речі, переданої у найм

1. Наймодавець може гарантувати якість речі протягом всього строку найму.

2. Якщо у речі, яка була передана наймачеві з гарантією якості, виявляться недоліки, що перешкоджають її використанню відповідно до договору, наймач має право за своїм вибором вимагати:

- 1) заміни речі, якщо це можливо;
- 2) відповідного зменшення розміру плати за найм речі;
- 3) безоплатного усунення недоліків речі або відшкодування витрат на їх усунення;
- 4) розірвання договору і відшкодування збитків, які були йому завдані.

Права третіх осіб на річ, передану у найм

1. Передання речі у найм не припиняє та не змінює прав на неї третіх осіб, зокрема права застави.

2. При укладенні договору найму наймодавець зобов'язаний повідомити наймача про всі права третіх осіб на річ, що передається у найм. Якщо наймодавець не повідомив наймача про всі права третіх осіб на річ, що передається у найм, наймач має право вимагати зменшення розміру плати за найм речі або розірвання договору та відшкодування збитків.

Правонаступництво у разі зміни власника речі, переданої у найм

1. У разі зміни власника речі, переданої у найм, до нового власника переходять права та обов'язки наймодавця.

2. Сторони можуть встановити у договорі найму, що у разі відчуження наймодавцем речі договір найму припиняється.

Страхування речі, переданої у найм

1. Передання у найм речі, що була застрахована наймодавцем, не припиняє чинності договору страхування.

2. Договором або законом може бути встановлений обов'язок наймача укласти договір страхування речі, що передана у найм.

Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження речі

1. Наймач, який затримав повернення речі наймодавцеві, несе ризик її випадкового знищення або випадкового пошкодження.

Володіння та/або користування річчю, переданою у найм

1. Наймач зобов'язаний володіти та/або користуватися річчю відповідно до її призначення та умов договору.

2. Якщо наймач володіє та/або користується річчю, переданою йому у найм, не за її призначенням або з порушенням умов договору найму, наймодавець має право вимагати розірвання договору та відшкодування збитків.

3. Наймач має право змінювати стан речі, переданої йому у найм, лише за згодою наймодавця.

Піднайм

1. Передання наймачем речі у володіння та користування іншій особі (піднайм) можливе лише за згодою наймодавця, якщо інше не встановлено договором або законом.

2. Строк договору піднайму не може перевищувати строку договору найму.

3. До договору піднайму застосовуються положення про договір найму.

Право власності на плоди, продукцію, доходи, одержані від користування річчю, переданою у найм

1. Наймачеві належить право власності на плоди, продукцію, доходи, одержані ним у результаті користування річчю, переданою у найм.

Ремонт речі, переданої у найм

1. Поточний ремонт речі, переданої у найм, провадиться наймачем за його рахунок, якщо інше не встановлено договором або законом.

2. Капітальний ремонт речі, переданої у найм, провадиться наймодавцем за його рахунок, якщо інше не встановлено договором або законом.

Капітальний ремонт провадиться у строк, встановлений договором. Якщо строк не встановлений договором або ре-

монт викликаний невідкладною потребою, капітальний ремонт має бути проведений у розумний строк.

3. Якщо наймодавець не провів капітального ремонту речі, що перешкоджає її використанню відповідно до призначення та умов договору, наймач має право:

- 1) відремонтувати річ, зарахувавши вартість ремонту в рахунок плати за найм речі, або вимагати відшкодування вартості ремонту;
- 2) вимагати розірвання договору та відшкодування збитків.

Переважні права наймача

1. Наймач, який належно виконує свої обов'язки за договором найму, після спливу строку договору має переважне право перед іншими особами на укладення договору найму на новий строк.

Наймач, який має намір скористатися переважним правом на укладення договору найму на новий строк, зобов'язаний повідомити про це наймодавця до спливу строку договору найму у строк, встановлений договором, а якщо він не встановлений договором, – в розумний строк.

Умови договору найму на новий строк встановлюються за домовленістю сторін. У разі недосягнення домовленості щодо плати та інших умов договору переважне право наймача на укладення договору припиняється.

2. Наймач, який належно виконує свої обов'язки за договором найму, у разі продажу речі, переданої у найм, має переважне право перед іншими особами на її придбання.

Поліпшення наймачем речі, переданої у найм

1. Наймач може поліпшити річ, яка є предметом договору найму, лише за згодою наймодавця.

2. Якщо поліпшення можуть бути відокремлені від речі без її пошкодження, наймач має право на їх вилучення.

3. Якщо поліпшення речі зроблено за згодою наймодавця, наймач має право на відшкодування вартості необхідних витрат або на зарахування їх вартості в рахунок плати за найм речі.

4. Якщо в результаті поліпшення, зробленого за згодою наймодавця, створена нова річ, наймач стає її співвласником. Частка наймача у праві власності відповідає вартості його витрат на поліпшення речі, якщо інше не встановлено договором або законом.

5. Якщо наймач без згоди наймодавця зробив поліпшення, які не можна відокремити без шкоди для речі, він не має права на відшкодування їх вартості.

Наслідки погіршення речі, переданої у найм

1. Наймач зобов'язаний усунути погіршення речі, які сталися з його вини.

2. У разі неможливості відновлення речі наймодавець має право вимагати відшкодування завданих йому збитків.

3. Наймач не відповідає за погіршення речі, якщо це сталося внаслідок нормального її зношення або упущень наймодавця.

Відповідальність за шкоду, що завдана у зв'язку з володінням та/або користуванням річчю, переданою у найм

1. Шкода, завдана третім особам у зв'язку з володінням та/або користуванням річчю, переданою у найм, відшкодовується наймачем на загальних підставах.

2. Шкода, завдана у зв'язку з володінням та/або користуванням річчю, відшкодовується наймодавцем, якщо буде встановлено, що це сталося внаслідок особливих властивостей або недоліків речі, про наявність яких наймач не був попереджений наймодавцем і про які він не знав і не міг знати.

Умова договору найму про звільнення наймодавця від відповідальності за шкоду, завдану внаслідок особливих властивостей чи недоліків речі, про наявність яких наймач не був попереджений наймодавцем і про які він не знав і не міг знати, є нікчемною.

Припинення договору найму

1. Договір найму припиняється у разі смерті фізичної особи – наймача, якщо інше не встановлено договором або законом.

2. Договір найму припиняється у разі ліквідації юридичної особи, яка була наймачем або наймодавцем.

Право наймодавця відмовитися від договору найму

1. Наймодавець має право відмовитися від договору найму і вимагати повернення речі, якщо наймач не вносить плату за найм речі протягом трьох місяців підряд.

2. У разі відмови наймодавця від договору найму договір є розірваним з моменту одержання наймачем повідомлення наймодавця про відмову від договору.

Розірвання договору найму на вимогу наймодавця

1. Наймодавець має право вимагати розірвання договору найму, якщо:

- 1) наймач володіє та/або користується річчю всупереч договору або призначенню речі;
- 2) наймач без дозволу наймодавця передав річ у володіння та/або користування іншій особі;
- 3) наймач своєю недбалою поведінкою створює загрозу пошкодження речі;
- 4) наймач не приступив до проведення капітального ремонту речі, якщо обов'язок проведення капітального ремонту був покладений на наймача.

Розірвання договору найму на вимогу наймача

1. Наймач має право вимагати розірвання договору найму, якщо:

- 1) наймодавець передав річ, якість якої не відповідає умовам договору та призначенню речі;
- 2) наймодавець не виконує свого обов'язку щодо проведення капітального ремонту речі.

Обов'язки наймача у разі припинення договору найму

1. У разі припинення договору найму наймач зобов'язаний негайно повернути наймодавцеві річ у стані, в якому вона була одержана, з урахуванням нормального зносу, або у стані, який було обумовлено в договорі.

2. Якщо наймач не виконує обов'язку щодо повернення речі, наймодавець має право вимагати від наймача сплати неустойки у розмірі подвійної плати за найм речі за час прострочення.

Позовна давність, що застосовується до вимог, які випливають із договору найму

1. До вимог про відшкодування збитків у зв'язку з пошкодженням речі, яка була передана наймачеві, а також до вимог про відшкодування витрат на поліпшення речі застосовується позовна давність в один рік.

2. Перебіг позовної давності щодо вимог наймодавця починається з моменту повернення речі наймачем, а щодо вимог наймача – з моменту припинення договору найму.

Прокат

За договором прокату наймодавець, який здійснює підприємницьку діяльність з передання речей у найм, передає

або зобов'язується передати рухому річ наймачеві у володіння та користування за плату на певний строк.

Договір прокату є договором приєднання. Наймодавець може встановлювати типові умови договору прокату. Типові умови договору прокату не можуть порушувати прав наймачів, встановлених законом.

Умови договору прокату, які погіршують становище наймача порівняно з тим, що встановлено типовими умовами договору, є нікчемними.

Договір прокату є публічним договором.

Предметом договору прокату є рухома річ, яка використовується для задоволення побутових невиробничих потреб.

Предмет договору прокату може використовуватися для виробничих потреб, якщо це встановлено договором.

Плата за прокат речі

1. Плата за прокат речі встановлюється за тарифами наймодавця.

Право наймача на відмову від договору прокату

1. Наймач має право відмовитися від договору прокату і повернути річ наймодавцеві у будь-який час.

2. Плата за прокат речі, що сплачена наймачем за весь строк договору, зменшується відповідно до тривалості фактичного володіння та/або користування річчю.

Особливості договору прокату

1. Наймач не має права на укладення договору піднайму.

2. Наймач не має переважного права на купівлю речі у разі її продажу наймодавцем.

3. Капітальний і поточний ремонт речі здійснює наймодавець за свій рахунок, якщо він не доведе, що пошкодження речі сталося з вини наймача.

Найм (оренда) земельної ділянки

За договором найму (оренди) земельної ділянки наймодавець зобов'язується передати наймачеві земельну ділянку на встановлений договором строк у володіння та користування за плату.

Земельна ділянка може передаватись у найм разом з насадженнями, будівлями, спорудами, водоймами, які знаходяться на ній, або без них.

2. Відносини щодо найму (оренди) земельної ділянки регулюються законом.

Найм будівлі або іншої капітальної споруди

1. Договір найму будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини) укладається у письмовій формі.

2. Договір найму будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини) строком на три роки і більше підлягає нотаріальному посвідченню, крім договору, предметом якого є майно державної або комунальної власності, який підлягає нотаріальному посвідченню у разі, якщо він укладений за результатами електронного аукціону строком більше ніж на п'ять років.

Державна реєстрація права користування нерухомим майном, яке виникає на підставі договору найму будівлі або іншої капітальної споруди

1. Право користування нерухомим майном, яке виникає на підставі договору найму будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини), укладеного на строк не менш як три роки, підлягає державній реєстрації відповідно до закону, крім випадку, передбаченого частиною другою статті 793 цього Кодексу, якщо договір, укладений за результатами електронного аукціону, предметом якого є майно державної або комунальної власності.

Передача будівлі або іншої капітальної споруди у найм

1. Передача наймачеві будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини) оформляється відповідним документом (актом), який підписується сторонами договору. З цього моменту починається обчислення строку договору найму, якщо інше не встановлено договором.

2. Повернення наймачем предмета договору найму оформляється відповідним документом (актом), який підписується сторонами договору. З цього моменту договір найму припиняється.

Надання наймачеві права користування земельною ділянкою

1. Одночасно з правом найму будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини) наймачеві надається право користування земельною ділянкою, на якій вони знаходяться, а також право користування земельною ділянкою, яка прилягає

до будівлі або споруди, у розмірі, необхідному для досягнення мети найму.

2. У договорі найму сторони можуть визначити розмір земельної ділянки, яка передається наймачеві. Якщо розмір земельної ділянки у договорі не визначений, наймачеві надається право користування усією земельною ділянкою, якою володів наймодавець.

3. Якщо наймодавець не є власником земельної ділянки, вважається, що власник земельної ділянки погоджується на надання наймачеві права користування земельною ділянкою, якщо інше не встановлено договором наймодавця з власником земельної ділянки.

Плата, яка справляється з наймача будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини), складається з плати за користування нею і плати за користування земельною ділянкою.

Найм (оренда) транспортного засобу

Предметом договору найму транспортного засобу можуть бути повітряні, морські, річкові судна, а також наземні самостійні транспортні засоби тощо.

Договором найму транспортного засобу може бути встановлено, що він передається у найм з екіпажем, який його обслуговує.

Сторони можуть домовитися про надання наймодавцем наймачеві комплексу послуг для забезпечення нормального використання транспортного засобу.

Форма договору найму транспортного засобу

1. Договір найму транспортного засобу укладається у письмовій формі.

2. Договір найму транспортного засобу за участю фізичної особи підлягає нотаріальному посвідченню.

Діяльність наймача транспортного засобу

1. Наймач самостійно здійснює використання транспортного засобу у своїй діяльності і має право без згоди наймодавця укладати від свого імені договори перевезення, а також інші договори відповідно до призначення транспортного засобу.

Витрати, пов'язані з використанням транспортного засобу

1. Наймач зобов'язаний підтримувати транспортний засіб у належному технічному стані.

2. Витрати, пов'язані з використанням транспортного засобу, в тому числі зі сплатою податків та інших платежів, несе наймач.

Страховання транспортного засобу

1. Страховання транспортного засобу здійснюється наймодавцем.

2. Порядок страхування відповідальності наймача за шкоду, яка може бути завдана іншій особі у зв'язку з використанням транспортного засобу, встановлюється законом.

Правові наслідки пошкодження транспортного засобу

1. Наймач зобов'язаний відшкодувати збитки, завдані у зв'язку із втратою або пошкодженням транспортного засобу, якщо він не доведе, що це сталося не з його вини.

Правові наслідки завдання шкоди іншій особі у зв'язку з використанням транспортного засобу

1. Наймач зобов'язаний відшкодувати шкоду, завдану іншій особі у зв'язку з використанням транспортного засобу, відповідно до глави 82 цього Кодексу.

Особливості найму транспортного засобу з екіпажем, який його обслуговує

1. Управління та технічна експлуатація транспортного засобу, переданого у найм з екіпажем, провадяться його екіпажем. Екіпаж не припиняє трудових відносин з наймодавцем. Витрати на утримання екіпажу несе наймодавець.

2. Екіпаж транспортного засобу зобов'язаний відмовитися від виконання розпоряджень наймача, якщо вони суперечать умовам договору найму, умовам використання транспортного засобу, а також якщо вони можуть бути небезпечними для екіпажу, транспортного засобу, прав інших осіб.

3. Законом можуть встановлюватися також інші особливості договору найму транспортного засобу з екіпажем.

Не додавала про лізинг і найм житла не знаю чи треба

23. Загальна характеристика договору підряду

Договір підряду. За договором підряду одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу. Договір під-

ряду може укладатися на виготовлення, обробку, переробку, ремонт речі або на виконання іншої роботи з переданням її результату замовникові. Для виконання окремих видів робіт, встановлених законом, підрядник (субпідрядник) зобов'язаний одержати спеціальний дозвіл. До окремих видів договорів підряду, встановлених параграфами 2-4 цієї глави, положення цього параграфу застосовуються, якщо інше не встановлено положеннями цього Кодексу про ці види договорів.

Ціна роботи. У договорі підряду визначається ціна роботи або способи її визначення. Якщо у договорі підряду не встановлено ціну роботи або способи її визначення, ціна встановлюється за рішенням суду на основі цін, що звичайно застосовуються за аналогічні роботи з урахуванням необхідних витрат, визначених сторонами. Ціна роботи у договорі підряду включає відшкодування витрат підрядника та плату за виконану ним роботу.

Ціна у договорі підряду може бути визначена у кошторисі. Якщо робота виконується відповідно до кошторису, складеного підрядником, кошторис набирає чинності та стає частиною договору підряду з моменту підтвердження його замовником. Кошторис на виконання робіт може бути приблизним або твердим. Кошторис є твердим, якщо інше не встановлено договором.

Строки виконання роботи або її окремих етапів встановлюються у договорі підряду.

Якщо у договорі підряду не встановлені строки виконання роботи, підрядник зобов'язаний виконати роботу, а замовник має право вимагати її виконання у розумні строки, відповідно до суті зобов'язання, характеру та обсягів роботи та звичаїв ділового обороту.

Порядок оплати роботи. Якщо договором підряду не передбачена попередня оплата виконаної роботи або окремих її етапів, замовник зобов'язаний сплатити підрядникові обумовлену ціну після остаточної здачі роботи за умови, що роботу виконано належним чином і в погоджений строк або, за згодою замовника, – достроково. Підрядник має право вимагати виплати йому авансу лише у випадку та в розмірі, встановлених договором.

Гарантія якості роботи. Якщо договором або законом передбачено надання підрядником замовникові гарантії яко-

сті роботи, підрядник зобов'язаний передати замовникові результат роботи, який має відповідати вимогам статті 857 цього Кодексу протягом усього гарантійного строку.

2. Гарантія якості роботи поширюється на все, що становить результат роботи, якщо інше не встановлено договором підряду.

24. Загальна характеристика договору перевезення вантажу, його відмінність від договору перевезення пасажирів та багажу

Транспортні договори – це такі господарські договори, які спрямовані на організацію та/або забезпечення перевезень вантажів та надання інших транспортних послуг учасникам господарських відносин. Транспортні договори укладаються, як правило, за обов'язкової участі транспортних підприємств або (незначною мірою) індивідуальних підприємців, що спеціалізуються та перевезеннях.

Перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти здійснюється за договором перевезення. Загальні умови перевезення визначаються цим Кодексом, іншими законами, транспортними кодексами (статутами), іншими нормативно-правовими актами та правилами, що видаються відповідно до них. Умови перевезення вантажу, пасажирів і багажу окремими видами транспорту, а також відповідальність сторін щодо цих перевезень встановлюються договором, якщо інше не встановлено цим Кодексом, іншими законами, транспортними кодексами (статутами), іншими нормативно-правовими актами та правилами, що видаються відповідно до них.

Договір перевезення вантажу. За договором перевезення вантажу одна сторона (перевізник) зобов'язується доставити довірений їй другою стороною (відправником) вантаж до пункту призначення та видати його особі, яка має право на одержання вантажу (одержувачеві), а відправник зобов'язується сплатити за перевезення вантажу встановлену плату. Договір перевезення вантажу укладається у письмовій формі. Укладення договору перевезення вантажу підтверджується складенням транспортної накладної (коносаменту або іншого документа, встановленого транспортними кодексами (стату-

тами). Законом можуть бути передбачені особливості укладення та виконання договору перевезення вантажу.

Договір перевезення пасажирів та багажу. За договором перевезення пасажирів одна сторона (перевізник) зобов'язується перевезти другу сторону (пасажирів) до пункту призначення, а в разі здавання багажу – також доставити багаж до пункту призначення та видати його особі, яка має право на одержання багажу, а пасажир зобов'язується сплатити встановлену плату за проїзд, а у разі здавання багажу – також за його провезення.

Укладення договору перевезення пасажирів та багажу підтверджується видачею відповідно квитка та багажної квитанції, форми яких встановлюються відповідно до транспортних кодексів (статутів).

1. Розмежування понять позики та кредиту.

Позика

За договором позики одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості.

Договір позики є укладеним з моменту передання грошей або інших речей, визначених родовими ознаками.

Форма договору позики. Договір позики укладається у письмовій формі, якщо його сума не менш як у десять разів перевищує встановлений законом розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, а у випадках, коли позикодавцем є юридична особа, – незалежно від суми.

На підтвердження укладення договору позики та його умов може бути представлена розписка позичальника або інший документ, який посвідчує передання йому позикодавцем визначеної грошової суми або визначеної кількості речей.

Ознаки договору позики: односторонній, реальний, оплатний або дизпозитивно безоплатний.

Проценти за договором позики

Позикодавець має право на одержання від позичальника процентів від суми позики, якщо інше не встановлено догово-

ром або законом. Розмір і порядок одержання процентів встановлюються договором. Якщо договором не встановлений розмір процентів, їх розмір визначається на рівні облікової ставки Національного банку України.

У разі відсутності іншої домовленості сторін проценти виплачуються щомісяця до дня повернення позики.

Договір позики вважається безпроцентним, якщо:

1) він укладений між фізичними особами на суму, яка не перевищує п'ятдесятикратного розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян, і не пов'язаний із здійсненням підприємницької діяльності хоча б однією із сторін;

2) позичальникові передані речі, визначені родовими ознаками.

Обов'язок позичальника повернути позику

1. Позичальник зобов'язаний повернути позикодавцеві позику (грошові кошти у такій самій сумі або речі, визначені родовими ознаками, у такій самій кількості, такого самого роду та такої самої якості, що були передані йому позикодавцем) у строк та в порядку, що встановлені договором.

Якщо договором не встановлений строк повернення позики або цей строк визначений моментом пред'явлення вимоги, позика має бути повернена позичальником протягом тридцяти днів від дня пред'явлення позикодавцем вимоги про це, якщо інше не встановлено договором.

2. Позика, надана за договором безпроцентної позики, може бути повернена позичальником достроково, якщо інше не встановлено договором.

3. Позика вважається повернутою в момент передання позикодавцеві речей, визначених родовими ознаками, або зарахування грошової суми, що позичалася, на його банківський рахунок.

Наслідки порушення договору позичальником

1. Якщо позичальник своєчасно не повернув суму позики, він зобов'язаний сплатити грошову суму відповідно до статті 625 цього Кодексу. Якщо позичальник своєчасно не повернув речі, визначені родовими ознаками, він зобов'язаний сплатити неустойку відповідно до статей 549-552 цього Кодексу, яка нараховується від дня, коли речі мали бути повернуті, до дня їх фактичного повернення позикодавцеві, незалежно від спла-

ти процентів, належних йому відповідно до статті 1048 цього Кодексу.

2. Якщо договором встановлений обов'язок позичальника повернути позику частинами (з розстроченням), то в разі прострочення повернення чергової частини позикодавець має право вимагати дострокового повернення частини позики, що залишилася, та сплати процентів, належних йому відповідно до статті 1048 цього Кодексу.

Оспорювання договору позики

1. Позичальник має право оспорити договір позики на тій підставі, що грошові кошти або речі насправді не були одержані ним від позикодавця або були одержані у меншій кількості, ніж встановлено договором.

Якщо договір позики має бути укладений у письмовій формі, рішення суду не може ґрунтуватися на свідченнях свідків для підтвердження того, що гроші або речі насправді не були одержані позичальником від позикодавця або були одержані у меншій кількості, ніж встановлено договором. Це положення не застосовується до випадків, коли договір був укладений під впливом обману, насильства, зловмисної домовленості представника позичальника з позикодавцем або під впливом тяжкої обставини.

Забезпечення виконання зобов'язання позичальником

1. У разі невиконання позичальником обов'язків, встановлених договором позики, щодо забезпечення повернення позики, а також у разі втрати забезпечення виконання зобов'язання або погіршення його умов за обставин, за які позикодавець не несе відповідальності, позикодавець має право вимагати від позичальника дострокового повернення позики та сплати процентів, належних йому відповідно до статті 1048 цього Кодексу, якщо інше не встановлено договором.

Новація боргу у позикове зобов'язання

1. За домовленістю сторін борг, що виник із договорів купівлі-продажу, найму майна або з іншої підстави, може бути замінений позиковим зобов'язанням.

2. Заміна боргу позиковим зобов'язанням провадиться з додержанням вимог про новацію і здійснюється у формі, встановленій для договору позики (стаття 1047 цього Кодексу).

Кредит

За кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти.

До відносин за кредитним договором застосовуються положення параграфу 1 цієї глави, якщо інше не встановлено цим параграфом і не впливає із суті кредитного договору. Особливості регулювання відносин за договором про надання споживчого кредиту встановлені законом.

Стаття 1055. Форма кредитного договору

1. Кредитний договір укладається у письмовій формі.

2. Кредитний договір, укладений з недодержанням письмової форми, є нікчемним.

Стаття 1056. Відмова від надання або одержання кредиту

1. Кредитодавець має право відмовитися від надання позичальникові передбаченого договором кредиту частково або в повному обсязі у разі порушення процедури визнання позичальника банкрутом або за наявності інших обставин, які явно свідчать про те, що наданий позичальникові кредит своєчасно не буде повернений.

2. Позичальник має право відмовитися від одержання кредиту частково або в повному обсязі, повідомивши про це кредитодавця до встановленого договором строку його надання, якщо інше не встановлено договором або законом.

3. У разі порушення позичальником встановленого кредитним договором обов'язку цільового використання кредиту кредитодавець має право також відмовитися від подальшого кредитування позичальника за договором.

Проценти за кредитним договором

Процентна ставка за кредитом може бути фіксованою або змінюваною. Тип процентної ставки визначається кредитним договором.

Розмір процентів, тип процентної ставки (фіксована або змінювана) та порядок їх сплати за кредитним договором визначаються в договорі залежно від кредитного ризику, наданого забезпечення, попиту і пропозицій, які склалися на кредитному ринку, строку користування кредитом, розміру

облікової ставки та інших факторів на дату укладення договору.

Фіксована процентна ставка є незмінною протягом усього строку кредитного договору. Встановлений договором розмір фіксованої процентної ставки не може бути збільшено кредитодавцем в односторонньому порядку. Умова договору щодо права кредитодавця змінювати розмір фіксованої процентної ставки в односторонньому порядку є нікчемною.

Якщо інше не встановлено законом, у разі застосування змінюваної процентної ставки кредитодавець самостійно, з визначеною у кредитному договорі періодичністю, має право збільшувати та зобов'язаний зменшувати процентну ставку відповідно до умов і в порядку, встановлених кредитним договором. Кредитодавець зобов'язаний письмово повідомити позичальника, а в разі збільшення процентної ставки – поручителя та інших зобов'язаних за договором осіб про зміну процентної ставки протягом 15 календарних днів, що настають за днем, з якого застосовується нова ставка.

У разі незгоди позичальника із збільшенням процентної ставки позичальник зобов'язаний погасити заборгованість за договором у повному обсязі протягом 30 календарних днів з дня отримання повідомлення про збільшення процентної ставки. З дня погашення заборгованості за кредитним договором у повному обсязі зобов'язання сторін за таким договором припиняються. При цьому до моменту повного погашення заборгованості, але не більше 30 календарних днів з дати отримання повідомлення про збільшення процентної ставки, застосовується попередній розмір процентної ставки.

У кредитному договорі встановлюється порядок розрахунку змінюваної процентної ставки із застосуванням погодженого сторонами індексу. Порядок розрахунку змінюваної процентної ставки повинен забезпечувати точно визначення розміру процентної ставки за кредитом на будь-який момент часу протягом строку дії кредитного договору. Кредитодавець не має права змінювати встановлений кредитним договором порядок розрахунку змінюваної процентної ставки без згоди позичальника.

Індекс, що використовується у формулі визначення змінюваної процентної ставки, повинен відповідати таким вимогам:

1) поточне значення індексу повинно періодично, але не рідше одного разу на місяць, публікуватися в засобах масової інформації або оприлюднюватися через інші загальнодоступні регулярні джерела інформації. Кредитний договір повинен містити посилання на джерело інформації про відповідний індекс;

2) індекс повинен ґрунтуватися на об'єктивних індикаторах фінансової сфери, що дозволяють визначити ринкову вартість кредитних ресурсів;

3) значення індексу повинно встановлюватися незалежною установою з визнаною діловою репутацією на ринку фінансових послуг.

6. У разі застосування змінюваної процентної ставки у кредитному договорі визначається максимальний розмір процентної ставки, що може бути застосований.

7. Особливості застосування змінюваної процентної ставки за договором про надання споживчого кредиту встановлюються законом.

Комерційний кредит

Договором, виконання якого пов'язане з переданням у власність другій стороні грошових коштів або речей, які визначаються родовими ознаками, може передбачатися надання кредиту як авансу, попередньої оплати, відстрочення або розстрочення оплати товарів, робіт або послуг (комерційний кредит), якщо інше не встановлено законом.

До комерційного кредиту застосовуються положення статей 1054-1056 цього Кодексу, якщо інше не встановлено положеннями про договір, з якого виникло відповідне зобов'язання, і не суперечить суті такого зобов'язання.

Правові наслідки недійсності кредитного договору

У разі визнання недійсним кредитного договору суд за заявою сторони в обов'язковому порядку застосовує наслідки недійсності правочину, передбачені частиною першою статті 216 цього Кодексу, та визначає грошову суму, яка має бути повернута кредитодавцю.

Визнаючи недійсним кредитний договір, у якому виконання зобов'язання позичальника забезпечено заставою майна позичальника або поручителя, суд за заявою кредитодавця накладає на таке майно арешт.

Арешт на майно підлягає зняттю, якщо протягом 30 днів з дня набрання законної сили рішенням суду про визнання недійсним кредитного договору кошти у розмірі, визначеному судом, будуть повернуті кредитодавцю. Якщо у зазначений строк зобов'язання повернути кошти не виконано, кредитодавець має право звернутися до суду з позовом про звернення стягнення на арештоване майно.

Арешт на майно, накладений відповідно до частини другої цієї статті, підлягає зняттю після виконання зобов'язання повернути кредитодавцю кошти у розмірі, визначеному судом.

Визнаючи недійсним договір застави, який забезпечував виконання зобов'язання позичальника за кредитним договором, суд за заявою кредитодавця накладає арешт на майно, яке було предметом застави. Такий арешт підлягає зняттю після виконання зобов'язання повернути кредитодавцю кошти за кредитним договором, а у разі визнання кредитного договору недійсним – після виконання зобов'язання повернути кредитодавцю кошти в розмірі, визначеному судом відповідно до частини першої цієї статті.

2. Юридична характеристика договору доручення і комісії, їх спільні та відмінні риси.

Договір доручення. За договором доручення одна сторона (повірений) зобов'язується вчинити від імені та за рахунок другої сторони (довірителя) певні юридичні дії. Правочин, вчинений повіреним, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки довірителя. Договором доручення може бути встановлено виключне право повіреного на вчинення від імені та за рахунок довірителя всіх або частини юридичних дій, передбачених договором. У договорі можуть бути встановлені строк дії такого доручення та (або) територія, у межах якої є чинним виключне право повіреного.

Строк договору доручення. Договором доручення може бути визначений строк, протягом якого повірений має право діяти від імені довірителя.

Повірений має право на плату за виконання свого обов'язку за договором доручення, якщо інше не встановлено договором або законом. Якщо в договорі доручення не визначено розміру плати повіреному або порядок її виплати, вона виплачується після виконання доручення відповідно до звичайних цін на такі послуги.

Зміст доручення. У договорі доручення або у виданій на підставі договору довіреності мають бути чітко визначені юридичні дії, які належить вчинити повіреному. Дії, які належить вчинити повіреному, мають бути правомірними, конкретними та здійсненими.

Повірений зобов'язаний вчиняти дії відповідно до змісту даного йому доручення. Повірений може відступити від змісту доручення, якщо цього вимагають інтереси довірителя і повірений не міг попередньо запитати довірителя або не одержав у розумний строк відповіді на свій запит. У цьому разі повірений повинен повідомити довірителя про допущені відступи від змісту доручення як тільки це стане можливим.

Повіреному, який діє як комерційний представник (стаття 243 цього Кодексу), довірителем може бути надано право відступати в інтересах довірителя від змісту доручення без попереднього запиту про це. Комерційний представник повинен в розумний строк повідомити довірителя про допущені відступи від його доручення, якщо інше не встановлено договором.

Припинення договору доручення

1. Договір доручення припиняється на загальних підставах припинення договору, а також у разі:

- 1) відмови довірителя або повіреного від договору;
- 2) визнання довірителя або повіреного недієздатним, обмеження його цивільної дієздатності або визнання безвісно відсутнім;
- 3) смерті довірителя або повіреного.

Договір комісії. За договором комісії одна сторона (комісіонер) зобов'язується за дорученням другої сторони (комітента) за плату вчинити один або кілька правочинів від свого імені, але за рахунок комітента.

Умови договору комісії. Договір комісії може бути укладений на визначений строк або без визначення строку, з визначенням або без визначення території його виконання, з умо-

вою чи без умови щодо асортименту товарів, які є предметом комісії. Комітент може бути зобов'язаний утримуватися від укладення договору комісії з іншими особами.

Істотними умовами договору комісії, за якими комісіонер зобов'язується продати або купити майно, є умови про це майно та його ціну.

Комісійна плата. Комітент повинен виплатити комісіонерові плату в розмірі та порядку, встановлених у договорі комісії. Якщо комісіонер поручився за виконання правочину третьою особою, він має право на додаткову плату. Якщо договором комісії розмір плати не визначений, вона виплачується після виконання договору комісії виходячи із звичайних цін за такі послуги. Якщо договір комісії не був виконаний з причин, які залежали від комітента, комісіонер має право на комісійну плату на загальних підставах. У разі розірвання або односторонньої відмови від договору комісії комісіонер має право на плату за фактично вчинені дії.

Виконання договору комісії. Комісіонер зобов'язаний вчиняти правочини на умовах, найбільш вигідних для комітента, і відповідно до його вказівок. Якщо у договорі комісії таких вказівок немає, комісіонер зобов'язаний вчиняти правочини відповідно до звичаїв ділового обороту або вимог, що звичайно ставляться. Якщо комісіонер вчинив правочин на умовах більш вигідних, ніж ті, що були визначені комітентом, додатково одержана вигода належить комітентові.

Обов'язок комісіонера зберігати майно комітента. Комісіонер відповідає перед комітентом за втрату, недостачу або пошкодження майна комітента. Якщо при прийнятті комісіонером майна, що надійшло від комітента, або майна, що надійшло для комітента, будуть виявлені недостача або пошкодження, а також у разі завдання шкоди майну комітента комісіонер повинен негайно повідомити про це комітента і вжити заходів щодо охорони його прав та інтересів. Комісіонер, який не застрахував майно комітента, відповідає за втрату, недостачу, пошкодження майна комітента, якщо він був зобов'язаний застрахувати майно за рахунок комітента відповідно до договору або звичаїв ділового обороту.

Звіт комісіонера. Після вчинення правочину за дорученням комітента комісіонер повинен надати комітентові звіт і

передати йому все одержане за договором комісії. Комітент, який має заперечення щодо звіту комісіонера, повинен повідомити його про це протягом тридцяти днів від дня отримання звіту. Якщо такі заперечення не надійдуть, звіт вважається прийнятим.

3. Загальна характеристика та види не договірних зобов'язань.

Публічна обіцянка винагороди без оголошення конкурсу. Особа має право публічно пообіцяти винагороду (нагороду) за передання їй відповідного результату (передання інформації, знайдення речі, знайдення фізичної особи тощо). Обіцянка винагороди є публічною, якщо вона сповіщена у засобах масової інформації або іншим чином невизначеному колу осіб.

У сповіщенні публічної обіцянки винагороди мають бути визначені завдання, строк та місце його виконання, форма та розмір винагороди.

Строк (термін) виконання завдання. У разі публічної обіцянки винагороди для виконання завдання може бути встановлений строк (термін). Якщо строк (термін) виконання завдання не встановлений, воно вважається чинним протягом розумного часу відповідно до змісту завдання.

Зміна умов публічної обіцянки винагороди. Особа, яка публічно обіцяла винагороду, має право змінити завдання та умови надання винагороди. Особа, яка приступила до виконання завдання, має право вимагати відшкодування збитків, завданих їй у зв'язку із зміною завдання. Якщо у зв'язку зі зміною умов надання винагороди виконання завдання втратило інтерес для особи, яка приступила до його виконання до зміни умов, ця особа має право на відшкодування понесених нею витрат.

Правові наслідки виконання завдання. У разі виконання завдання і передання його результату особа, яка публічно обіцяла винагороду (нагороду), зобов'язана виплатити її. Якщо завдання стосується разової дії, винагорода виплачується особі, яка виконала завдання першою.

Якщо таке завдання було виконано кількома особами одночасно, винагорода розподіляється між ними порівну.

Припинення зобов'язання у зв'язку з публічною обіцянкою винагороди

1. Зобов'язання у зв'язку з публічною обіцянкою винагороди припиняється у разі:

- 1) закінчення строку для передання результату;
- 2) передання результату особою, яка першою виконала завдання.

2. Особа, яка публічно обіцяла винагороду, має право публічно оголосити про припинення завдання. У цьому разі особа, яка понесла реальні витрати на підготовку до виконання завдання, має право на їх відшкодування.

Публічна обіцянка нагороди за результатами конкурсу Право на оголошення конкурсу

1. Конкурс (змагання) має право оголосити фізична або юридична особа (засновник конкурсу).

2. Конкурс оголошується публічно через засоби масової інформації. Оголошення про конкурс може бути зроблено іншим чином.

3. Засновник конкурсу має право запросити до участі в ньому персональних учасників (закритий конкурс).

Умови конкурсу

1. Засновник конкурсу повідомляє про його умови одночасно з оголошенням про конкурс або персонально кожному, хто виявив бажання брати участь у ньому.

2. Предметом конкурсу може бути результат інтелектуальної, творчої діяльності, вчинення певної дії, виконання роботи тощо.

3. За результатами конкурсу видається нагорода (премія). Кількість призових місць, вид нагороди (сума премії) за кожне призове місце тощо визначаються в умовах конкурсу.

Умовами конкурсу може бути обумовлено надання переможцеві лише морального заохочення.

4. Умовами конкурсу має бути передбачено строк подання творів на конкурс чи виконання певної дії.

5. Предмет конкурсу, нагорода (премія), яка має бути виплачена переможцеві, є істотними умовами оголошення конкурсу.

Зміна умов конкурсу

1. Засновник конкурсу має право змінити його умови до початку конкурсу. Зміна умов конкурсу після його початку не

допускається. Про зміну умов конкурсу має бути оголошено в тому ж порядку, в якому було оголошено конкурс.

2. Якщо у зв'язку зі зміною умов конкурсу участь у ньому для особи втратила інтерес або стала неможливою, ця особа має право на відшкодування засновником витрат, які були понесені нею для підготовки до участі в конкурсі.

Відмова від проведення конкурсу

1. Засновник конкурсу має право відмовитися від його проведення, якщо проведення конкурсу стало неможливим за обставин, які від нього не залежать.

У разі відмови засновника від проведення конкурсу з інших підстав учасник конкурсу має право на відшкодування витрат, які були ним понесені для підготовки до участі у конкурсі.

Переможець конкурсу

1. Переможцем конкурсу є особа, яка досягла найкращого результату.

2. Переможець конкурсу визначається в порядку, встановленому засновником конкурсу. Результати конкурсу оголошуються в тому ж порядку, в якому його було оголошено.

3. Результати конкурсу можуть бути оскаржені заінтересованою особою до суду.

Права переможця конкурсу

1. Переможець конкурсу має право вимагати від його засновника виконання свого зобов'язання у строки, встановлені умовами конкурсу.

2. Якщо предметом конкурсу був результат інтелектуальної, творчої діяльності, засновник конкурсу має право подальшого їх використання лише за згодою переможця конкурсу.

3. Засновник конкурсу має переважне право перед іншими особами на укладення з переможцем конкурсу договору про використання предмета конкурсу.

Вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення

Право на вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення

1. Якщо майновим інтересам іншої особи загрожує небезпека настання невикідних для неї майнових наслідків, особа має право без доручення вчинити дії, спрямовані на їх попередження, усунення або зменшення.

2. Особа, яка вчинила дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, зобов'язана при першій нагоді повідомити її про свої дії. Якщо ці дії будуть схвалені іншою особою, надалі до відносин сторін застосовуються положення про відповідний договір.

3. Якщо особа, яка розпочала дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, не має можливості повідомити про свої дії цю особу, вона зобов'язана вжити усіх залежних від неї заходів щодо попередження, усунення або зменшення невігідних майнових наслідків для іншої особи. Особа, яка вчиняє дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, зобов'язана взяти на себе всі обов'язки, пов'язані із вчиненням цих дій, зокрема обов'язки щодо вчинених правочинів.

Відшкодування витрат, понесених особою у зв'язку із вчиненням нею дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення

1. Особа, яка вчинила дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, має право вимагати від цієї особи відшкодування фактично зроблених витрат, якщо вони були виправдані обставинами, за яких були вчинені дії.

2. Якщо особа, яка вчинила дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, при першій нагоді не повідомила цю особу про свої дії, вона не має права вимагати відшкодування зроблених витрат.

Рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи

Зобов'язання, що виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи

1. Шкода, завдана особі, яка без відповідних повноважень рятувала здоров'я та життя фізичної особи від реальної загрози для неї, відшкодовується державою у повному обсязі.

Зобов'язання, що виникають у зв'язку з рятуванням майна іншої особи

1. Шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, яка без відповідних повноважень рятувала від реальної загрози майно іншої особи, яке має істотну цінність, відшкодовується державою в повному обсязі.

2. Шкода, завдана майну особи, яка без відповідних повноважень рятувала від реальної загрози майно іншої особи, яке має

істотну цінність, відшкодовується власником (володільцем) цього майна з урахуванням його матеріального становища.

Шкода відшкодовується з урахуванням майнового становища власника (володільця) майна, якому завдана шкода.

Розмір відшкодування шкоди не може перевищувати вартості майна, яке рятувалося.

28. Загальна характеристика деліктних зобов'язань

Загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду

1. Майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала.

2. Особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини.

3. Шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи внаслідок непереборної сили, відшкодовується у випадках, встановлених законом.

4. Шкода, завдана правомірними діями, відшкодовується у випадках, встановлених цим Кодексом та іншим законом.

Підстави відповідальності за завдану моральну шкоду

1. Моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків, встановлених частиною другою цієї статті.

2. Моральна шкода відшкодовується незалежно від вини органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, фізичної або юридичної особи, яка її завдала:

- 1) якщо шкоди завдано каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи внаслідок дії джерела підвищеної небезпеки;
- 2) якщо шкоди завдано фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незакон-

ного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту або виправних робіт;

3) в інших випадках, встановлених законом.

Відшкодування моральної шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи

1. Моральна шкода, завдана каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, може бути відшкодована одноразово або шляхом здійснення щомісячних платежів.

2. Моральна шкода, завдана смертю фізичної особи, відшкодовується її чоловікові (дружині), батькам (усиновлювачам), дітям (усиновленим), а також особам, які проживали з нею однією сім'єю.

Відшкодування шкоди, завданої особою у разі здійснення нею права на самозахист

1. Шкода, завдана особою при здійсненні нею права на самозахист від протиправних посягань, у тому числі у стані необхідної оборони, якщо при цьому не були перевищені її межі, не відшкодовується.

2. Якщо у разі здійснення особою права на самозахист вона завдала шкоди іншій особі, ця шкода має бути відшкодована особою, яка її завдала. Якщо такої шкоди завдано способами самозахисту, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства, вона відшкодовується особою, яка вчинила протиправну дію.

Відшкодування шкоди, завданої прийняттям закону про припинення права власності на певне майно

1. У разі прийняття закону, що припиняє право власності на певне майно, шкода, завдана власникові такого майна, відшкодовується державою у повному обсязі.

Відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності

1. Шкода, завдана особі у зв'язку із вчиненням дій, спрямованих на усунення небезпеки, що загрожувала цивільним правам чи інтересам іншої фізичної або юридичної особи, якщо цю небезпеку за даних умов не можна було усунути іншими засобами (крайня необхідність), відшкодовується особою, яка її завдала.

Особа, яка відшкодувала шкоду, має право пред'явити зворотну вимогу до особи, в інтересах якої вона діяла.

2. Враховуючи обставини, за яких було завдано шкоди у стані крайньої необхідності, суд може покласти обов'язок її відшкодування на особу, в інтересах якої діяла особа, яка завдала шкоди, або зобов'язати кожного з них відшкодувати шкоду в певній частці або звільнити їх від відшкодування шкоди частково або в повному обсязі.

Відшкодування юридичною або фізичною особою шкоди, завданої їхнім працівником чи іншою особою

1. Юридична або фізична особа відшкодовує шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків.

2. Замовник відшкодовує шкоду, завдану іншій особі підрядником, якщо він діяв за завданням замовника.

3. Підприємницькі товариства, кооперативи відшкодовують шкоду, завдану їхнім учасником (членом) під час здійснення ним підприємницької або іншої діяльності від імені товариства чи кооперативу.

Відшкодування шкоди, завданої органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування

1. Шкода, завдана фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування при здійсненні ними своїх повноважень, відшкодовується державою, Автономною Республікою Крим або органом місцевого самоврядування незалежно від вини цих органів.

Відшкодування шкоди, завданої посадовою або службовою особою органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування

1. Шкода, завдана фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю посадової або службової особи органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування при здійсненні нею своїх повноважень, відшкодовується державою, Автономною Республікою Крим або органом місцевого самоврядування незалежно від вини цієї особи.

Відшкодування шкоди, завданої органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування у сфері нормотворчої діяльності

1. Шкода, завдана фізичній або юридичній особі в результаті прийняття органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування нормативно-правового акта, що був визнаний незаконним і скасований, відшкодовується державою, Автономною Республікою Крим або органом місцевого самоврядування незалежно від вини посадових і службових осіб цих органів.

Відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду

1. Шкода, завдана фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, відшкодовується державою у повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду.

2. Право на відшкодування шкоди, завданої фізичній особі незаконними діями органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, виникає у випадках, передбачених законом.

3. Якщо кримінальне провадження закрито на підставі закону про амністію або акта про помилування, право на відшкодування шкоди не виникає.

4. Фізична особа, яка у процесі досудового розслідування або судового провадження шляхом самообмови перешкодила з'ясуванню істини і цим сприяла незаконному засудженню, незаконному притягненню до кримінальної відповідальності, незаконному застосуванню запобіжного заходу, незаконному затриманню, незаконному накладенню адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, не має права на відшкодування шкоди.

5. Шкода, завдана фізичній або юридичній особі внаслідок постановлення судом незаконного рішення в цивільній справі, відшкодовується державою в повному обсязі в разі встановлення в діях судді (суддів), які вплинули на постановлення незаконного рішення, складу злочину за обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили.

6. Шкода, завдана фізичній або юридичній особі внаслідок іншої незаконної дії або бездіяльності чи незаконного рішення органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, органу досудового розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується на загальних підставах.

7. Порядок відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, органу досудового розслідування, прокуратури або суду, встановлюється законом.

Відшкодування (компенсація) шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення

1. Шкода, завдана фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, відшкодовується відповідно до закону.

2. Шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та порядку, передбачених законом.

Відшкодування шкоди, завданої малолітньою особою

1. Шкода, завдана малолітньою особою (яка не досягла чотирнадцяти років), відшкодовується її батьками (усиновлювачами) або опікуном чи іншою фізичною особою, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої особи, – якщо вони не доведуть, що шкода не є наслідком несумлінного здійснення або ухилення ними від здійснення виховання та нагляду за малолітньою особою.

2. Якщо малолітня особа завдала шкоди під час перебування під наглядом навчального закладу, закладу охорони здоров'я чи іншого закладу, що зобов'язаний здійснювати нагляд за нею, а також під наглядом особи, яка здійснює нагляд за малолітньою особою на підставі договору, ці заклади та особа зобов'язані відшкодувати шкоду, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини.

3. Якщо малолітня особа перебувала в закладі, який за законом здійснює щодо неї функції опікуна, цей заклад зобов'язаний відшкодувати шкоду, завдану нею, якщо не доведе, що шкоди було завдано не з його вини.

4. Якщо малолітня особа завдала шкоди як з вини батьків (усиновлювачів) або опікуна, так і з вини закладів або особи, що зобов'язані здійснювати нагляд за нею, батьки (усиновлювачі), опікун, такі заклади та особа зобов'язані відшкодувати шкоду у частці, яка визначена за домовленістю між ними або за рішенням суду.

5. Обов'язок осіб, визначених частиною першою цієї статті, відшкодувати шкоду, завдану малолітньою особою, не припиняється у разі досягнення нею повноліття. Після досягнення повноліття особа може бути зобов'язана судом частково або в повному обсязі відшкодувати шкоду, завдану нею у віці до чотирнадцяти років життя або здоров'ю потерпілого, якщо вона має достатні для цього кошти, а особи, які визначені частиною першою цієї статті, є неплатоспроможними або померли.

Стаття 1179. Відшкодування шкоди, завданої неповнолітньою особою

1. Неповнолітня особа (у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років) відповідає за завдану нею шкоду самостійно на загальних підставах.

2. У разі відсутності у неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. Якщо неповнолітня особа перебувала у закладі, який за законом здійснює щодо неї функції піклувальника, цей заклад зобов'язаний відшкодувати шкоду в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі, якщо він не доведе, що шкоди було завдано не з його вини.

3. Обов'язок батьків (усиновлювачів), піклувальника, закладу, який за законом здійснює щодо неповнолітньої особи функції піклувальника, відшкодувати шкоду припиняється після досягнення особою, яка завдала шкоди, повноліття або коли вона до досягнення повноліття стане власником майна, достатнього для відшкодування шкоди.

Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю

Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я

1. Фізична або юридична особа, яка завдала шкоди каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я фізичній особі, зобов'язана відшкодувати потерпілому заробіток (дохід), втрачений ним внаслідок втрати чи зменшення професійної або загальної працездатності, а також відшкодувати додаткові витрати, викликані необхідністю посиленого харчування, санаторно-курортного лікування, придбання ліків, протезування, стороннього догляду тощо.

2. У разі каліцтва або іншого ушкодження здоров'я фізичної особи, яка в момент завдання шкоди не працювала, розмір відшкодування визначається виходячи з розміру мінімальної заробітної плати.

3. Шкода, завдана фізичній особі каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, відшкодовується без урахування пенсії, призначеної у зв'язку з втратою здоров'я, або пенсії, яку вона одержувала до цього, а також інших доходів.

4. Договором або законом може бути збільшений обсяг і розмір відшкодування шкоди, завданої потерпілому каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я.

Відшкодування шкоди, завданої фізичній особі під час виконання нею договірних зобов'язань

1. Шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи під час виконання нею договірних зобов'язань (договір перевезення тощо), підлягає відшкодуванню на підставах, встановлених статтями 1166 та 1187 цього Кодексу.

Порядок відшкодування шкоди

1. Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю потерпілого, здійснюється щомісячними платежами.

За наявності обставин, які мають істотне значення, та з урахуванням матеріального становища фізичної особи, яка завдала шкоди, сума відшкодування може бути виплачена одноразово, але не більш як за три роки наперед.

2. Стягнення додаткових витрат, передбачених частиною першою статті 1195 цього Кодексу, може бути здійснене наперед у межах строків, встановлених на основі висновку відповідної лікарської експертизи, а також у разі необхідності попередньої оплати послуг і майна (придбання путівки, оплата проїзду, оплата спеціальних транспортних засобів тощо).

Збільшення розміру відшкодування шкоди на вимогу потерпілого у разі зміни стану його працездатності

1. Потерпілий має право на збільшення розміру відшкодування шкоди, якщо його працездатність знизилася порівняно з тією, яка була у нього на момент вирішення питання про відшкодування шкоди.

Зменшення розміру відшкодування шкоди на вимогу особи, яка завдала шкоди

1. Особа, на яку покладено обов'язок відшкодувати шкоду, завдану каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я потерпілого, має право вимагати зменшення розміру відшкодування шкоди, якщо працездатність потерпілого зросла порівняно з тією, яка була в нього на момент вирішення питання про відшкодування шкоди.

Відшкодування шкоди у разі припинення юридичної особи, зобов'язаної відшкодувати шкоду

1. У разі припинення юридичної особи, зобов'язаної відшкодувати шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, і встановлення її правонаступників виплата щомісячних платежів покладається на її правонаступників.

У цьому разі вимоги про збільшення розміру відшкодування шкоди пред'являються до її правонаступників.

2. У разі ліквідації юридичної особи платежі, належні потерпілому або особам, визначеним статтею 1200 цього Кодексу, мають бути капіталізовані для виплати їх потерпілому або цим особам у порядку, встановленому законом або іншим нормативно-правовим актом.

У разі відсутності в юридичної особи, що ліквідується, коштів для капіталізації платежів, які підлягають сплаті, обов'язок щодо їх капіталізації покладається на ліквідаційну комісію на підставі рішення суду за позовом потерпілого.

29. Спадкування за законом та за заповітом: порівняльна характеристика

Заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті.

Право на заповіт

1. Право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю.

2. Право на заповіт здійснюється особисто. Вчинення заповіту через представника не допускається.

Право заповідача на призначення спадкоємців

1. Заповідач може призначити своїми спадкоємцями одну або кілька фізичних осіб, незалежно від наявності у нього з цими особами сімейних, родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин.

2. Заповідач може без зазначення причин позбавити права на спадкування будь-яку особу з числа спадкоємців за законом. У цьому разі ця особа не може одержати право на спадкування.

3. Заповідач не може позбавити права на спадкування осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині. Чинність заповіту щодо осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, встановлюється на час відкриття спадщини.

4. У разі смерті особи, яка була позбавлена права на спадкування, до смерті заповідача, позбавлення її права на спадкування втрачає чинність. Діти (внуки) цієї особи мають право на спадкування на загальних підставах.

Право заповідача на визначення обсягу спадщини, що має спадкуватися за заповітом

1. Заповідач має право охопити заповітом права та обов'язки, які йому належать на момент складення заповіту, а також ті права та обов'язки, які можуть йому належати у майбутньому.

2. Заповідач має право скласти заповіт щодо усієї спадщини або її частини.

3. Якщо заповідач розподілив між спадкоємцями у заповіті лише свої права, до спадкоємців, яких він призначив, переходить та частина його обов'язків, що є пропорційною до одержаних ними прав.

4. Чинність заповіту щодо складу спадщини встановлюється на момент відкриття спадщини.

Право заповідача на заповідальний відказ

1. Заповідач має право зробити у заповіті заповідальний відказ.

2. Відказоодержувачами можуть бути особи, які входять, а також ті, які не входять до числа спадкоємців за законом.

Предмет заповідального відказу

1. Предметом заповідального відказу може бути передання відказоодержувачеві у власність або за іншим речовим правом майнового права або речі, що входить або не входить до складу спадщини.

2. На спадкоємця, до якого переходить житловий будинок, квартира або інше рухоме або нерухоме майно, заповідач має право покласти обов'язок надати іншій особі право користування ними. Право користування житловим будинком, квартирою або іншим рухомим або нерухомим майном зберігає чинність у разі наступної зміни їх власника.

Право користування житловим будинком, квартирою або іншим рухомим або нерухомим майном, одержане за заповідальним відказом, є таким, що не відчужується, не передається та не переходить до спадкоємців відказоодержувача.

Право користування житловим будинком, квартирою або іншою будівлею, надане відказоодержувачеві, не є підставою для проживання у них членів його сім'ї, якщо у заповіті не зазначено інше.

3. Спадкоємець, на якого заповідачем покладено заповідальний відказ, зобов'язаний виконати його лише у межах реальної вартості майна, яке перейшло до нього, з вирахуванням частки боргів спадкодавця, що припадають на це майно.

4. Відказоодержувач має право вимоги до спадкоємця з часу відкриття спадщини.

Втрата чинності заповідальним відказом

1. Заповідальний відказ втрачає чинність у разі смерті відказоодержувача, що сталася до відкриття спадщини.

Право заповідача на покладення на спадкоємця інших обов'язків

1. Заповідач може зобов'язати спадкоємця до вчинення певних дій немайнового характеру, зокрема щодо розпорядження

особистими паперами, визначення місця і форми здійснення ритуалу поховання.

2. Заповідач може зобов'язати спадкоємця до вчинення певних дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети.

Право на обов'язкову частку у спадщині

1. Малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка).

Розмір обов'язкової частки у спадщині може бути зменшений судом з урахуванням відносин між цими спадкоємцями та спадкодавцем, а також інших обставин, які мають істотне значення.

2. До обов'язкової частки у спадщині зараховується вартість речей звичайної домашньої обстановки та вжитку, вартість заповідального відказу, встановленого на користь особи, яка має право на обов'язкову частку, а також вартість інших речей та майнових прав, які перейшли до неї як до спадкоємця.

3. Будь-які обмеження та обтяження, встановлені у заповіті для спадкоємця, який має право на обов'язкову частку у спадщині, дійсні лише щодо тієї частини спадщини, яка перевищує його обов'язкову частку.

Заповіт з умовою

1. Заповідач може обумовити виникнення права на спадкування у особи, яка призначена у заповіті, наявністю певної умови, як пов'язаної, так і не пов'язаної з її поведінкою (наявність інших спадкоємців, проживання у певному місці, народження дитини, здобуття освіти тощо).

Умова, визначена у заповіті, має існувати на час відкриття спадщини.

2. Умова, визначена у заповіті, є нікчемною, якщо вона суперечить закону або моральним засадам суспільства.

3. Особа, призначена у заповіті, не має права вимагати визнання умови недійсною на тій підставі, що вона не знала про неї, або якщо настання умови від неї не залежало.

Заповіт подружжя

1. Подружжя має право скласти спільний заповіт щодо майна, яке належить йому на праві спільної сумісної власності.

2. У разі складення спільного заповіту частка у праві спільної сумісної власності після смерті одного з подружжя переходить до другого з подружжя, який його пережив. У разі смерті останнього право на спадкування мають особи, визначені подружжям у заповіті.

3. За життя дружини та чоловіка кожен з них має право відмовитися від спільного заповіту. Така відмова підлягає нотаріальному посвідченню.

4. У разі смерті одного з подружжя нотаріус накладає заборону відчуження майна, зазначеного у заповіті подружжя.

Підпризначення спадкоємця

1. Заповідач має право призначити іншого спадкоємця на випадок, якщо спадкоємець, зазначений у заповіті, помре до відкриття спадщини, не прийме її або відмовиться від її прийняття чи буде усунений від права на спадкування, а також у разі відсутності умов, визначених у заповіті (стаття 1242 цього Кодексу).

2. Підпризначеним спадкоємцем може бути будь-яка особа, визначена у статті 1222 цього Кодексу.

Спадкування частини спадщини, що не охоплена заповітом

1. Частина спадщини, що не охоплена заповітом, спадкується спадкоємцями за законом на загальних підставах. До числа цих спадкоємців входять також спадкоємці за законом, яким інша частина спадщини була передана за заповітом.

Встановлення сервітуту у заповіті

1. Спадкодавець має право встановити у заповіті сервітут щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів або іншого нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб.

Загальні вимоги до форми заповіту

1. Заповіт складається у письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складення.

2. Заповіт має бути особисто підписаний заповідачем.

Якщо особа не може особисто підписати заповіт, він підписується відповідно до частини четвертої статті 207 цього Кодексу.

3. Заповіт має бути посвідчений нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами, визначеними у статтях 1251-1252 цього Кодексу.

4. Заповіти, посвідчені особами, зазначеними у частині третій цієї статті, підлягають державній реєстрації у Спадко-

вому реєстрі в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України.

Посвідчення заповіту нотаріусом

1. Нотаріус посвідчує заповіт, який написаний заповідачем власноручно або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів.

2. Нотаріус може на прохання особи записати заповіт з її слів власноручно або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів.

У цьому разі заповіт має бути вголос прочитаний заповідачем і підписаний ним.

Якщо заповідач через фізичні вади не може сам прочитати заповіт, посвідчення заповіту має відбуватися при свідках (стаття 1253 цього Кодексу).

Посвідчення нотаріусом секретних заповітів

1. Секретним є заповіт, який посвідчується нотаріусом без ознайомлення з його змістом.

2. Особа, яка склала секретний заповіт, подає його в заклеєному конверті нотаріусові. На конверті має бути підпис заповідача.

Нотаріус ставить на конверті свій посвідчувальний напис, скріплює печаткою і в присутності заповідача поміщає його в інший конверт та опечатує.

Оголошення нотаріусом секретного заповіту

1. Одержавши інформацію про відкриття спадщини, нотаріус призначає день оголошення змісту заповіту. Про день оголошення заповіту він повідомляє членів сім'ї та родичів спадкодавця, якщо їхнє місце проживання йому відоме, або робить про це повідомлення в друкованих засобах масової інформації.

2. У присутності заінтересованих осіб та двох свідків нотаріус відкриває конверт, у якому зберігався заповіт, та оголошує його зміст.

3. Про оголошення заповіту складається протокол, який підписують нотаріус та свідки. У протоколі записується весь зміст заповіту.

Посвідчення заповіту посадовою особою органу місцевого самоврядування

1. Якщо у населеному пункті немає нотаріуса, заповіт, крім секретного, може бути посвідчений уповноваженою на це по-

садовою особою відповідного органу місцевого самоврядування.

Посвідчення заповіту іншою посадовою, службовою особою

1. Заповіт особи, яка перебуває на лікуванні у лікарні, госпіталі, іншому стаціонарному закладі охорони здоров'я, а також особи, яка проживає в будинку для осіб похилого віку та осіб з інвалідністю, може бути посвідчений головним лікарем, його заступником з медичної частини або черговим лікарем цієї лікарні, госпіталю, іншого стаціонарного закладу охорони здоров'я, а також начальником госпіталю, директором або головним лікарем будинку для осіб похилого віку та осіб з інвалідністю.

2. Заповіт особи, яка перебуває під час плавання на морському, річковому судні, що ходить під прапором України, може бути посвідчений капітаном цього судна.

3. Заповіт особи, яка перебуває у пошуковій або іншій експедиції, може бути посвідчений начальником цієї експедиції.

4. Заповіт військовослужбовця, а в пунктах дислокації військових частин, з'єднань, установ, військово-навчальних закладів, де немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії, також заповіт працівника, члена його сім'ї і члена сім'ї військовослужбовця може бути посвідчений командиром (начальником) цих частини, з'єднання, установи або закладу.

5. Заповіт особи, яка тримається в установі виконання покарань, може бути посвідчений начальником такої установи.

6. Заповіт особи, яка тримається у слідчому ізоляторі, може бути посвідчений начальником слідчого ізолятора.

7. Заповіти осіб, зазначених у частинах першій – шостій цієї статті, посвідчуються при свідках.

8. До заповітів, посвідчених посадовими, службовими особами, застосовуються положення статті 1247 цього Кодексу.

9. Заповіти, посвідчені посадовими, службовими особами, визначеними у частинах першій – шостій цієї статті, прирівнюються до заповітів, посвідчених нотаріусами.

Посвідчення заповіту при свідках

1. На бажання заповідача його заповіт може бути посвідчений при свідках.

2. У випадках, встановлених абзацом третім частини другої статті 1248 і статтею 1252 цього Кодексу, присутність не менш як двох свідків при посвідченні заповіту є обов'язковою.

3. Свідками можуть бути лише особи з повною цивільною дієздатністю.

4. Свідками не можуть бути:

- 1) нотаріус або інша посадова, службова особа, яка посвідчує заповіт;
- 2) спадкоємці за заповітом;
- 3) члени сім'ї та близькі родичі спадкоємців за заповітом;
- 4) особи, які не можуть прочитати або підписати заповіт.

5. Свідки, при яких посвідчено заповіт, зачитують його вголос та ставлять свої підписи на ньому.

6. У текст заповіту заносяться відомості про особу свідків.

Право заповідача на скасування та зміну заповіту

1. Заповідач має право у будь-який час скасувати заповіт.

2. Заповідач має право у будь-який час скласти новий заповіт. Заповіт, який було складено пізніше, скасовує попередній заповіт повністю або у тій частині, в якій він йому суперечить.

3. Кожний новий заповіт скасовує попередній і не відновлює заповіту, який заповідач склав перед ним.

4. Якщо новий заповіт, складений заповідачем, був визнаний недійсним, чинність попереднього заповіту не відновлюється, крім випадків, встановлених статтями 225 і 231 цього Кодексу.

5. Заповідач має право у будь-який час внести до заповіту зміни.

6. Скасування заповіту, внесення до нього змін провадяться заповідачем особисто.

7. Скасування заповіту, внесення до нього змін провадяться у порядку, встановленому цим Кодексом для посвідчення заповіту і підлягають державній реєстрації у Спадковому реєстрі в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України.

Тасмниця заповіту

1. Нотаріус, інша посадова, службова особа, яка посвідчує заповіт, свідки, а також фізична особа, яка підписує заповіт замість заповідача, не мають права до відкриття спадщини розголошувати відомості щодо факту складення заповіту, його змісту, скасування або зміни заповіту.

Тлумачення заповіту

1. Тлумачення заповіту може бути здійснене після відкриття спадщини самими спадкоємцями.

2. У разі спору між спадкоємцями тлумачення заповіту здійснюється судом відповідно до статті 213 цього Кодексу.

Недійсність заповіту

1. Заповіт, складений особою, яка не мала на це права, а також заповіт, складений з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним.

2. За позовом заінтересованої особи суд визнає заповіт недійсним, якщо буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі.

3. Недійсність окремого розпорядження, що міститься у заповіті, не має наслідком недійсності іншої його частини.

4. У разі недійсності заповіту спадкоємець, який за цим заповітом був позбавлений права на спадкування, одержує право на спадкування за законом на загальних підставах.

СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАКОНОМ

Черговість спадкування за законом

1. Спадкоємці за законом одержують право на спадкування по чергово.

2. Кожна наступна черга спадкоємців за законом одержує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття, крім випадків, встановлених статтею 1259 цього Кодексу.

Зміна черговості одержання права на спадкування

1. Черговість одержання спадкоємцями за законом права на спадкування може бути змінена нотаріально посвідченим договором заінтересованих спадкоємців, укладеним після відкриття спадщини. Цей договір не може порушити прав спадкоємця, який не бере у ньому участі, а також спадкоємця, який має право на обов'язкову частку у спадщині.

2. Фізична особа, яка є спадкоємцем за законом наступних черг, може за рішенням суду одержати право на спадкування разом із спадкоємцями тієї черги, яка має право на спадкування, за умови, що вона протягом тривалого часу опікувалася, матеріально забезпечувала, надавала іншу допомогу спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані.

Спадкування усиновленими та усиновлювачами

1. У разі спадкування за законом усиновлений та його нащадки, з одного боку, та усиновлювач і його родичі – з другого, прирівнюються до родичів за походженням.

2. Усиновлений та його нащадки не спадкують за законом після смерті батьків усиновленого, інших його родичів за походженням по висхідній лінії.

Батьки усиновленого та інші його родичі за походженням по висхідній лінії не спадкують за законом після смерті усиновленого та його нащадків.

3. Якщо за рішенням суду про усиновлення збережений правовий зв'язок між усиновленим та його бабою, дідом, братом та сестрою за походженням, то у разі смерті його баби, діда за походженням усиновлений має право на спадкування за правом представлення, а у разі смерті його брата, сестри за походженням – має право на спадкування як спадкоємець другої черги.

У разі смерті усиновленого його баба, дід, брат, сестра за походженням, з якими був збережений правовий зв'язок, спадкують на загальних підставах.

Перша черга спадкоємців за законом

1. У першу чергу право на спадкування за законом мають діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, та батьки.

Друга черга спадкоємців за законом

1. У другу чергу право на спадкування за законом мають рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері.

Третя черга спадкоємців за законом

1. У третю чергу право на спадкування за законом мають рідні дядько та тітка спадкодавця.

Четверта черга спадкоємців за законом

1. У четверту чергу право на спадкування за законом мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини.

П'ята черга спадкоємців за законом

1. У п'яту чергу право на спадкування за законом мають інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно,

причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення.

Ступінь споріднення визначається за числом народжень, що віддаляють родича від спадкодавця. Народження самого спадкодавця не входить до цього числа.

2. У п'яту чергу право на спадкування за законом одержують утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї.

Утриманцем вважається неповнолітня або непрацездатна особа, яка не була членом сім'ї спадкодавця, але не менш як п'ять років одержувала від нього матеріальну допомогу, що була для неї єдиним або основним джерелом засобів до існування.

Спадкування за правом представлення

1. Внуки, правнуки спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові, бабі, дідові, якби вони були живими на час відкриття спадщини.

2. Прабаба, прадід спадкують ту частку спадщини, яка б належала за законом їхнім дітям (бабі, дідові спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини.

3. Племянники спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові (сестрі, братові спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини.

4. Двоюридні брати та сестри спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові (тітці, дядькові спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини.

5. Якщо спадкування за правом представлення здійснюється кількома особами, частка їхнього померлого родича ділиться між ними порівну.

6. При спадкуванні по прямій низхідній лінії право представлення діє без обмеження ступеня споріднення.

Розмір частки у спадщині спадкоємців за законом

1. Частки у спадщині кожного із спадкоємців за законом є рівними.

2. Спадкоємці за усною угодою між собою, якщо це стосується рухомого майна, можуть змінити розмір частки у спадщині когось із них.

3. Спадкоємці за письмовою угодою між собою, посвідченою нотаріусом, якщо це стосується нерухомого майна або транспортних засобів, можуть змінити розмір частки у спадщині когось із них.

Спадкування за законом та спадкування за заповітом розмежовані в часі. Як засвідчують історичні віхи римського приватного права, перше з'явилося дещо раніше, ніж друге. У період існування СРСР провідну роль у прийнятті спадщини відіграло саме спадкування, яке втілювалося в реальність на підставі приписів закону, а не положень заповіту. Це пояснювалося тим, що існуюча на той час у нашій державі адміністративно-командна система управління, нітрохи не визнаючи право приватної власності, всіма можливими засобами активно перешкождала нормальному функціонуванню останнього.

Підстави здійснення спадкування за заповітом істотно відрізняються від підстав здійснення спадкування за законом. Зокрема, перше ґрунтується на розпорядженні, яке спадкодавець зробив стосовно власної спадщини на випадок остаточного припинення свого земного життя, а друге – на настанні якого-небудь з передбачених ЦК України юридичних фактів, до вичерпного переліку яких належать: відсутність заповіту; визнання заповіту недійсним; неприйняття спадщини спадкоємцями за заповітом; відмова всіх без винятку спадкоємців за заповітом від участі в розподілі спадкової маси; неохочення заповітом усієї спадщини.

Істотно відрізняється і коло спадкоємців за законом та коло спадкоємців за заповітом. За змістом положень ч. 2 ст. 1222 та ч. 2 ст. 2 ЦК України можна дійти висновку, що за спадкодавцем закріплюється право заповісти власну спадщину будь-яким учасникам цивільно-правових відносин, до складу яких, зокрема, належать: фізичні особи, юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави, а також велика кількість інших суб'єктів публічного права. ЦК України передбачено 5 черг спадкоємців за законом. До складу кожної з них належать фізичні особи, які, як правило, знаходяться в певних кровних і/або сімейних зв'язках з власником спадкового майна. Як бачимо, між вказаними групами учасників цивільно-правових відносин існує певне співвідношення: будь-який спадкоємець за

законом може стати спадкоємцем за заповітом, але не кожен спадкоємець за заповітом може стати спадкоємцем за законом.

Підґрунтя прийняття спадщини спадкоємцями за законом суттєвим чином відрізняється від підґрунтя прийняття спадщини спадкоємцями за заповітом. Зокрема, перші беруть участь в процесі спадкування на підставі передбаченої приписами ЦК України черговості, а другі – за умови відсутності останньої, на підставі розпорядження, зробленого тестаментоздатним спадкодавцем на випадок невідворотного настання своєї смерті.

30. Спадковий договір

За спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача.

Сторони у спадковому договорі

1. Відчужувачем у спадковому договорі може бути подружжя, один із подружжя або інша особа.

2. Набувачем у спадковому договорі може бути фізична або юридична особа.

Форма спадкового договору

1. Спадковий договір укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню, а також державній реєстрації у Спадковому реєстрі в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України.

Обов'язки набувача у спадковому договорі

1. Набувач у спадковому договорі може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття.

Особливості спадкового договору з участю подружжя

1. Предметом спадкового договору може бути майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності, а також майно, яке є особистою власністю будь-кого з подружжя.

2. Спадковим договором може бути встановлено, що в разі смерті одного з подружжя спадщина переходить до другого, а в разі смерті другого з подружжя його майно переходить до набувача за договором.

Забезпечення виконання спадкового договору

1. На майно, визначене у спадковому договорі, нотаріус, який посвідчив цей договір, накладає заборону відчуження.

2. Заповіт, який відчужувач склав щодо майна, вказаного у спадковому договорі, є нікчемним.

3. Відчужувач має право призначити особу, яка буде здійснювати контроль за виконанням спадкового договору після його смерті.

У разі відсутності такої особи контроль за виконанням спадкового договору здійснює нотаріус за місцем відкриття спадщини.

Розірвання спадкового договору

1. Спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу відчужувача у разі невиконання набувачем його розпоряджень.

2. Спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу набувача у разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача.

2.2. КОРОТКІ ВІДПОВІДІ НА ЕКЗАМЕНАЦІЙНІ ПИТАННЯ З ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

1. Поняття, завдання, види та стадії цивільного судочинства

Цивільне судочинство – це врегульований нормами **цивільного** процесуального права порядок розгляду і вирішення **цивільних** справ.

Завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

ЦПК встановлює такі основні види: позовне провадження, наказне та окреме провадження.

Справи позовного провадження характеризуються наявністю двох сторін з протилежними інтересами і спірністю їх майнових та особистих немайнових правовідносин, які передаються на розгляд суду.

Окреме провадження спрямовується на встановлення певних обставин, наявності чи відсутності юридичних фактів або юридичного статусу громадян, необхідних для реалізації суб'єктивних прав.

Справи наказного провадження характеризуються умовно безспірним процесуальним порядком стягнення з боржника грошових коштів за чітко визначеними ЦПК вимогами.

Стадія цивільного процесу – це визначена в процесуальному законі сукупність процесуальних дій, об'єднаних однією найближчою процесуальною метою.

Перша стадія – відкриття провадження у справі шляхом подання до суду заяви (позовної заяви) і постановлення судом ухвали про відкриття провадження у справі.

Метою другої стадії – підготовки справи до судового розгляду є забезпечення правильного та швидкого вирішення справи, а також з'ясування можливості врегулювання спору між сторонами.

Третя стадія процесу – судовий розгляд справи. У цій стадії справа в судовому засіданні вирішується по суті та ухвалюється судові рішення.

Четверта стадія – оскарження судових рішень, що не набрали законної сили (апеляційне провадження). Справа повторно розглядається судом апеляційної інстанції з метою перевірки законності та обґрунтованості рішення суду першої інстанції.

П'ята стадія – касаційне провадження, в якому оскаржуються рішення, ухвали суду першої та/або апеляційної інстанцій з підстав неправильного застосування ними норм матеріального права чи порушення норм процесуального права.

Перегляд судових рішень ВСУ становить шосту стадію цивільного процесу, якою передбачені підстави перегляду судових рішень після їх перегляду в касаційному порядку.

Сьома стадія – перегляд рішень, ухвал суду, якими закінчено розгляд справ, що набрали законної сили, а також судовий наказ у зв'язку з нововиявленими обставинами.

Останньою, восьмою, стадією цивільного процесу є звернення судового рішення до виконання, без якого неможливо досягти кінцевої мети процесу – захисту порушеного права.

Розгляд і вирішення цивільної справи не завжди проходить усі вищезазначені стадії. Наприклад, після розгляду справи по суті в суді першої інстанції (третя стадія) рішення суду може бути добровільно виконано сторонами, у зв'язку з чим відпадає необхідність у наступних стадіях процесу. В разі визнання відповідачем позову під час проведення попереднього судового засідання суд може ухвалити рішення про задоволення позову ще на стадії до судового розгляду справи.

2. Поняття та система принципів цивільного судочинства

Принципи цивільного процесуального права – це основні ідеї, уявлення про суд та правосуддя, які закріплені Конституцією та нормами цивільного процесуального права, мають загальне значення для всього цивільного процесу, виділяють його типові риси, визначають характер процесуального права, порядок його здійснення та перспективи подальшого розвитку.

Принципи цивільного процесуального права тісно пов'язані між собою і в сукупності становлять єдину систему. При цьому, з одного боку, кожен з принципів системи відіграє самостійну роль, характеризує галузь в цілому чи окрему стадію,

інститут, а з іншого – між ними існує зв'язок і взаємодія, які визначаються єдністю мети і завдань цивільного судочинства. Дія одного принципу обумовлює дію інших, а жоден з принципів не може існувати окремо від їх сукупності.

Принципи цивільного процесу в умовах незалежної України динамічно розвиваються, і сучасне цивільне процесуальне право та врегульоване ним цивільне судочинство побудовані на демократичних принципах.

Існує декілька критеріїв класифікації принципів.

1. В залежності від форми нормативного закріплення: закріпленні в Конституції, міжнародні правові принципи та принципи, закріпленні законодавством про судочинство.

2. В залежності від сфери дії: загально правові; міжгалузеві – принципи, що діють у більшості галузей права; галузеві – принципи, що діють в одній чи кількох суміжних галузях права.

3. В залежності від об'єкту правового регулювання: організаційні – принципи, що визначають засади організації судочинства; функціональні – принципи, що визначають процесуальну діяльність суду та учасників процесу.

Функціональні принципи цивільного процесу

Повага честі і гідності особи. Даний принцип передбачений ст. 6 ЦПК та полягає в тому, що суд зобов'язаний поважати честь і гідність усіх учасників цивільного провадження. **Рівність перед законом і судом** полягає в тому, що суд зобов'язаний здійснювати правосуддя на засадах рівності перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак.

Принцип законності полягає в тому, що суд і всі учасники цивільного процесу зобов'язані керуватись у своїй діяльності нормами матеріального і процесуального права з метою вирішення завдань цивільного судочинства. Суд вирішує справи відповідно до конституції України, законів України та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВРУ, а також використовує інші нормативно-правові акти. Статтею 213 ЦПК визначено, що рішення суду має бути законним та обґрунтованим. Законним є рішення, яким суд, виконавши всі

вимоги цивільного судочинства, вирішив справу згідно із вимогами законодавства.

Принцип верховенства права передбачає панування та домінування Конституції України, яка є нормама прямої дії.

Принцип диспозитивності Викладений в ст. 13 ЦПК та означає можливість осіб, які беруть участь у справі на власний розсуд розпоряджатись своїми матеріальними та процесуальними правами. Суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи, поданим відповідно до цього Кодексу, в межах заявлених нею вимог і на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом у передбачених цим Кодексом випадках. Збирання доказів у цивільних справах не є обов'язком суду, крім випадків, встановлених цим Кодексом. Суд має право збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи лише у випадках, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, а також в інших випадках, передбачених цим Кодексом. Учасник справи розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд. Таке право мають також особи, в інтересах яких заявлено вимоги, за винятком тих осіб, які не мають процесуальної дієздатності.

Принцип змагальності Даний принцип закріплений в ст. 129 КУ, ст. 12 ЦПК та означає, судовий розгляд цивільної справи відбувається у формі змагання між двома сторонами, джерелом якого є протиріччя їх матеріально-правових та процесуальних інтересів.

Принцип змагальності розкривається через такі правила:

1. Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, мають рівні права щодо подання доказів, їх дослідження та доведення перед судом їх переконливості.

2. Кожна сторона має довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень.

3. Суд сприяє всебічному та повному з'ясуванню обставин справи: роз'яснює особам, які беруть участь у справі їх права та обов'язки, попереджує про наслідки вчинення або не вчинення процесуальних дій і сприяє здійсненню їхніх прав.

Кожна сторона несе ризик настання наслідків, пов'язаних із вчиненням чи невчиненням нею процесуальних дій.

Принцип пропорційності. Загальноправовий принцип, спрямований на забезпечення у правовому регулюванні розумного балансу приватних і публічних інтересів, відповідно до якого цілі обмежень прав мають бути істотними, а засоби їх досягнення обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чий права обмежуються; дозволяє досягти розумного співвідношення між цілями державного впливу та засобами їх досягнення. Цей принцип пов'язаний із принципом судової економії та проявляється у запровадженні спрощених процедур, такі як наказне провадження та спрощене позовне провадження. Хоча при такій дискреції вочевидь виникають ризики зловживань. Наприклад, і нині судді відмовляють у призначенні важливих експертиз, допитах свідків тощо, аби не затягувати процес.

Принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами.

Учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами; зловживання процесуальними правами не допускається.

Принцип відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене рішення..

2. Інші судові витрати, пов'язані з розглядом справи, покладаються:

- 1) у разі задоволення позову – на відповідача;
- 2) у разі відмови в позові – на позивача;
- 3) у разі часткового задоволення позову – на обидві сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог.

Організаційні принципи цивільного процесу

Принцип здійснення правосуддя виключно судами. Даний принцип є конституційним та закріплений ст. 124 КУ, у відповідно до якого правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій суду, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається. Судова влада здійснюється та реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства.

Непорушність права на звернення до суду. Полягає в тому, що кожна особа має право в порядку, передбаченому цим кодексом звернутись до суду із захистом своїх порушених,

невизначних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною.

Гласність та відкритість судового розгляду та його повне фіксування технічними засобами. Даний принцип означає, що розгляд цивільних справ є гласним і відкритим. **Гласність** – це доступність судочинства для суспільного ознайомлення та обговорення.

Відкритість судового розгляду означає можливість відвідувати судові засідання будь-якими громадянам. Винятки з принципів гласності та відкритості визначені в ч. 7 ст. 6 ЦПК України.

Усність судового розгляду. Означає усне спілкування суду з учасниками процесу незалежно від усної чи письмової форми фактичного і доказового матеріалу. Сторони, треті особи, свідки дають свої пояснення усно. Всі письмові матеріали оголошуються судом. Якщо суд не оголосив матеріали – це є порушення принципу усності, що може мати своїм наслідком скасування рішення суду, ухвалене за результатами розгляду справи.

Принцип державної мови судочинства.

Даний принцип закріплений в ст. 10 КУ та ст. 9 ЦПК України.

Безпосередність судового розгляду. Даний принцип закріплений в ст. 213 ЦПК та означає, що суд під час розгляду справи повинен безпосередньо дослідити докази у справі. Тобто це принцип означає, що суд особисто сприймає докази.

Даний принцип передбачає наступні правила:

1) При дослідженні обставин справи суд повинен одержувати відомості з першоджерела.

2) Суд повинен прагнути до використання первісних доказів;

3) Суд зобов'язаний обґрунтовувати рішення лише тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні.

4) Справа розглядається одним і тим складом суду. У разі заміни одного із судів під час судового розгляду розгляд справи починається спочатку.

Забезпечення права на правничу допомогу означає, що учасники справи мають право користуватися правничою допомогою. Представництво у суді як вид правничої допомоги здійснюється виключно адвокатом (професійна правнича допомога), крім випадків, встановлених законом.

Забезпечення апеляційного оскарження судових рішень та касаційного оскарження у визначених законом випадках (п. 8 ч. 3 ст. 2 ЦПК)

Обов'язковість судових рішень означає, що судові рішення, що набрали законної сили є обов'язковими для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України, а у випадках, передбачених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВРУ – і поза її межами.

За умисне невиконання рішення суду передбачена кримінальна відповідальність, передбачена ст. 382 КК України.

Принцип розумності строків розгляду справи судом

Закріплений в ст. 121 ЦПК, в якій визначено, що строк є розумним, якщо він передбачає час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії, та відповідає завданням цивільного судочинства.

3. Підстави для відводу (самовідводу) судді та процесуальний порядок вирішення заявленого відводу (самовідводу). Наслідки відводу суду (судді)

Підстави для відводу (самовідводу) судді

1. Суддя не може розглядати справу і підлягає відводу (самовідводу), якщо:

- 1) він є членом сім'ї або близьким родичем (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, член сім'ї або близький родич цих осіб) сторони або інших учасників судового процесу, або осіб, які надавали стороні або іншим учасникам справи правничу допомогу у цій справі, або іншого судді, який входить до складу суду, що розглядає чи розглядав справу;
- 2) він брав участь у справі як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, представник, адвокат, секретар судового засідання або надавав стороні чи іншим учасникам справи правничу допомогу в цій чи іншій справі;

- 3) він прямо чи побічно заінтересований у результаті розгляду справи;
- 4) було порушено порядок визначення судді для розгляду справи;
- 5) є інші обставини, що викликають сумнів в неупередженості або об'єктивності судді.

2. Суддя підлягає відводу (самовідводу) також за наявності обставин, встановлених статтею 37 цього Кодексу.

3. До складу суду не можуть входити особи, які є членами сім'ї, родичами між собою чи родичами подружжя.

4. Незгода сторони з процесуальними рішеннями судді, рішення або окрема думка судді в інших справах, висловлена публічно думка судді щодо того чи іншого юридичного питання не може бути підставою для відводу.

Недопустимість повторної участі судді в розгляді справи

1. Суддя, який брав участь у вирішенні справи в суді першої інстанції, не може брати участі в розгляді цієї самої справи в судах апеляційної і касаційної інстанцій, а так само у новому розгляді справи судом першої інстанції після скасування рішення суду або ухвали про закриття провадження у справі.

2. Суддя, який брав участь у врегулюванні спору у справі за участю судді, не може брати участі в розгляді цієї справи по суті або перегляді будь-якого ухваленого в ній судового рішення.

3. Суддя, який брав участь у вирішенні справи в суді апеляційної інстанції, не може брати участі у розгляді цієї самої справи в судах касаційної або першої інстанції, а також у новому розгляді справи після скасування ухвали чи рішення суду апеляційної інстанції.

4. Суддя, який брав участь у перегляді справи в суді касаційної інстанції, не може брати участі в розгляді цієї справи в суді першої чи апеляційної інстанції, а також у новому її розгляді після скасування ухвали чи рішення суду касаційної інстанції.

5. Суддя, який брав участь у вирішенні справи, рішення в якій було в подальшому скасовано судом вищої інстанції, не може брати участі у розгляді заяви про перегляд за нововиявленими обставинами рішення суду у цій справі.

6. Суддя, який брав участь у вирішенні справи в суді першої, апеляційної, касаційної інстанцій, не може брати участі у роз-

гляді заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з виключними обставинами у цій справі.

Заяви про самовідводи та відводи

1. З підстав, зазначених у статтях 36, 37 і 38 цього Кодексу, суддя, секретар судового засідання, експерт, спеціаліст, перекладач зобов'язані заявити самовідвід.

2. З підстав, зазначених у статтях 36, 37 і 38 цього Кодексу, судді, секретарю судового засідання, експерту, спеціалісту, перекладачу може бути заявлено відвід учасниками справи.

3. Відвід повинен бути вмотивованим і заявленим протягом десяти днів з дня отримання учасником справи ухвали про відкриття провадження у справі, але не пізніше початку підготовчого засідання або першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження. Самовідвід може бути заявлений не пізніше початку підготовчого засідання або першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження.

Після спливу вказаного строку заявляти відвід (самовідвід) дозволяється лише у виняткових випадках, коли про підставу відводу (самовідводу) заявнику не могло бути відомо до спливу вказаного строку, але не пізніше двох днів із дня, коли заявник дізнався про таку підставу.

4. Встановлення обставин, вказаних у пунктах 1-4 частини першої статті 36 цього Кодексу, статті 37 цього Кодексу, звільняє заявника від обов'язку надання інших доказів упередженості судді для цілей відводу.

5. Якщо відвід заявляється повторно з підстав, розглянутих раніше, суд, який розглядає справу, залишає таку заяву без розгляду.

Порядок вирішення заявленого відводу та самовідводу

1. Питання про відвід (самовідвід) судді може бути вирішено як до, так і після відкриття провадження у справі.

2. Питання про відвід судді вирішує суд, який розглядає справу. Суд задовольняє відвід, якщо доходить висновку про його обґрунтованість.

3. Якщо суд доходить висновку про необґрунтованість заявленого відводу і заява про такий відвід надійшла до суду за три робочі дні (або раніше) до наступного засідання, вирішен-

ня питання про відвід здійснюється суддею, який не входить до складу суду, що розглядає справу, і визначається у порядку, встановленому частиною першою статті 33 цього Кодексу. Такому судді не може бути заявлений відвід.

Якщо заява про відвід судді надійшла до суду пізніше ніж за три робочі дні до наступного засідання, така заява не підлягає передачі на розгляд іншому судді, а питання про відвід судді вирішується судом, що розглядає справу

4. Якщо питання про відвід судді в порядку, визначеному частиною третьою цієї статті, неможливо розглянути в суді, в якому розглядається справа, то справа для вирішення питання про відвід передається до суду відповідної інстанції, найбільш територіально наближеного до цього суду.

5. Якщо на час подання заяви про відвід судді у суді здійснюють правосуддя менше трьох суддів, вирішення питання про відвід здійснюється в нарадчій кімнаті суддею, який розглядає справу чи вчиняє іншу процесуальну дію, про що виноситься ухвала. У такому разі положення частин третьої та четвертої цієї статті не застосовуються.

6. Питання про відвід судді Великої Палати не підлягає передачі на розгляд іншому судді та розглядається Великою Палатою.

7. Питання про відвід вирішується невідкладно. Вирішення питання про відвід суддею, який не входить до складу суду, здійснюється протягом двох робочих днів, але не пізніше призначеного засідання по справі. У разі розгляду заяви про відвід суддею іншого суду – не пізніше десяти днів з дня надходження заяви про відвід. Відвід, який надійшов поза межами судового засідання, розглядається судом у порядку письмового провадження.

8. Суд вирішує питання про відвід судді без повідомлення учасників справи. За ініціативою суду питання про відвід судді може вирішуватися у судовому засіданні з повідомленням учасників справи. Неявка учасників справи у судове засідання, в якому вирішується питання про відвід судді, не перешкоджає розгляду судом питання про відвід судді.

9. Питання про самовідвід судді вирішується в нарадчій кімнаті ухвалою суду, що розглядає справу.

10. Питання про відвід секретаря судового засідання, експерта, спеціаліста, перекладача вирішується складом суду, що

розглядає справу. Суд, який розглядає заяву про відвід, заслуховує особу, якій заявлено відвід, якщо вона бажає надати пояснення, а також думку учасників справи. Неявка особи, якій заявлено відвід, у судові засідання, в якому вирішується питання про відвід, не перешкоджає розгляду судом питання про відвід.

11. За результатами вирішення заяви про відвід суд постановляє ухвалу.

Наслідки відводу суду (судді)

1. У разі задоволення заяви про відвід судді, який розглядає справу одноособово, справа розглядається в тому самому суді іншим суддею, який визначається у порядку, встановленому статтею 33 цього Кодексу.

2. У разі задоволення заяви про відвід одному із суддів або всьому складу суду, якщо справа розглядається колегією суддів, справа розглядається в тому самому суді тим самим кількісним складом колегії суддів без участі відведеного судді або іншим складом суддів, який визначається у порядку, встановленому статтею 33 цього Кодексу.

3. Якщо після задоволення відводів (самовідводів) або за наявності підстав, зазначених у статті 37 цього Кодексу, неможливо утворити новий склад суду для розгляду справи, справа за розпорядженням голови суду передається до іншого суду, визначеного в порядку, встановленому цим Кодексом.

4. Поняття та склад суб'єктів цивільних процесуальних відносин

Суб'єкти – це учасники цивільних процесуальних правовідносин, носії цивільних процесуальних прав та обов'язків. Вони наділені різними процесуальними правами та обов'язками, мають не однакову заінтересованість у справі, тому їх поділяють на декілька груп:

- суд;
- учасники справи
- представники
- інші учасники цивільного процесу.

За загальним правилом, у процесуальних правовідносинах одним із суб'єктів завжди є суд. Так, цивільні справи у судах

першої інстанції розглядаються одноособове суддею, який є головуючим і діє від імені суду. У деяких встановлених законом випадках такі справи розглядаються колегією у складі одного судді і двох народних засідателів, які при здійсненні правосуддя користуються всіма правами судді. У судах апеляційної інстанції цивільні справи розглядаються колегією у складі трьох суддів, а у суді касаційної інстанції – п'яти суддів тощо.

Другу групу суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин складають особи, які беруть участь у справі, – суб'єкти, які мають юридичну заінтересованість, що визначає їх правовий статус при розгляді та вирішенні цивільної справи. Заінтересованість особи може бути матеріально-правовою та (або) процесуальною.

У справах позовного провадження учасниками справи є: сторони, треті особи, представники сторін та третіх осіб; у справах наказного провадження: заявник і боржник; у справах окремого провадження – заявники, інші заінтересовані особи, їх представники. У цивільних справах також можуть брати участь органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (ст. 56 ЦПК України).

Особи, які беруть участь у справі, повинні бути наділені цивільною процесуальною правоздатністю та цивільною процесуальною дієздатністю.

Окреме місце серед суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин займають інші учасники цивільного процесу.

Залежно від характеру участі у справі їх поділяють на дві підгрупи:

1. Суб'єкти, які є джерелом доказів: свідок, експерт.
2. Суб'єкти, які забезпечують організаційні аспекти судочинства: секретар, судовий розпорядник, помічник судді, спеціаліст.
3. Суб'єкти, які сприяють іншим учасникам справи: перекладач, експерт з питань права.

5. Склад учасників справи.

Процесуальні права та обов'язки учасників справи

Склад учасників справи

1. У справах позовного провадження учасниками справи є сторони, треті особи.

2. При розгляді вимог у наказному провадженні учасниками справи є заявник та боржник.

3. У справах окремого провадження учасниками справи є заявники, інші заінтересовані особи.

4. У справах можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

5. У справах про оскарження рішення третейського суду, оспорювання рішення міжнародного комерційного арбітражу та про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу учасниками справи є учасники (сторони) третейського розгляду, особи, які не брали участі у третейському розгляді, якщо третейський суд вирішив питання про їхні права та обов'язки, а також сторони арбітражного розгляду.

Сторони мають загальні (ст. 43 ЦПК) та спеціальні (ст. 49 ЦПК) права:

Загальні права: ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень; подавати докази; брати участь у судових засіданнях, якщо інше не визначено законом; брати участь у дослідженні доказів; ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам; подавати заяви та клопотання, надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб; ознайомлюватися з протоколом судового засідання, записом фіксування судового засідання технічними засобами, робити з них копії, подавати письмові зауваження з приводу їх неправильності чи неповноти; оскаржувати судові рішення у визначених законом випадках користуватися іншими визначеними законом процесуальними правами.

Спеціальні права: Позивач: має право відмовитися від позову (всіх або частини позовних вимог); збільшити або зменшити розмір позовних вимог до закінчення підготовчого засідання або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження; До закінчення підготовчого засідання позивач має право змінити предмет або підстави позову шляхом подання письмової

заяви. У справі, що розглядається за правилами спрощеного позовного провадження, зміна предмета або підстав позову допускається не пізніше ніж за п'ять днів до початку першого судового засідання у справі.

Відповідач має право визнати позов (всі або частину позовних вимог) на будь-якій стадії судового процесу; подати зустрічний позов у строки, встановлені цим Кодексом.

Сторони можуть укласти мирову угоду на будь-якій стадії судового процесу.

2. Учасники справи зобов'язані:

- 1) виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу;
- 2) сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи;
- 3) з'являтися в судові засідання за викликом суду, якщо їх явка визнана судом обов'язковою;
- 4) подавати усі наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази;
- 5) надавати суду повні і достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому засіданні;
- 6) виконувати процесуальні дії у встановлені законом або судом строки;
- 7) виконувати інші процесуальні обов'язки, визначені законом або судом.

6. Характеристика, види та порядок вступу у справу третіх осіб в цивільному процесі

Треті особи – це суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які вступають у розпочату провадженням справу для захисту особистих суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів.

Як і сторони, треті особи заінтересовані у наслідках розгляду судом справи, оскільки між Залежно від мети і форми вступу у процес у справі треті особи поділяються на два види: а) треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору; б) треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору.

Третіми особами, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, є суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які вступають у порушену в суді справу, пред'явивши позов до однієї чи двох сторін з метою захисту особистих суб'єктивних матеріальних прав чи охоронюваних законом інтересів. Ці особи мають усі процесуальні права і обов'язки позивача.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору можуть вступити у справу на стороні позивача або відповідача до ухвалення судом рішення, якщо рішення у справі може вплинути на їх права або обов'язки щодо однієї із сторін. Вони відрізняються від третіх осіб із самостійними вимогами характером зацікавленості – не в предметі спору, а в певному результаті його розгляду. Ці особи прагнуть захистити себе на майбутнє від виконання перед однією зі сторін певних обов'язків.

7. Поняття й види представництва в цивільному судочинстві

Представництво в цивільному процесі – це правовідносини, в силу яких одна сторона (представник) виконує на підставі повноваження, яке надано йому законом, договором, статутом, процесуальні дії у цивільному судочинстві в інтересах іншої особи (довірителя), які спрямовані на захист порушених, оспорюваних або невизнаних прав та інтересів іншої особи, державних чи суспільних інтересів у результаті чого в представника виникає комплекс процесуальних прав та обов'язків.

1. **За підставами виникнення**, тобто наявності певних юридичних фактів, які породжують виникнення та існування відносин процесуального представництва, поділяється на:

Договірне (добровільне) – це представництво, яке ґрунтується волевиявленні довірителя та представника. Сюди відноситься представництво адвокатами та іншими особами, які повноваження, яких посвідчуються у встановленому законом порядку, крім тих, які не можуть бути представниками у суді.

Законне – представництво, яке ґрунтується на нормі закону та поділяється на: представництво родичів за походженням, представництво усиновителями, опікунами, піклувальниками

інтересів малолітніх, неповнолітніх осіб та осіб, визнаних недієздатними або обмежено дієздатними,

За процесуально-правовою ознакою осіб, яких представляють.

Процесуальне представництво осіб, інтереси яких відстоюються в суді: представництво сторін, третіх осіб, заявників, заінтересованих осіб.

Процесуальне представництво суб'єктів, які захищають права та інтереси інших осіб: представництво органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних та фізичних осіб, яким згідно із законом надано право представляти права інших осіб, законних представників.

За ступенем заміщення особи, яку представляють: 1) ведення справ у суді через представників, що передбачає заміну особи, яку представляють; 2) спільну участь у судовому засіданні особи, яку представляють, і представника; 3) субпредставництво, за якого законні представники доручають вести справи у суді добровільним представникам.

8. Повноваження представника в суді. Документи, що підтверджують повноваження представників

Повноваження представників сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, мають бути посвідчені одним з таких документів:

1) довіреністю фізичної особи, що повинна бути посвідчена нотаріально або посадовою особою організації, в якій довіритель працює, навчається, перебуває на службі, стаціонарному лікуванні, чи за рішенням суду, або за місцем його проживання;

2) довіреністю юридичної особи або документами, що посвідчують службове становище і повноваження її керівника – така довіреність видається за підписом посадової особи, уповноваженої на це законом, статутом або положенням, з прикладенням печатки юридичної особи;

3) свідоцтвом про народження дитини, рішенням суду про визнання особи недієздатною, обмежено дієздатною та призначення їй опікуна або піклувальника рішення про призначення особи охоронцем спадкового майна;

4) якщо представництво здійснюється адвокатом, його повноваження можуть бути посвідчені ордером або довіреністю.

9. Склад інших учасників судового процесу

Інші учасники судового процесу

1. Учасниками судового процесу, крім учасників справи та їхніх представників, є помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст.

Помічник судді

1. Помічник судді забезпечує підготовку та організаційне забезпечення судового процесу.

2. Помічник судді:

- 1) бере участь в оформленні судових справ, за дорученням судді готує проекти запитів, листів, інших матеріалів, пов'язаних із розглядом конкретної справи, виконавчих документів;
- 2) здійснює оформлення копій судових рішень для направлення сторонам у справі та іншим учасникам справи відповідно до вимог процесуального законодавства, контролює своєчасність надсилання копій судових рішень;
- 3) виконує інші доручення судді, що стосуються організації розгляду судових справ.

3. Помічник судді за дорученням судді (головуючого у судовій колегії) може за відсутності секретаря судового засідання здійснювати його повноваження. Під час здійснення таких повноважень помічнику судді може бути заявлено відвід з підстав, передбачених цим Кодексом, для відводу секретаря судового засідання.

Секретар судового засідання:

- 1) здійснює судові виклики і повідомлення;
- 2) перевіряє, хто з учасників судового процесу з'явився в судові засідання, хто з учасників судового процесу бере участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, і доповідає про це головуючому;
- 3) забезпечує контроль за повним фіксуванням судового засідання технічними засобами і проведенням судового засідання в режимі відеоконференції;

- 4) забезпечує ведення протоколу судового засідання;
- 5) забезпечує оформлення матеріалів справи;
- 6) виконує інші доручення головуючого, що стосуються розгляду справи.

2. Секретар судового засідання може уточнювати суть процесуальної дії з метою її правильного відображення в протоколі судового засідання.

3. Секретар судового засідання виконує обов'язки судового розпорядника у випадку його відсутності.

Судовий розпорядник:

- 1) забезпечує належний стан залу судового засідання і запрошує до нього учасників судового процесу;
- 2) з урахуванням кількості місць та забезпечення порядку під час судового засідання визначає можливу кількість осіб, які можуть бути присутні у залі судового засідання;
- 3) оголошує про вхід і вихід суду із зали судового засідання та пропонує всім присутнім встати;
- 4) слідкує за додержанням порядку особами, присутніми у залі судового засідання;
- 5) виконує розпорядження головуючого про приведення до присяги перекладача, експерта;
- 6) під час судового засідання приймає від присутніх у залі учасників судового процесу документи та інші матеріали і передає до суду;
- 7) запрошує до залу судового засідання свідків та виконує вказівки головуючого щодо приведення їх до присяги;
- 8) виконує інші доручення головуючого, пов'язані зі створенням умов, необхідних для розгляду справи.

2. Вимоги судового розпорядника, пов'язані з виконанням обов'язків, зазначених у частині першій цієї статті, є обов'язковими для учасників судового процесу та інших осіб, присутніх у залі судового засідання.

3. Скарги на дії чи бездіяльність судового розпорядника розглядаються судом у цьому самому процесі.

Свідок

1. Свідком може бути кожна особа, якій відомі будь-які обставини, що стосуються справи.

2. Свідок зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому

обставини. За відсутності заперечень учасників справи свідок може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції. Суд може дозволити свідку брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції незалежно від заперечень учасників справи, якщо свідок не може з'явитися до суду через хворобу, похилий вік, інвалідність або з інших поважних причин.

3. У разі неможливості прибуття до суду та участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції за викликом суду свідок зобов'язаний завчасно повідомити про це суд.

4. Свідок має право давати показання рідною мовою або мовою, якою він володіє, користуватися письмовими записами, відмовитися від давання показань у випадках, встановлених законом, а також на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду.

Особи, які не можуть бути допитані як свідки

1. Не можуть бути допитані як свідки:

- 1) недієздатні фізичні особи, а також особи, які перебувають на обліку чи на лікуванні у психіатричному лікувальному закладі і не здатні через свої фізичні або психічні вади правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати показання;
- 2) особи, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з наданням професійної правничої допомоги або послуг посередництва (медіації) під час проведення позасудового врегулювання спору, – про такі відомості;
- 3) священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих;
- 4) судді та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, або про інформацію, що стала відома судді під час врегулювання спору за його участю;
- 5) інші особи, які не можуть бути допитані як свідки згідно із законом чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, без їхньої згоди.

2. Особи, які мають дипломатичний імунітет, не можуть бути допитані як свідки без їхньої згоди, а представники дипломатичних представництв – без згоди дипломатичного представника.

Експерт

1. Експертом може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи.

2. Експерт може призначатися судом або залучатися учасником справи.

3. Експерт зобов'язаний дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому питання.

4. Експерт зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом та роз'яснити свій висновок і відповісти на питання суду та учасників справи. За відсутності заперечень учасників справи експерт може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції.

5. Експерт не має права передоручати проведення експертизи іншій особі.

6. Експерт має право:

- 1) ознайомлюватися з матеріалами справи;
- 2) заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів і зразків, якщо експертиза призначена судом;
- 3) викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання;
- 4) бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предмета і об'єктів дослідження;
- 5) для цілей проведення експертизи заявляти клопотання про опитування учасників справи та свідків;
- 6) користуватися іншими правами, що надані Законом України «Про судову експертизу».

7. Експерт має право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних з проведенням експертизи і викликом до суду.

8. Призначений судом експерт може відмовитися від надання висновку, якщо надані на його запит матеріали недостатні для виконання покладених на нього обов'язків. Заява про відмову повинна бути вмотивованою.

Експерт з питань права

1. Як експерт з питань права може залучатися особа, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права. Рішення про допуск до участі в справі експерта з питань права

та долучення його висновку до матеріалів справи ухвалюється судом.

2. Експерт з питань права зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом, відповідати на поставлені судом питання, надавати роз'яснення. За відсутності заперечень учасників справи експерт з питань права може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції.

3. Експерт з питань права має право знати мету свого виклику до суду, відмовитися від участі у судовому процесі, якщо він не володіє відповідними знаннями, а також право на оплату послуг та на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду.

Спеціаліст

1. Спеціалістом є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками, необхідними для застосування технічних засобів, і призначена судом для надання консультацій та технічної допомоги під час вчинення процесуальних дій, пов'язаних із застосуванням таких технічних засобів (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо).

2. Допомога та консультації спеціаліста не замінюють висновки експерта.

3. Спеціаліст зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом, відповідати на поставлені судом питання, надавати консультації та роз'яснення, у разі потреби надавати суду іншу технічну допомогу. За відсутності заперечень учасників справи спеціаліст може брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції.

4. Спеціаліст має право знати мету свого виклику до суду, відмовитися від участі у судовому процесі, якщо він не володіє відповідними знаннями та навичками, звертати увагу суду на характерні обставини чи особливості доказів, а також право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду.

Перекладач

1. Перекладачем може бути особа, яка вільно володіє мовою, якою здійснюється цивільне судочинство, та іншою мовою, знання якої необхідне для усного чи письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особа, яка володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими.

2. Перекладач допускається ухвалою суду за заявою учасника справи або призначається з ініціативи суду.

Участь перекладача, який володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими, є обов'язковою при розгляді справи, одним із учасників якої є особа з порушенням слуху. Кваліфікація такого перекладача підтверджується відповідним документом, виданим у порядку, встановленому законодавством.

3. Перекладач зобов'язаний з'являтися до суду за його викликом, здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом на процесуальних документах, що вручаються сторонам у перекладі на їхню рідну мову або мову, якою вони володіють. За відсутності заперечень учасників справи перекладач може брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції.

4. Перекладач має право задавати питання з метою уточнення перекладу, відмовитися від участі у цивільному процесі, якщо він не володіє достатніми знаннями мови, необхідними для перекладу, а також на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних із викликом до суду.

10. Поняття та види цивільної юрисдикції

Юрисдикція (підвідомчість) – це коло цивільних справ, які підлягають розгляду і вирішенню в суді або і в іншому органі.

Визначення підвідомчості здійснюється за 4 основними критеріями:

1. Характер спірного правовідношення. Так відповідно до ст. 15 ЦПК України, суди розглядають в порядку цивільного судочинства справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин та інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства.

2. Ознаки суб'єктів спору. Даний критерій дозволяє розмежувати підвідомчість загальних та господарських та адміністративних судів.

3. Спірність чи безспірність вимог. Цей критерій дозволяє розмежувати підвідомчість між судами та органами виконав-

чої влади та нотаріусами. Оскільки в судовому порядку можуть вирішуватись справи, які стосується певного спору про право.

Чинний ЦПК виділяє предметну, суб'єктну, інстанційну та територіальну юрисдикцію.

Предметна юрисдикція та суб'єктна юрисдикції дозволяє розмежувати компетенцію загальних, господарських та адміністративних судів за характером правовідносин, а також розмежувати один вид цивільного судочинства від іншого.

Інстанційна юрисдикція дозволяє розмежувати компетенцію між судами різних ланок с межах одного виду судочинства. Так на сьогодні існує триланкова система судів: суди першої, апеляційної та касаційної інстанції.

Територіальна юрисдикція (підсудність) дозволяє визначити повноваження місцевого суду щодо здійснення правосуддя у цивільних справах на певній території.

11. Поняття та види територіально юрисдикції (підсудності) в цивільному процесі

Територіальна юрисдикція (підсудність) – сукупність юридичних ознак (властивостей) цивільної справи, на підставі яких цивільний процесуальний кодекс визначає, в якому саме суді і в якому складі має здійснюватись правосуддя у цивільній справі.

ЦПК виділяє такі види підсудності: загальна, альтернативна, виключна, за зв'язком справ, дискреційна

Загальна територіальна підсудність за загальним правилом позови пред'являються в суді за місцем проживання фізичної особи, місцезнаходженням юридичної особи Це загальне правило встановлене у зв'язку з тим, що сам факт пред'явлення позову до відповідача не свідчить про те, що на останньому лежить певний обов'язок перед позивачем, а також для недопущення зловживання правом на звернення до суду.

Альтернативна територіальна підсудність встановлена законом і зумовлена необхідністю чи доцільністю надання позивачу права вибору суду, який розглядатиме справу.

Виключна територіальна підсудність встановлюється у випадках, передбачених законом, і означає, що заява може

бути подана тільки до певного суду. В цьому випадку застосування інших видів підсудності не допускається.

Підсудність кількох вимог, пов'язаних між собою визначає суд, який розглядатиме спір, виходячи із первісного спору, що є предметом судового розгляду.

Дискреційна визначається на підставі ухвали суду.

12. Засоби доказування: письмові, речові та електронні докази, висновки експертів, показання свідків

Доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

2. Ці дані встановлюються такими засобами доказування:

- 1) письмовими, речовими і електронними доказами;
- 2) висновками експертів;
- 3) показаннями свідків. (засоби доказування).

Речові докази – предмети матеріального світу, які своїм існуванням, своїми якостями, властивостями, місцезнаходженням, іншими ознаками дають змогу встановити обставини, що мають значення для справи.

Письмові докази – це будь-які документи (крім електронних), які містять відомості про обставини, які мають значення для правильного вирішення спору.

Електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи.

Висновок експерта – докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені у результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на питання, задані судом.

Показання свідка – це повідомлення про відомі йому обставини, які мають значення для справи.

За характером відношення доказів до обставин, що підлягають доказуванню доказ поділяються: прямі і непрямі

За наявністю чи відсутністю проміжних джерел даних:

– первинні і похідні

За механізмом формування чи використання даних:

– Особисті і речові

Існує чотири критерії оцінки доказів: належність, допустимість, достатність і достовірність.

13. Обов'язок доказування та подання доказів. Витребування доказів

Обов'язок доказування і подання доказів

1. Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом.

2. У справах про дискримінацію позивач зобов'язаний навести фактичні дані, які підтверджують, що дискримінація мала місце. У разі наведення таких даних доказування їх відсутності покладається на відповідача.

У справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави позивач зобов'язаний навести у позові фактичні дані, які підтверджують зв'язок активів з особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та їх необґрунтованість, тобто наявність визначеної частиною другою статті 290 цього Кодексу різниці між вартістю таких активів та законними доходами такої особи. У разі визнання судом достатньої доведеності зазначених фактів на підставі поданих позивачем доказів спростування необґрунтованості активів покладається на відповідача.

3. У справах щодо застосування керівником або роботодавцем чи створення ним загрози застосування негативних заходів впливу до позивача (звільнення, примушування до звільнення, притягнення до дисциплінарної відповідальності, переведення, атестація, зміна умов праці, відмова в призначенні на вищу посаду, зменшення розміру заробітної плати тощо) у зв'язку з повідомленням ним або його близькими особами про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції» іншою особою обов'язок доказування, що прийняті рішення, вчинені дії є правомірними і не були мотивовані діями позивача чи його близьких осіб щодо здійснення цього повідомлення, покладається на відповідача.

4. У разі посилання учасника справи на невчинення іншим учасником справи певних дій або відсутність певної події суд

може зобов'язати такого іншого учасника справи надати відповідні докази вчинення цих дій або наявності певної події. У разі ненадання таких доказів суд може визнати обставину не вчинення відповідних дій або відсутності події встановленою.

5. Докази подаються сторонами та іншими учасниками справи.

6. Доказування не може ґрунтуватися на припущеннях.

7. Суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів, а також інших випадків, передбачених цим Кодексом.

Підстави звільнення від доказування

1. Обставини, які визнаються учасниками справи, не підлягають доказуванню, якщо суд не має обґрунтованого сумніву щодо достовірності цих обставин або добровільності їх визнання. Обставини, які визнаються учасниками справи, зазначаються в заявах по суті справи, поясненнях учасників справи, їхніх представників.

2. Відмова від визнання обставин приймається судом, якщо сторона, яка відмовляється, доведе, що вона визнала ці обставини внаслідок помилки, що має істотне значення, обману, насильства, погрози чи тяжкої обставини, або що обставини визнано у результаті зловмисної домовленості її представника з другою стороною. Про прийняття відмови сторони від визнання обставин суд постановляє ухвалу. У разі прийняття судом відмови сторони від визнання обставин вони доводяться в загальному порядку.

3. Обставини, визнані судом загальновідомими, не потребують доказування.

4. Обставини, встановлені рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді іншої справи, у якій беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини, якщо інше не встановлено законом.

5. Обставини, встановлені стосовно певної особи рішенням суду у господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді іншої

справи, проте можуть бути у загальному порядку спростовані особою, яка не брала участі у справі, в якій такі обставини були встановлені.

6. Вирок суду в кримінальному провадженні, ухвала про закриття кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності або постанова суду у справі про адміністративне правопорушення, які набрали законної сили, є обов'язковими для суду, що розглядає справу про правові наслідки дій чи бездіяльності особи, стосовно якої ухвалений вирок, ухвала або постанова суду, лише в питанні, чи мали місце ці дії (бездіяльність) та чи вчинені вони цією особою.

7. Правова оцінка, надана судом певному факту при розгляді іншої справи, не є обов'язковою для суду.

8. Обставини, встановлені рішенням третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу, підлягають доказуванню в загальному порядку при розгляді справи судом.

Подання доказів

1. Сторони та інші учасники справи подають докази у справі безпосередньо до суду.

2. Позивач, особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, повинні подати докази разом з поданням позовної заяви.

3. Відповідач, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, повинні подати суду докази разом з поданням відзиву або письмових пояснень третьої особи.

4. Якщо доказ не може бути поданий у встановлений законом строк з об'єктивних причин, учасник справи повинен про це письмово повідомити суд та зазначити: доказ, який не може бути подано; причини, з яких доказ не може бути подано у зазначений строк; докази, які підтверджують, що особа здійснила всі залежні від неї дії, спрямовані на отримання вказаного доказу.

5. У випадку визнання поважними причин неподання учасником справи доказів у встановлений законом строк суд може встановити додатковий строк для подання вказаних доказів.

6. У випадку прийняття судом відмови сторони від визнання обставин суд може встановити строк для подання доказів щодо таких обставин.

7. Якщо зі зміною предмета або підстав позову або поданням зустрічного позову змінилися обставини, що підлягають

доказуванню, суд залежно від таких обставин встановлює строк подання додаткових доказів.

8. Докази, не подані у встановлений законом або судом строк, до розгляду судом не приймаються, крім випадку, коли особа, яка їх подає, обґрунтувала неможливість їх подання у вказаний строк з причин, що не залежали від неї.

9. Копії доказів (крім речових доказів), що подаються до суду, заздалегідь надсилаються або надаються особою, яка їх подає, іншим учасникам справи. Суд не бере до уваги відповідні докази у разі відсутності підтвердження надсилання (надання) їх копій іншим учасникам справи, крім випадку, якщо такі докази є у відповідного учасника справи або обсяг доказів є надмірним, або вони подані до суду в електронній формі, або є публічно доступними.

10. Докази, які не додані до позовної заяви чи до відзиву на неї, якщо інше не передбачено цим Кодексом, подаються через канцелярію суду, з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи або в судовому засіданні з клопотанням про їх приєднання до матеріалів справи.

11. У разі подання заяви про те, що доданий до справи або поданий до суду учасником справи для ознайомлення документ викликає сумнів з приводу його достовірності або є підробленим, особа, яка подала цей документ, може просити суд до закінчення підготовчого засідання виключити його з числа доказів і розглядати справу на підставі інших доказів.

Витребування доказів

1. Учасник справи, у разі неможливості самостійно надати докази, вправі подати клопотання про витребування доказів судом. Таке клопотання повинно бути подане в строк, зазначений у частинах другій та третій статті 83 цього Кодексу. Якщо таке клопотання заявлено з пропуском встановленого строку, суд залишає його без задоволення, крім випадку, коли особа, яка його подає, обґрунтує неможливість його подання у встановлений строк з причин, що не залежали від неї.

2. У клопотанні повинно бути зазначено:

- 1) який доказ витребується;
- 2) обставини, які може підтвердити цей доказ, або аргументи, які він може спростувати;

- 3) підстави, з яких випливає, що цей доказ має відповідна особа;
  - 4) вжиті особою, яка подає клопотання, заходи для отримання цього доказу самостійно, докази вжиття таких заходів та (або) причини неможливості самостійного отримання цього доказу.
3. У разі задоволення клопотання суд своєю ухвалою витребує відповідні докази.
4. Суд може витребувати докази також до подання позову як захід забезпечення доказів у порядку, встановленому статтями 116-118 цього Кодексу.
5. Суд може уповноважити на одержання таких доказів заінтересовану сторону.
6. Будь-яка особа, у якої знаходиться доказ, повинна видати його на вимогу суду.
7. Особи, які не мають можливості подати доказ, який витребує суд, або не мають можливості подати такий доказ у встановлені строки, зобов'язані повідомити про це суд із зазначенням причин протягом п'яти днів з дня вручення ухвали.
8. У разі неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, а також за неподання таких доказів з причин, визнаних судом неповажними, суд застосовує до відповідної особи заходи процесуального примусу, передбачені цим Кодексом.
9. Притягнення винних осіб до відповідальності не звільняє їх від обов'язку подати витребувані судом докази.
10. У разі неподання учасником справи з неповажних причин або без повідомлення причин доказів, витребуваних судом, суд залежно від того, яка особа ухиляється від їх подання, а також яке значення мають ці докази, може визнати обставину, для з'ясування якої витребувався доказ, або відмовити у його визнанні, або може здійснити розгляд справи за наявними в ній доказами, або, у разі неподання таких доказів позивачем, – також залишити позовну заяву без розгляду.
11. У випадках, передбачених законом, апеляційний загальний суд за місцезнаходженням доказів може витребувати докази на прохання третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу або за заявою сторони (учасника) третейського (арбітражного) розгляду за згодою третейського

суду чи міжнародного комерційного арбітражу у справі, що розглядається третейським судом (міжнародним комерційним арбітражем), у порядку, встановленому цією статтею.

У разі задоволення відповідної заяви суд може зобов'язати особу, у якої такі докази витребовуються, надати такі докази безпосередньо третейському суду або міжнародному комерційному арбітражу або стороні, за заявою якої такі докази витребовуються, для подальшого їх подання третейському суду (міжнародному комерційному арбітражу).

В ухвалі про витребування доказів суд вирішує питання забезпечення чи попередньої оплати витрат осіб, пов'язаних із поданням відповідних доказів.

14. Порядок вручення судових повісток

У випадку відсутності в адресата офіційної електронної адреси судові повістки, адресовані фізичним особам, вручаються їм під розписку, а юридичним особам – відповідній службовій особі, яка розписується про одержання повістки.

Якщо особу, якій адресовано судову повістку, не виявлено в місці проживання, повістку під розписку вручають будь-кому з повнолітніх членів сім'ї, які проживають разом з нею. У такому випадку особа, якій адресовано повістку, вважається належним чином повідомленою про час, дату і місце судового засідання, вчинення іншої процесуальної дії.

У разі відсутності адресата (будь-кого з повнолітніх членів його сім'ї) особа, яка доставляє судову повістку, негайно повертає її до суду з поміткою про причини невручення.

Вручення судової повістки представникові учасника справи вважається врученням повістки і цій особі.

Якщо особа не проживає за адресою, повідомленою суду, судова повістка може бути надіслана за місцем її роботи.

Якщо учасник справи перебуває під вартою або відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, обмеження волі, арешту, повістка та інші судові документи вручаються йому під розписку адміністрацією місця утримання учасника справи, яка негайно надсилає розписку та письмові пояснення цього учасника справи до суду.

У разі відмови адресата одержати судову повістку особа, яка її доставляє, робить відповідну помітку на повістці і повертає її до суду. Особа, яка відмовилася одержати судову повістку, вважається повідомленою.

Якщо місцеперебування відповідача невідоме, суд викликає таку особу шляхом поміщення оголошення про виклик на сайті Судової влади, яке має бути поміщене не пізніше, ніж на 10 днів, до дати судового засідання.

В інших випадках особа має отримати повістку не пізніше, ніж на 5 днів до судового засідання.

15. Поняття та види судових витрат

Судові витрати – це витрати, які несуть сторони, треті особи із самостійними вимогами у справах позовного провадження, заявники і заінтересовані особи в справах окремого провадження, стягувач і боржник у справах наказного провадження, за вчинення цивільних процесуальних дій, пов'язаних із розглядом справи в порядку цивільного судочинства.

Види судових витрат

1. Судові витрати складаються з судового збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи.

2. Розмір судового збору, порядок його сплати, повернення і звільнення від сплати встановлюються законом.

3. До витрат, пов'язаних з розглядом справи, належать витрати:

- 1) на професійну правничу допомогу;
- 2) пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертизи;
- 3) пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів;
- 4) пов'язані з вчиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду.

Попереднє визначення суми судових витрат

1. Разом з першою заявою по суті спору кожна сторона подає до суду попередній (орієнтовний) розрахунок суми судово-

вих витрат, які вона понесла і які очікує понести в зв'язку із розглядом справи.

2. У разі неподання стороною попереднього розрахунку суми судових витрат суд може відмовити їй у відшкодуванні відповідних судових витрат, за винятком суми сплаченого нею судового збору.

3. Попередній розрахунок розміру судових витрат не обмежує сторону у доведенні іншої фактичної суми судових витрат, які підлягають розподілу між сторонами за результатами розгляду справи.

4. Суд може попередньо визначити суму судових витрат (крім витрат на професійну правничу допомогу), пов'язаних з розглядом справи або певною процесуальною дією. Така попередньо визначена судом сума не обмежує суд при остаточному визначенні суми судових витрат, які підлягають розподілу між сторонами за результатами розгляду справи.

Забезпечення та попередня оплата судових витрат

1. Суд може зобов'язати сторони внести на депозитний рахунок суду попередньо визначену суму судових витрат, пов'язаних з розглядом справи або певною процесуальною дією, про що постановляє ухвалу (забезпечення судових витрат).

2. Суд може зобов'язати учасника справи, який заявив клопотання про виклик свідка, призначення експертизи, залучення спеціаліста, перекладача, забезпечення, витребування або огляд доказів за їх місцезнаходженням, попередньо (авансом) оплатити витрати, пов'язані з відповідною процесуальною дією.

Якщо клопотання заявили декілька учасників справи, необхідну грошову суму авансом у рівних частках сплачують відповідні учасники справи, а у випадках, коли відповідна процесуальна дія здійснюється з ініціативи суду, – сторони в рівних частках.

3. У разі невнесення у визначений судом строк коштів для забезпечення судових витрат або несплати у визначений судом строк відповідних сум авансом суд вправі відхилити клопотання про виклик свідка, призначення експертизи, залучення спеціаліста, перекладача, забезпечення, витребування або огляд доказів та ухвалити рішення на підставі інших поданих учасниками справи доказів або скасувати раніше постановле-

ну ухвалу про виклик свідка, призначення експертизи, залучення спеціаліста, перекладача, забезпечення, витребування доказів або огляд доказів за їх місцезнаходженням.

4. Як захід забезпечення судових витрат суд з урахуванням конкретних обставин справи має право, за клопотанням відповідача, зобов'язати позивача внести на депозитний рахунок суду грошову суму для забезпечення можливого відшкодування майбутніх витрат відповідача на професійну правничу допомогу та інших витрат, які має понести відповідач у зв'язку із розглядом справи (забезпечення витрат на професійну правничу допомогу).

Таке забезпечення судових витрат застосовується, якщо:

- 1) позов має ознаки завідомо безпідставного або інші ознаки зловживання правом на позов; або
- 2) позивач не має зареєстрованого в установленому законом порядку місця проживання (перебування) чи місцезнаходження на території України та майна, що знаходиться на території України, в розмірі, достатньому для відшкодування судових витрат відповідача у випадку відмови у позові.

Таке забезпечення судових витрат також може бути застосоване, якщо суду надані докази того, що майновий стан позивача або його дії щодо відчуження майна чи інші дії можуть ускладнити або зробити неможливим виконання рішення суду про відшкодування судових витрат відповідача у випадку відмови у позові.

5. Сума забезпечення витрат на професійну правничу допомогу визначається судом з урахуванням приписів частини четвертої статті 137, частини сьомої статті 139 та частини третьої статті 141 цього Кодексу, а також їх документального обґрунтування.

6. У разі невнесення у визначений судом строк коштів для забезпечення витрат на професійну правничу допомогу суд за клопотанням відповідача має право залишити позов без розгляду.

7. У випадку задоволення позову суд ухвалює рішення про повернення внесеної суми позивачу, а у випадку відмови у позові, закриття провадження у справі, залишення позову без розгляду – про відшкодування за її рахунок витрат відповіда-

ча повністю або частково, в порядку, передбаченому статтями 141, 142 цього Кодексу. Невикористана частина внесеної позивачем суми повертається позивачу не пізніше п'яти днів з дня вирішення питань, зазначених у цій частині, про що суд постановляє ухвалу.

Стаття 136. Відстрочення та розстрочення судових витрат, зменшення їх розміру або звільнення від їх оплати

1. Суд, враховуючи майновий стан сторони, може своєю ухвалою відстрочити або розстрочити сплату судового збору на визначений строк у порядку, передбаченому законом, але не більше як до ухвалення судового рішення у справі.

2. Якщо у встановлений судом строк судові витрати не будуть сплачені, заява відповідно до статті 257 цього Кодексу залишається без розгляду, або витрати стягуються за судовим рішенням у справі, коли сплата судових витрат була відстрочена або розстрочена до ухвалення цього рішення.

3. З підстав, зазначених у частині першій цієї статті, суд у порядку, передбаченому законом, може зменшити розмір належних до сплати судових витрат, пов'язаних з розглядом справи, або звільнити від їх сплати.

4. У разі подання позовної заяви після подання заяви про забезпечення доказів або позову розмір судового збору зменшується на розмір судового збору, сплаченого за відповідну заяву про забезпечення доказів або позову.

Витрати на професійну правничу допомогу

1. Витрати, пов'язані з правничою допомогою адвоката, несуть сторони, крім випадків надання правничої допомоги за рахунок держави.

2. За результатами розгляду справи витрати на правничу допомогу адвоката підлягають розподілу між сторонами разом із іншими судовими витратами. Для цілей розподілу судових витрат:

- 1) розмір витрат на правничу допомогу адвоката, в тому числі гонорару адвоката за представництво в суді та іншу правничу допомогу, пов'язану зі справою, включаючи підготовку до її розгляду, збір доказів тощо, а також вартість послуг помічника адвоката визначаються згідно з умовами договору про надання правничої допомоги та на підставі відповідних доказів щодо

обсягу наданих послуг і виконаних робіт та їх вартості, що сплачена або підлягає сплаті відповідною стороною або третьою особою;

- 2) розмір суми, що підлягає сплаті в порядку компенсації витрат адвоката, необхідних для надання правничої допомоги, встановлюється згідно з умовами договору про надання правничої допомоги на підставі відповідних доказів, які підтверджують здійснення відповідних витрат.

3. Для визначення розміру витрат на правничу допомогу з метою розподілу судових витрат учасник справи подає детальний опис робіт (наданих послуг), виконаних адвокатом, та здійснених ним витрат, необхідних для надання правничої допомоги.

4. Розмір витрат на оплату послуг адвоката має бути співмірним із:

- 1) складністю справи та виконаних адвокатом робіт (наданих послуг);
- 2) часом, витраченим адвокатом на виконання відповідних робіт (надання послуг);
- 3) обсягом наданих адвокатом послуг та виконаних робіт;
- 4) ціною позову та (або) значенням справи для сторони, в тому числі впливом вирішення справи на репутацію сторони або публічним інтересом до справи.

5. У разі недотримання вимог частини четвертої цієї статті суд може, за клопотанням іншої сторони, зменшити розмір витрат на правничу допомогу, які підлягають розподілу між сторонами.

6. Обов'язок доведення неспівмірності витрат покладається на сторону, яка заявляє клопотання про зменшення витрат на оплату правничої допомоги адвоката, які підлягають розподілу між сторонами.

7. Витрати фізичних осіб, пов'язані з оплатою професійної правничої допомоги при розгляді судом справ про оголошення померлою фізичної особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку, або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, несуть юридичні особи, на

території яких мав місце нещасний випадок внаслідок таких надзвичайних ситуацій.

Витрати сторін та їхніх представників, що пов'язані з явкою до суду

1. Витрати, пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту сторін та їхніх представників, а також найманням житла, несуть сторони.

2. Стороні, на користь якої ухвалено судові рішення, та її представникові сплачується іншою стороною компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять. Компенсація за втрачений заробіток обчислюється пропорційно від розміру середньомісячного заробітку, а компенсація за відрив від звичайних занять – пропорційно від розміру мінімальної заробітної плати.

3. Граничний розмір компенсації за судовим рішенням витрат сторін та їхніх представників, що пов'язані з явкою до суду, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Витрати, пов'язані із залученням (викликом) свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів, проведенням експертиз

1. Свідку у зв'язку з викликом до суду відшкодовуються витрати, що пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту та наймом житла, а також виплачується компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять.

2. Компенсація за втрачений заробіток обчислюється пропорційно від розміру середньомісячного заробітку, а компенсація за відрив від звичайних занять – пропорційно від розміру мінімальної заробітної плати.

3. Експерт, спеціаліст чи перекладач отримують винагороду за виконану роботу, пов'язану зі справою, якщо це не входить до їхніх службових обов'язків.

4. Суми, що підлягають виплаті залученому судом експерту, спеціалісту, перекладачу або особі, яка надала доказ на вимогу суду, сплачуються особою, на яку суд поклав такий обов'язок, або судом за рахунок суми коштів, внесених для забезпечення судових витрат.

5. У випадках, коли сума витрат на оплату послуг експерта, спеціаліста, перекладача, або витрат особи, яка надала доказ на вимогу суду, повністю не була сплачена учасниками справи

попередньо або в порядку забезпечення судових витрат, суд стягує ці суми на користь спеціаліста, перекладача, експерта чи експертної установи зі сторони, визначеної судом відповідно до правил про розподіл судових витрат, встановлених цим Кодексом. Суд має право накласти арешт на грошові кошти чи майно такої сторони в межах сум, присуджених до стягнення, в порядку, встановленому цим Кодексом для забезпечення позову.

6. Розмір витрат на підготовку експертного висновку на замовлення сторони, проведення експертизи, залучення спеціаліста, оплати робіт перекладача встановлюється судом на підставі договорів, рахунків та інших доказів.

7. Розмір витрат на оплату робіт залученого стороною експерта, спеціаліста, перекладача має бути співмірним зі складністю відповідної роботи, її обсягом та часом, витраченим ним на виконання робіт.

8. У разі недотримання вимог щодо співмірності витрат суд може, за клопотанням іншої сторони, зменшити розмір витрат на оплату послуг експерта, спеціаліста, перекладача, які підлягають розподілу між сторонами.

9. Обов'язок доведення неспівмірності витрат покладається на сторону, яка заявляє клопотання про зменшення витрат, які підлягають розподілу між сторонами.

10. Якщо у справах окремого провадження виклик свідків, призначення експертизи, залучення спеціалістів здійснюються за ініціативою суду, а також у випадках звільнення від сплати судового збору або зменшення його розміру, відповідні витрати відшкодовуються за рахунок державного бюджету.

Витрати, пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи

1. Особа, яка надала доказ на вимогу суду, має право вимагати виплати грошової компенсації своїх витрат, пов'язаних із наданням такого доказу. Розмір грошової компенсації визначає суд на підставі поданих такою особою доказів здійснення відповідних витрат.

2. Розмір витрат, пов'язаних з проведенням огляду доказів за місцем їх знаходження, забезпеченням доказів та вчинен-

ням інших дій, пов'язаних з розглядом справи чи підготовкою до її розгляду, встановлюється судом на підставі договорів, рахунків та інших доказів.

3. У випадках, коли сума витрат, пов'язаних з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за місцем їх знаходження, забезпеченням доказів та вчиненням інших дій, пов'язаних з розглядом справи чи підготовкою до її розгляду, повністю не була сплачена учасниками справи попередньо або в порядку забезпечення судових витрат, суд стягує ці суми зі сторони, визначеної судом відповідно до правил про розподіл судових витрат, встановлених цим Кодексом.

4. Граничний розмір компенсації витрат, пов'язаних з проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Розподіл судових витрат між сторонами

1. Судовий збір покладається на сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог.

2. Інші судові витрати, пов'язані з розглядом справи, покладаються:

- 1) у разі задоволення позову – на відповідача;
- 2) у разі відмови в позові – на позивача;
- 3) у разі часткового задоволення позову – на обидві сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог.

3. При вирішенні питання про розподіл судових витрат суд враховує:

- 1) чи пов'язані ці витрати з розглядом справи;
- 2) чи є розмір таких витрат обґрунтованим та пропорційним до предмета спору з урахуванням ціни позову, значення справи для сторін, в тому числі чи міг результат її вирішення вплинути на репутацію сторони або чи викликала справа публічний інтерес;
- 3) поведінку сторони під час розгляду справи, що призвела до затягування розгляду справи, зокрема, подання стороною явно необґрунтованих заяв і клопотань, безпідставне твердження або заперечення стороною певних обставин, які мають значення для справи, безпідставне завищення позивачем позовних вимог тощо;

4) дії сторони щодо досудового вирішення спору та щодо врегулювання спору мирним шляхом під час розгляду справи, стадію розгляду справи, на якій такі дії вчинялися.

4. Якщо сума судових витрат, заявлена до відшкодування, істотно перевищує суму, заявлену в попередньому (орієнтовному) розрахунку, суд може відмовити стороні, на користь якої ухвалено рішення, у відшкодуванні судових витрат в частині такого перевищення, крім випадків, якщо сторона доведе, що не могла передбачити такі витрати на час подання попереднього (орієнтовного) розрахунку.

5. Якщо сума судових витрат, заявлених до відшкодування та підтверджених відповідними доказами, є неспівмірно меншою, ніж сума, заявлена в попередньому (орієнтовному) розрахунку, суд може відмовити стороні, на користь якої ухвалено рішення, у відшкодуванні судових витрат (крім судового збору) повністю або частково, крім випадків, якщо така сторона наведе поважні причини зменшення цієї суми.

6. Якщо сторону, на користь якої ухвалено рішення, звільнено від сплати судових витрат, з другої сторони стягуються судові витрати на користь осіб, які їх понесли, пропорційно до задоволеної чи відхиленої частини вимог, а інша частина компенсується за рахунок держави у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Якщо обидві сторони звільнені від оплати судових витрат, вони компенсуються за рахунок держави у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

7. Якщо інше не передбачено законом, у разі залишення позову без задоволення, закриття провадження у справі або залишення без розгляду позову позивача, звільненого від сплати судових витрат, судові витрати, понесені відповідачем, компенсуються за рахунок держави у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

8. Розмір витрат, які сторона сплатила або має сплатити у зв'язку з розглядом справи, встановлюється судом на підставі поданих сторонами доказів (договорів, рахунків тощо).

Такі докази подаються до закінчення судових дебатів у справі або протягом п'яти днів після ухвалення рішення суду за умови, що до закінчення судових дебатів у справі сторона зробила про це відповідну заяву.

У разі неподання відповідних доказів протягом встановленого строку така заява залишається без розгляду.

9. У випадку зловживання стороною чи її представником процесуальними правами, або якщо спір виник внаслідок неправильних дій сторони, суд має право покласти на таку сторону судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору.

10. При частковому задоволенні позову, у випадку покладення судових витрат на обидві сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог, суд може зобов'язати сторону, на яку покладено більшу суму судових витрат, сплатити різницю іншій стороні. У такому випадку сторони звільняються від обов'язку сплачувати одна одній іншу частину судових витрат.

11. Суд має право накласти арешт на грошові кошти чи майно сторони, на яку судовим рішенням покладено витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертизи; витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів; у межах сум, присуджених до стягнення, в порядку, встановленому цим Кодексом для забезпечення позову.

12. Судові витрати третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, стягуються на її користь із сторони, визначеної відповідно до вимог цієї статті, залежно від того заперечувала чи підтримувала така особа заявлені позовні вимоги.

13. Якщо суд апеляційної чи касаційної інстанції, не передаючи справи на новий розгляд, змінює рішення або ухвалює нове, цей суд відповідно змінює розподіл судових витрат.

Розподіл витрат у разі визнання позову, закриття провадження у справі або залишення позову без розгляду

1. У разі укладення мирової угоди до прийняття рішення у справі судом першої інстанції, відмови позивача від позову, визнання позову відповідачем до початку розгляду справи по суті суд у відповідній ухвалі чи рішенні у порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення позивачу з державного бюджету 50 відсотків судового збору, сплаченого при поданні позову.

2. У разі укладення мирової угоди, відмови від позову, визнання позову відповідачем на стадії перегляду рішення в апе-

ляційному чи касаційному порядку суд у відповідній ухвалі у порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення скаржнику (заявнику) з державного бюджету 50 відсотків судового збору, сплаченого ним при поданні відповідної апеляційної чи касаційної скарги.

3. У разі відмови позивача від позову понесені ним витрати відповідачем не відшкодовуються, а витрати відповідача за його заявою стягуються з позивача. Однак якщо позивач не підтримує своїх вимог унаслідок задоволення їх відповідачем після пред'явлення позову, суд за заявою позивача присуджує стягнення понесених ним у справі витрат з відповідача.

4. Якщо сторони під час укладення мирової угоди не передбачили порядку розподілу судових витрат, кожна сторона у справі несе половину судових витрат.

5. У разі закриття провадження у справі або залишення позову без розгляду відповідач має право заявити вимоги про компенсацію здійснених ним витрат, пов'язаних з розглядом справи, внаслідок необґрунтованих дій позивача.

6. У випадках, встановлених частинами третьою – п'ятою цієї статті, суд може вирішити питання про розподіл судових витрат протягом п'ятнадцяти днів з дня постановлення ухвали про закриття провадження у справі або залишення позову без розгляду, рішення про задоволення позову у зв'язку з його визнанням, за умови дотримання відповідною стороною вимог частини дев'ятої статті 141 цього Кодексу.

16. Позовна заява, її зміст і форма. Процесуальний порядок пред'явлення позову

Позовна заява є процесуальним документом, через який реалізується право на пред'явлення позову. Позовна заява – це встановлена законом форма звернення до суду за судовим захистом та за вирішенням спору про право захист невизнаного, оспорюваного чи порушеного права чи інтересу.

У позовній заяві позивач викладає свої вимоги щодо предмету спору та їх обґрунтування.

Позовна заява подається до суду в письмовій формі і підписується позивачем або його представником, або іншою осо-

бою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи.

3. Позовна заява повинна містити:

- 1) найменування суду першої інстанції, до якого подається заява;
- 2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові – для фізичних осіб) сторін та інших учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштовий індекс, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України (для юридичних осіб, зареєстрованих за законодавством України), а також реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта для фізичних осіб – громадян України (якщо такі відомості позивачу відомі), відомі номери засобів зв'язку, офіційної електронної адреси та адреси електронної пошти;
- 3) зазначення ціни позову, якщо позов підлягає грошовій оцінці; обґрунтований розрахунок сум, що стягуються чи оспорується;
- 4) зміст позовних вимог: спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні; якщо позов подано до кількох відповідачів – зміст позовних вимог щодо кожного з них;
- 5) виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; зазначення доказів, що підтверджують вказані обставини;
- 6) відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору, якщо такі проводилися, в тому числі, якщо законом визначений обов'язковий досудовий порядок врегулювання спору;
- 7) відомості про вжиття заходів забезпечення доказів або позову до подання позовної заяви, якщо такі здійснювалися;
- 8) перелік документів та інших доказів, що додаються до заяви; зазначення доказів, які не можуть бути подані

разом із позовною заявою (за наявності); зазначення щодо наявності у позивача або іншої особи оригіналів письмових або електронних доказів, копії яких додано до заяви;

9) попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які позивач поніс і які очікує понести у зв'язку із розглядом справи;

10) підтвердження позивача про те, що ним не подано іншого позову (позовів) до цього ж відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав.

4. Якщо позовна заява подається особою, звільненою від сплати судового збору відповідно до закону, у ній зазначаються підстави звільнення позивача від сплати судового збору.

5. У разі пред'явлення позову особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, в заяві повинні бути зазначені підстави такого звернення.

6. У позовній заяві можуть бути вказані й інші відомості, необхідні для правильного вирішення спору.

Структурно позовну заяву можна поділити на такі частини: вступна, описова, мотивувальна, прохальна, додаткова.

Пред'явлення позову

1. Позов пред'являється шляхом подання позовної заяви до суду першої інстанції, де вона реєструється та не пізніше наступного дня передається судді.

2. Позивач має право в позовній заяві заявити клопотання про розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження, якщо такий розгляд допускається цим Кодексом.

17. Залишення позовної заяви без руху, повернення заяви, відмова у відкритті провадження у справі

Залишення позовної заяви без руху, повернення заяви

1. Суддя, встановивши, що позовну заяву подано без додержання вимог, викладених у [статтях 175 і 177](#) цього Кодексу, протягом п'яти днів з дня надходження до суду позовної заяви постановляє ухвалу про залишення позовної заяви без руху.

У разі надходження до суду справи, що підлягає вирішенню в порядку цивільного судочинства, після закриття провадження Верховним Судом чи судом апеляційної інстанції в по-

рядку господарського чи адміністративного судочинства, суд перевіряє наявність підстав для залишення позовної заяви без руху відповідно до вимог цивільного процесуального закону, чинного на дату подання позовної заяви.

2. В ухвалі про залишення позовної заяви без руху зазначаються недоліки позовної заяви, спосіб і строк їх усунення, який не може перевищувати десяти днів з дня вручення ухвали про залишення позовної заяви без руху. Якщо ухвала про залишення позовної заяви без руху постановляється з підстави несплати судового збору у встановленому законом розмірі, суд в такій ухвалі повинен зазначити точну суму судового збору, яку необхідно сплатити (доплатити).

3. Якщо позивач відповідно до ухвали суду у встановлений строк виконає вимоги, визначені статтями 175 і 177 цього Кодексу, сплатить суму судового збору, позовна заява вважається поданою в день первісного її подання до суду. Якщо позивач не усунув недоліки позовної заяви у строк, встановлений судом, заява вважається неподаною і повертається позивачеві.

4. Крім цього, заява повертається у випадках, коли:

- 1) заяву подано особою, яка не має процесуальної дієздатності, не підписано або підписано особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не вказано;
- 2) порушено правила об'єднання позовних вимог (крім випадків, в яких є підстави для застосування положень статті 188 цього Кодексу);
- 3) до постановлення ухвали про відкриття провадження у справі від позивача надійшла заява про врегулювання спору або заява про відкликання позовної заяви;
- 4) відсутні підстави для звернення прокурора до суду в інтересах держави або для звернення до суду особи, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи;
- 5) подана заява про розірвання шлюбу під час вагітності дружини або до досягнення дитиною одного року без дотримання вимог, встановлених Сімейним кодексом України;
- 6) позивачем подано до цього самого суду інший позов (позови) до цього самого відповідача (відповідачів) з

тим самим предметом та з однакових підстав і щодо такого позову (позовів) на час вирішення питання про відкриття провадження у справі, що розглядається, не постановлена ухвала про відкриття або відмову у відкритті провадження у справі, повернення позовної заяви або залишення позову без розгляду;

- 7) до заяви не додано доказів вжиття заходів досудового врегулювання спору у випадку, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом.

5. Суддя повертає позовну заяву і додані до неї документи не пізніше п'яти днів з дня її надходження або з дня закінчення строку на усунення недоліків.

6. Про повернення позовної заяви суд постановляє ухвалу. Ухвалу про повернення позовної заяви може бути оскаржено. Копія позовної заяви залишається в суді.

У разі скасування ухвали про повернення позовної заяви та направлення справи для продовження розгляду суд не має права повторно повертати позовну заяву.

7. Повернення позовної заяви не перешкоджає повторному зверненню із заявою до суду, якщо перестануть існувати обставини, що стали підставою для повернення заяви.

8. У разі повернення позовної заяви з підстави, передбаченої пунктом 6 частини четвертої цієї статті, судовий збір, сплачений за подання позову, не повертається.

9. Заяви, скарги, клопотання, визначені цим Кодексом, за подання яких передбачено сплату судового збору, залишаються судом без руху також у випадку, якщо на момент відкриття провадження за відповідною заявою, скаргою, клопотанням суд виявить, що відповідна сума судового збору не зарахована до спеціального фонду державного бюджету. Правила цієї частини не застосовуються до заяв про забезпечення доказів або позову.

Відмова у відкритті провадження у справі

1. Суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо:

- 1) заява не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства;
- 2) є таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих

- підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили, за тими самими вимогами;
- 3) у провадженні цього чи іншого суду є справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;
  - 4) є рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим;
  - 5) є рішення суду іноземної держави, визнане в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;
  - 6) настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено юридичну особу, які звернулися із позовною заявою або до яких пред'явлено позов, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва.

2. Про відмову у відкритті провадження у справі постановляється ухвала не пізніше п'яти днів з дня надходження заяви. Така ухвала надсилається заявникові не пізніше наступного дня після її постановлення в порядку, встановленому статтею 272 цього Кодексу.

3. До ухвали про відмову у відкритті провадження у справі, що надсилається заявникові, додаються позовні матеріали. Копія позовної заяви залишається в суді.

4. Ухвалу про відмову у відкритті провадження у справі може бути оскаржено. У разі скасування цієї ухвали позовна заява вважається поданою в день первісного звернення до суду.

5. Відмовляючи у відкритті провадження з підстави, встановленої пунктом 1 частини першої цієї статті, суд повинен роз'яснити заявнику, до юрисдикції якого суду віднесено розгляд справи.

18. Врегулювання спору за участю судді

Підстави проведення врегулювання спору за участю судді

1. Врегулювання спору за участю судді проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи по суті.

2. Проведення врегулювання спору за участю судді не допускається у разі, якщо у справу вступила третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору.

Порядок призначення врегулювання спору за участю судді

1. Про проведення процедури врегулювання спору за участю судді суд постановляє ухвалу, якою одночасно зупиняє провадження у справі.

2. У випадку недосягнення сторонами мирного врегулювання спору за наслідками проведення врегулювання спору повторне проведення врегулювання спору за участю судді не допускається.

Порядок проведення врегулювання спору за участю судді

1. Проведення врегулювання спору за участю судді здійснюється у формі спільних та (або) закритих нарад. Сторони мають право брати участь у таких нарадах у режимі відеоконференції в порядку, визначеному цим Кодексом.

Спільні наради проводяться за участю всіх сторін, їх представників та судді.

Закриті наради проводяться за ініціативою судді з кожною із сторін окремо.

2. Суддя спрямовує проведення врегулювання спору за участю судді для досягнення сторонами врегулювання спору. З урахуванням конкретних обставин проведення наради суддя може оголосити перерву в межах строку проведення врегулювання.

3. На початку проведення першої спільної наради з врегулювання спору суддя роз'яснює сторонам мету, порядок проведення врегулювання спору за участю судді, права та обов'язки сторін.

4. Під час проведення спільних нарад суддя з'ясовує підстави та предмет позову, підстави заперечень, роз'яснює сторонам предмет доказування по категорії спору, який розгля-

дається, пропонує сторонам надати пропозиції щодо шляхів мирного врегулювання спору та здійснює інші дії, спрямовані на мирне врегулювання сторонами спору. Суддя може запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору.

5. Під час закритих нарад суддя має право звертати увагу сторони на судову практику в аналогічних спорах, пропонувати стороні та (або) її представнику можливі шляхи мирного врегулювання спору.

6. Під час проведення врегулювання спору суддя не має права надавати сторонам юридичні поради та рекомендації, надавати оцінку доказів у справі.

7. Інформація, отримана будь-якою зі сторін, а також суддею під час проведення врегулювання спору, є конфіденційною. Під час проведення врегулювання спору за участю судді протокол наради не ведеться та не здійснюється фіксування технічними засобами.

8. За необхідності до участі в нарадах залучається перекладач. Перекладач попереджається про конфіденційний характер інформації, отриманої під час проведення врегулювання спору за участю судді.

9. Під час врегулювання спору за участю судді забороняється використовувати портативні аудіотехнічні пристрої, а також здійснювати фото- і кінозйомку, відео-, звукозапис.

Припинення врегулювання спору за участю судді

1. Врегулювання спору за участю судді припиняється:

- 1) у разі подання стороною заяви про припинення врегулювання спору за участю судді;
- 2) у разі закінчення строку врегулювання спору за участю судді;
- 3) за ініціативою судді у разі затягування врегулювання спору будь-якою із сторін;
- 4) у разі укладення сторонами мирової угоди та звернення до суду із заявою про її затвердження або звернення позивача до суду із заявою про залишення позовної заяви без розгляду, або в разі відмови позивача від позову чи визнання позову відповідачем.

2. Про припинення врегулювання спору за участю судді постановляється ухвала, яка оскарженню не підлягає. Одночасно

суддя вирішує питання про поновлення провадження у справі.

3. Про припинення врегулювання спору за участю судді з підстави, передбаченої пунктом 1 частини першої цієї статті, суддя постановляє ухвалу не пізніше наступного робочого дня після надходження відповідної заяви сторони, а з підстави, передбаченої пунктом 2 цієї ж частини – не пізніше наступного дня з дня закінчення строку врегулювання спору за участю судді.

4. У разі припинення врегулювання спору за участю судді з підстав, передбачених пунктами 1-3 частини першої цієї статті, справа передається на розгляд іншому судді, визначеному в порядку, встановленому статтею 33 цього Кодексу.

Строк проведення врегулювання спору за участю судді

1. Врегулювання спору за участю судді проводиться протягом розумного строку, але не більше тридцяти днів з дня постановлення ухвали про його проведення.

2. Строк проведення врегулювання спору за участю судді продовженню не підлягає.

19. Поняття та види судових рішень та процесуальний порядок їх ухвалення

Судове **рішення** – це акт правосуддя, що здійснює захист суб'єктивних прав шляхом застосування норм права для вирішення спору по суті та встановлення фактів, що мають юридичне значення.

Види судових рішень

1. Судовими рішеннями є:

- 1) ухвали;
- 2) рішення;
- 3) постанови;
- 4) судові накази.

2. Процедурні питання, пов'язані з рухом справи в суді першої інстанції, клопотання та заяви осіб, які беруть участь у справі, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення або закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду, а також в інших випадках, передбачених цим Кодексом, вирішуються судом шляхом постановлення ухвал.

3. Розгляд справи по суті судом першої інстанції закінчується ухваленням рішення суду.

4. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку закінчується прийняттям постанови.

5. У випадках, передбачених цим Кодексом, судовий розгляд закінчується постановленням ухвали чи видачею судового наказу.

Порядок ухвалення судових рішень

1. Суди ухвалюють рішення, постанови іменем України негайно після закінчення судового розгляду.

2. Рішення та постанови приймаються, складаються і підписуються в нарадчій кімнаті складом суду, який розглянув справу.

3. Якщо в одному провадженні об'єднані кілька взаємопов'язаних самостійних вимог, суд може ухвалити щодо будь-якої вимоги часткове рішення та продовжити провадження в частині невіршених вимог. Якщо за вимогами, об'єднаними в одне провадження, відповідачем є одна особа, ухвалення часткового рішення не допускається у разі обґрунтованих заперечень з боку відповідача.

Суд може вирішити питання розподілу судових витрат у додатковому рішенні після ухвалення рішення за результатами розгляду справи по суті.

4. Ухвали суду, які оформлюються окремим документом, постановляються в нарадчій кімнаті, інші ухвали суд може постановити, не виходячи до нарадчої кімнати.

5. Ухвали суду, постановлені окремим документом, підписуються суддею (суддями) і приєднуються до справи. Ухвали, постановлені судом, не виходячи до нарадчої кімнати, заносяться до протоколу судового засідання.

6. У виняткових випадках залежно від складності справи складання повного рішення (постанови) суду може бути відкладено на строк не більш як десять днів, а якщо справа розглянута у порядку спрощеного провадження – не більш як п'ять днів з дня закінчення розгляду справи.

Складання повного тексту ухвали, залежно від складності справи, може бути відкладено на строк не більш як п'ять днів з дня оголошення вступної та резолютивної частин ухвали.

Судове рішення, що містить вступну та резолютивну частини, має бути підписане всім складом суду і приєднане до справи.

7. Виправлення в рішеннях і ухвалах повинні бути застережені перед підписом судді.

8. Усі судові рішення викладаються письмово у паперовій та електронній формах.

Судові рішення в електронній формі викладаються з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, оприлюднюються в порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів), та підписуються електронним підписом судді (у разі колегіального розгляду – електронними підписами всіх суддів, які входять до складу колегії).

20. Поняття та особливості спрощеного позовного провадження

Спрощене позовне провадження є видом позовного провадження, завданням якого є оперативний та швидкий розгляд певної категорії цивільних справ.

Особливості спрощеного позовного провадження:

- підготовче засідання не проводиться;
- судові дебати не проводяться;
- в порядку спрощеного позовного провадження розглядають малозначні справи, справи, що виникають із трудових спорів, спари незначної складності
- скорочені строки розгляду (60 днів з дня відкриття провадження)

Спрощене позовне провадження поділяється на два види: з повідомленням сторін та без повідомлення сторін.

Суд розглядає справу в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення сторін за наявними у справі матеріалами, за відсутності клопотання будь-якої зі сторін про інше. За клопотанням однієї із сторін або з власної ініціативи суду розгляд справи проводиться в судовому засіданні з повідомленням (викликом) сторін.

Суд може відмовити в задоволенні клопотання сторони про розгляд справи в судовому засіданні з повідомленням сторін за одночасного існування таких умов:

1) предметом позову є стягнення грошової суми, розмір якої не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

2) характер спірних правовідносин та предмет доказування у справі не вимагають проведення судового засідання з повідомленням сторін для повного та всебічного встановлення обставин справи.

У порядку спрощеного позовного провадження розглядаються справи:

1) малозначні справи;

2) що виникають з трудових відносин;

3) про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд.

У порядку спрощеного позовного провадження може бути розглянута будь-яка інша справа, віднесена до юрисдикції суду, за винятком справ, зазначених у частині четвертій цієї статті.

21. Поняття та особливості наказного провадження

Наказне провадження – це особливий спрощений вид цивільного судочинства, спрямований на швидкий та ефективний захист безспірних прав особи шляхом видачі судового наказу, який одночасно є і судовим рішенням, і виконавчим документом.

Завдання наказного провадження зводяться до прискорення вирішення справ, предметом яких є вимоги, пов'язані зі стягненням з боржника грошових коштів або витребуванням майна.

До основних ознак наказного провадження можна віднести такі:

- об'єкт судового захисту – безспірне право та інтерес кредитора;

- відсутність спору про право;
  - перелік вимог, за якими може бути виданий судовий наказ визначений в ЦПК та є вичерпний;
  - відсутність судового засідання;
- спеціальні суб'єкти – стягувач (заявник) і боржник;
- особлива форма судового рішення – судовий наказ, який видається на чітко визначених законом підставах і є виконавчим документом;
  - спрощеність;
  - скорочені строки видачі судового наказу;
  - наказне провадження є документарним, оскільки видача судового наказу здійснюється на підставі безспірних письмових доказів, поданих заявником;
  - наказне провадження є альтернативним по відношенню до позовного;
  - підставою розгляду справи є заява про видачу судового наказу, що має свою специфіку
    - особливий порядок скасування судового наказу.

22. Поняття та особливості окремого провадження

Окреме провадження – це вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Суд розглядає в порядку окремого провадження справи про:

- 1) обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;
  - 1⁻¹) обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх;
  - 2) надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;
  - 3) визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою;
  - 4) усиновлення;

- 5) встановлення фактів, що мають юридичне значення;
- 6) відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі;
- 7) передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність;
- 8) визнання спадщини відумерлою;
- 9) надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- 10) примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу;

11) розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб.

3. У порядку окремого провадження розглядаються також справи про надання права на шлюб, про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі, про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя та інші справи у випадках, встановлених законом.

4. У випадках, встановлених пунктами 1, 3, 4, 9, 10 частини другої цієї статті, розгляд справ проводиться судом у складі одного судді і двох присяжних.

Порядок розгляду справ окремого провадження

1. Під час розгляду справ окремого провадження суд зобов'язаний роз'яснити учасникам справи їхні права та обов'язки, сприяти у здійсненні та охороні гарантованих Конституцією і законами України прав, свобод чи інтересів фізичних або юридичних осіб, вживати заходів щодо всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи.

2. З метою з'ясування обставин справи суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази.

3. Справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених цим Кодексом, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду. Інші особливості розгляду цих справ встановлені цим розділом.

4. Справи окремого провадження суд розглядає за участю заявника і заінтересованих осіб.

Справа про розірвання шлюбу за заявою особи, засудженої до позбавлення волі, може бути розглянута судом за участю представника такої особи.

5. Справи окремого провадження не можуть бути передані на розгляд третейського суду і не можуть бути закриті у зв'язку з укладенням мирової угоди.

6. Якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах.

7. При ухваленні судом рішення судові витрати не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом.

8. У рішенні суду про розірвання шлюбу зазначається про вибір прізвища тим з подружжя, який змінив прізвище під час державної реєстрації шлюбу, що розривається.

23. Поняття, сутність та особливості апеляційного провадження

Апеляційне провадження є важливою процесуальною гарантією захисту прав і охоронюваних законом інтересів осіб, які брали участь у розгляді справи – фізичних і юридичних осіб, а також держави. Воно є засобом зміцнення законності у цивільному судочинстві та успішного здійснення правосуддя. Такі результати досягаються перевіркою судом апеляційної інстанції законності та обґрунтованості рішень суду першої інстанції у правовому і фактичному аспектах шляхом перегляду цивільної справи, що забезпечує додаткові гарантії захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Водночас, апеляційне провадження забезпечує однакове застосування судами законів при вирішенні цивільних справ. Розгляд справ за апеляційними скаргами дозволяє виправляти помилки судів першої інстанції та корегувати їх роботу, забезпечуючи правильний і однаковий підхід до застосування норм матеріального і процесуального права, а також має превентивний характер – попереджає порушення норм права громадянами, організаціями, посадовими і службовими особами.

Можна виділити ознаки, притаманні апеляційному провадженню:

- апеляційна скарга подається на рішення, ухвалу суду першої інстанції, які не набрали законної сили;
  - апеляційне провадження здійснюється судом вищої інстанції;
  - апеляційний суд здійснює повторний розгляд (перевірення) справи по суті;
  - апеляційний суд перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах доводів апеляційної скарги та вимог, заявлених у суді першої інстанції;
  - апеляційний суд не встановлює нових фактів, а перевіряє правильність встановлення наявності чи відсутності певних фактів судом першої інстанції;
  - під час розгляду справи в апеляційному порядку суд може досліджувати нові докази лише у разі коли їх неподання до суду першої інстанції було зумовлено поважними причинами.
- Отже, апеляційне провадження – це сукупність процесуальних дій суду та осіб, які беруть участі) у справі, спрямованих на перегляд рішень (ухвал), що не набрали законної сили, та є засобом усунення помилок, допущених у суді першої інстанції.

24. Форма і зміст апеляційної скарги, порядок її подання

Форма і зміст апеляційної скарги

1. Апеляційна скарга подається у письмовій формі.
2. В апеляційній скарзі мають бути зазначені:
  - 1) найменування суду, до якого подається скарга;
  - 2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) особи, яка подає апеляційну скаргу, її місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштовий індекс, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта для фізичних осіб – громадян України, номе-

- ри засобів зв'язку та електронної пошти, офіційна електронна адреса, за наявності;
- 3) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) інших учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб);
  - 4) рішення або ухвала, що оскаржуються;
  - 5) в чому полягає незаконність і (або) необґрунтованість рішення або ухвали (неповнота встановлення обставин, які мають значення для справи, та (або) неправильність установлення обставин, які мають значення для справи, внаслідок необґрунтованої відмови у прийнятті доказів, неправильного їх дослідження чи оцінки, неподання доказів з поважних причин та (або) неправильне визначення відповідно до встановлених судом обставин правовідносин тощо);
  - 6) нові обставини, що підлягають встановленню, докази, які підлягають дослідженню чи оцінці, обґрунтування поважності причин неподання доказів до суду першої інстанції, заперечення проти доказів, використаних судом першої інстанції;
  - 7) клопотання особи, яка подала скаргу;
  - 8) дата отримання копії судового рішення суду першої інстанції, що оскаржується;
  - 9) перелік документів та інших матеріалів, що додаються.
3. Апеляційна скарга підписується особою, яка її подає, або представником такої особи.
4. До апеляційної скарги додаються:
- 1) довіреність або інший документ, що посвідчує повноваження представника, якщо апеляційна скарга подана представником і ці документи раніше не подавалися;
  - 2) копії скарги та доданих письмових матеріалів відповідно до кількості учасників справи;
  - 3) документи, що підтверджують сплату судового збору у встановлених порядку і розмірі, або документи, які підтверджують підстави звільнення від сплати судового збору відповідно до закону;

4) докази, що підтверджують дату отримання копії оскаржуваного судового рішення суду першої інстанції (за наявності).

5. Якщо апеляційна скарга подається особою, звільненою від сплати судового збору відповідно до закону, у ній зазначаються підстави звільнення від сплати судового збору.

Порядок подання апеляційної скарги

1. Апеляційна скарга подається безпосередньо до суду апеляційної інстанції.

25. Повноваження суду апеляційної інстанції

Суд апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги має право:

1) залишити судові рішення без змін, а скаргу без задоволення;

2) скасувати судові рішення повністю або частково і ухвалити у відповідній частині нове рішення або змінити рішення; (порушення норм процесуального права або неправильне застосування норм матеріального права).

3) визнати нечинним судові рішення суду першої інстанції повністю або частково у передбачених цим Кодексом випадках і закрити провадження у справі у відповідній частині;

(Порушення правил юрисдикції загальних судів, визначених статтями 19-22 цього Кодексу, є обов'язковою підставою для скасування рішення незалежно від доводів апеляційної скарги).

4) скасувати судові рішення повністю або частково і у відповідній частині закрити провадження у справі повністю або частково або залишити позовну заяву без розгляду повністю або частково;

(Порушення правил юрисдикції загальних судів, визначених статтями 19-22 цього Кодексу, є обов'язковою підставою для скасування рішення незалежно від доводів апеляційної скарги).

5) скасувати судові рішення і направити справу для розгляду до іншого суду першої інстанції за встановленою підсудністю;

(Судові рішення, яким закінчено розгляд справи, підлягає скасуванню з направленням справи на розгляд за встановле-

ною законом підсудністю, якщо рішення прийнято судом з порушенням правил територіальної юрисдикції (підсудності).

6) скасувати ухвалу, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направити справу для продовження розгляду до суду першої інстанції;

(порушення норм процесуального права чи неправильне застосування норм матеріального права, які призвели до постановлення помилкової ухвали.

7) скасувати ухвалу про відкриття провадження у справі і прийняти постанову про направлення справи для розгляду до іншого суду першої інстанції за встановленою підсудністю;

8) у передбачених цим Кодексом випадках скасувати свою постанову (повністю або частково) і прийняти одне з рішень, зазначених в пунктах 1-7 частини першої цієї статті.

26. Поняття, сутність та особливості касаційного провадження

Касаційне провадження (від лат. – скасування, знищення) – одна із стадій цивільного процесу, метою якої є перевірка законності та обґрунтованості рішень і ухвал суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також рішень і ухвал апеляційного суду.

Завдання – об'єктивно перевірити правильність застосування норм матеріального та процесуального права в рішенні, постанові чи ухвалі.

Особливостями касаційного провадження як окремої стадії цивільного процесу є:

1) перевірка законності рішень і ухвал суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також рішень і ухвал апеляційного суду;

2) здійснення правосуддя судом касаційної інстанції – Касаційним цивільним судом у складі Верховного суду

3) виключний перелік повноважень суду касаційної інстанції з чіткою регламентацією процесуальної можливості застосування кожного з них;

4) в касаційному порядку перевіряється виключно неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права.

(ревізія рішення);

5) остаточність рішень та ухвал, постановлених за результатами касаційного провадження.

Суб'єкти касаційного провадження:

1. Учасники справи

2. Особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки.

Об'єкти касаційного провадження:

1) рішення суду першої інстанції після апеляційного перегляду справи та постанову суду апеляційної інстанції, крім судових рішень, визначених у частині третій цієї статті;

2) ухвали суду першої інстанції, вказані у пунктах 3, 6-8, 15, 16, 22, 23, 27, 28, 30, 32 частини першої статті 353 цього Кодексу, після їх перегляду в апеляційному порядку;

3) ухвали суду апеляційної інстанції про відмову у відкритті або закритті апеляційного провадження, про повернення апеляційної скарги, про зупинення провадження, щодо забезпечення позову, заміни заходу забезпечення позову, щодо зустрічного забезпечення, про відмову ухвалити додаткове рішення, про роз'яснення рішення чи відмову у роз'ясненні рішення, про внесення або відмову у внесенні виправлень у рішення, про повернення заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, про відмову у відкритті провадження за нововиявленими або виключними обставинами, про заміну сторони у справі, про накладення штрафу в порядку процесуального примусу, окремі ухвали.

Касаційна скарга на судові рішення подається протягом тридцяти днів з дня його проголошення.

Якщо в судовому засіданні було оголошено лише вступну та резолютивну частини судового рішення, або у разі розгляду справи (вирішення питання) без повідомлення (виклику) учасників справи, зазначений строк обчислюється з дня складення повного судового рішення.

2. Учасник справи, якому повне судові рішення не було вручено у день його проголошення або складення, має право на поновлення пропущеного строку на касаційне оскарження, якщо касаційна скарга подана протягом тридцяти днів з дня вручення йому такого судового рішення.

Касаційна скарга на судові рішення, передбачені пунктом 1 частини першої статті 389 цього Кодексу, має бути розглянута протягом шістдесяти днів, а на ухвали, передбачені пунктами 2 і 3 частини першої статті 389 цього Кодексу, – протягом тридцяти днів з дня постановлення ухвали про відкриття касаційного провадження у справі.

У суді касаційної інстанції скарга розглядається за правилами розгляду справи судом першої інстанції в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення учасників справи з урахуванням статті 400 цього Кодексу. У разі необхідності учасники справи можуть бути викликані для надання пояснень у справі. Розгляд справи в суді касаційної інстанції починається з відкриття першого судового засідання або через п'ятнадцять днів з дня відкриття касаційного провадження, якщо справа розглядається без повідомлення учасників справи. Головуючий відкриває судові засідання і оголошує, яка справа, за чією скаргою та на судові рішення якого суду розглядається. Суддя-доповідач доповідає в необхідному обсязі зміст оскаржуваного судового рішення та доводи касаційної скарги і відзиву на касаційну скаргу. Сторони та інші учасники справи дають свої пояснення, першою дає пояснення сторона, яка подала касаційну скаргу. Якщо рішення оскаржили обидві сторони, першим дає пояснення позивач. Суд може обмежити тривалість пояснень, встановивши для всіх учасників справи рівний проміжок часу, про що оголошується на початку судового засідання. У своїх поясненнях сторони та інші учасники справи можуть наводити тільки ті доводи, які стосуються підстав касаційного розгляду справи. Вислухавши пояснення учасників справи, суд виходить до нарадчої кімнати. У разі потреби під час розгляду справи може бути оголошено перерву або розгляд її відкладено.

27. Повноваження суду касаційної інстанції

Суд касаційної інстанції за результатами розгляду касаційної скарги має право:

1) залишити судові рішення судів першої інстанції та апеляційної інстанції без змін, а скаргу без задоволення;

2) скасувати судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій повністю або частково і передати справу повністю або частково на новий розгляд, зокрема за встановленою підсудністю або для продовження розгляду;

(справу розглянуто і вирішено неповноважним складом суду;)

3) скасувати судові рішення повністю або частково і ухвалити нове рішення у відповідній частині або змінити рішення, не передаючи справи на новий розгляд;

4) скасувати постанову суду апеляційної інстанції повністю або частково і залишити в силі рішення суду першої інстанції у відповідній частині;

5) скасувати судові рішення суду першої та апеляційної інстанцій у відповідній частині і закрити провадження у справі чи залишити заяву без розгляду у відповідній частині;

6) у передбачених цим Кодексом випадках визнати нечинними судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій повністю або частково і закрити провадження у справі у відповідній частині;

7) у передбачених цим Кодексом випадках скасувати свою постанову (повністю або частково) і прийняти одне з рішень, зазначених в пунктах 1-6 частини першої цієї статті.

28. Підстави перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами

Рішення, постанова або ухвала суду, якими закінчено розгляд справи, що набрали законної сили, можуть бути переглянуті за нововиявленими або виключними обставинами.

Підставами для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами є:

1) істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи;

2) встановлений вироком або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що набрали законної сили, факт надання завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного перекладу,

фальшивості письмових, речових чи електронних доказів, що призвели до ухвалення незаконного рішення у даній справі;

3) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення судового рішення, що підлягає перегляду.

Підставами для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами є:

1) встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане;

2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом;

3) встановлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні злочину, внаслідок якого було ухвалено судові рішення.

Не є підставою для перегляду рішення суду за нововиявленими обставинами:

1) переоцінка доказів, оцінених судом у процесі розгляду справи;

2) докази, які не оцінювалися судом, стосовно обставин, що були встановлені судом.

Заява про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами розглядається судом у судовому засіданні протягом тридцяти днів з дня відкриття провадження за нововиявленими або виключними обставинами.

Справа розглядається судом за правилами, встановленими цим Кодексом для провадження, у суді тієї інстанції, яка здійснює перегляд. У суді першої інстанції справа розглядається у порядку спрощеного позовного провадження з повідомленням учасників справи.

За результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами суд може:

1) відмовити в задоволенні заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами та залишити відповідне судові рішення в силі;

2) задовольнити заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, скасувати

відповідне судове рішення та ухвалити нове рішення чи змінити рішення;

3) скасувати судове рішення і закрити провадження у справі або залишити позов без розгляду.

За результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами Верховний Суд може також скасувати судове рішення (судові рішення) повністю або частково і передати справу на новий розгляд до суду першої чи апеляційної інстанції.

У разі відмови в задоволенні заяви про перегляд рішення, ухвали, постанови за нововиявленими або виключними обставинами суд постановляє ухвалу. У разі задоволення заяви про перегляд судового рішення з підстав, визначених частиною другою, пунктами 1, 3 частини третьої статті 423 цього Кодексу, та скасування судового рішення, що переглядається, суд:

- 1) ухвалює рішення – якщо переглядалося рішення суду;
- 2) постановляє ухвалу – якщо переглядалася ухвала суду;
- 3) приймає постанову – якщо переглядалася постанова.

Верховний Суд за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з підстави, визначеної пунктом 2 частини третьої статті 423 цього Кодексу, приймає постанову.

Судове рішення, прийняте за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, видається або надсилається учасникам справи у порядку, передбаченому статтею 272 цього Кодексу.

З набранням законної сили новим судовим рішенням втрачають законну силу судові рішення інших судів у цій справі.

Судове рішення, ухвалене за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, може бути переглянute на загальних підставах.

29. Судовий контроль за виконанням судових рішень

Виконання рішення суду як завершальна стадія судового провадження – сукупність дій визначених у цьому Законі органів і осіб, що спрямовані на примусове виконання рішень і проводяться на підставах, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією України, Законом України «Про виконавче провадження», іншими законами та нормативно-пра-

вовими актами, прийнятими відповідно до цього Закону, а також рішеннями, які відповідно до цього Закону підлягають примусовому виконанню.

Виконання судового рішення здійснюється на підставі виконавчого листа, виданого судом, який розглядав справу як суд першої інстанції. Виконавчі листи викладаються в електронній формі з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи шляхом заповнення відповідних форм процесуальних документів, передбачених Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему, і підписуються електронним цифровим підписом судді (в разі колегіального розгляду – електронними цифровими підписами всіх суддів, які входять до складу колегії).

Протягом п'яти днів після набрання судовим рішенням законної сили виконавчий документ, зазначений в частині третій цієї статті, вноситься до Єдиного державного реєстру виконавчих документів, а його копія (текст), що містить інформацію про веб-адресу такого документа у Єдиному державному реєстрі виконавчих документів, надсилається стягувачу на його офіційну електронну адресу, або, у разі її відсутності, рекомендованим чи цінним листом.

30. Право на звернення до суду із заявою про відновлення втраченого судового провадження

Втрата судового провадження – це повна або часткова втрата цивільної справи, якій присвоєно певний порядковий номер та заведено статистичну картку та у якій має місце відображення усіх процесуальних дій та актів в рамках такого провадження.

При цьому з урахуванням статті 488 ЦПК України відновлені можуть бути як всі, так і частина документів (окремий документ) конкретної цивільної справи позовного, наказного чи окремого провадження, яке було закінчене ухваленням рішення або постановленням ухвали про його закриття.

Порядок відновлення судового провадження, втраченого у зв'язку з припиненням діяльності судів на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим (АР Крим) та окремих районах Донецької та Луганської областей, а також у

зв'язку з проведенням антитерористичної операції (АТО), окрім положень ЦПК України, регламентується також спеціальним законодавством.

Стаття 489. Особи, які мають право звертатися до суду із заявою про відновлення втраченого судового провадження

1. Втрачене судове провадження у цивільній справі може бути відновлене за заявою учасника справи або за ініціативою суду.

Стаття 490. Підсудність заяви про відновлення втраченого провадження

1. Заява про відновлення втраченого судового провадження подається до суду, який розглядав справу як суд першої інстанції.

Стаття 491. Форма і зміст заяви про відновлення втраченого судового провадження

1. Заява про відновлення втраченого судового провадження подається до суду в письмовій формі.

2. У заяві повинно бути зазначено:

- 1) про відновлення якого судового провадження або якої його частини просить заявник;
- 2) які особи брали участь у справі і в якому процесуальному статусі, їх найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові, за його наявності, для фізичних осіб), їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання (для фізичних осіб); ідентифікаційні коди юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України або реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб), за його наявності, або номер і серія паспорта для фізичних осіб – громадян України – якщо відповідні дані відомі заявникові;
- 3) номери засобів зв'язку учасників судового процесу (телефон, факс, засоби електронного зв'язку, офіційна електронна адреса тощо) – якщо вони відомі заявникові;
- 4) наявні у заявника відомості про обставини втрати судового провадження, місцезнаходження копій матеріалів провадження або даних стосовно таких копій;
- 5) документи, відновлення яких заявник вважає необхідним і з якою метою.

3. До заяви про відновлення втраченого судового провадження додаються документи або їх копії, навіть якщо вони не посвідчені в установленому порядку, що збереглися в заявника або у справі, копії заяви відповідно до кількості учасників справи, а у разі необхідності – клопотання про поновлення строку на подання заяви про відновлення втраченого судового провадження.

4. Заява про відновлення втраченого судового провадження може бути подана до суду незалежно від строку зберігання судового провадження, крім випадку, передбаченого частиною п'ятою цієї статті.

5. Заява про відновлення втраченого судового провадження для виконання судового рішення може бути подана до закінчення строку пред'явлення виконавчого документа до виконання. Суд може поновити зазначений строк, якщо за клопотанням заявника визнає причини його пропуску поважними.

Стаття 492. Наслідки недодержання вимог до форми та змісту заяви, залишення заяви без розгляду чи відмова у відкритті провадження за заявою

1. У разі невідповідності заяви про відновлення втраченого судового провадження вимогам, встановленим статтею 491 цього Кодексу, застосовуються правила статті 185 цього Кодексу.

2. Якщо мета звернення до суду, зазначена заявником, не пов'язана із захистом його прав та інтересів або заявник відкликав заяву про відновлення втраченого судового провадження – суд своєю ухвалою повертає заяву або залишає її без розгляду, якщо провадження було відкрито.

3. Повернення заяви або залишення її без розгляду з підстав, зазначених у частинах першій та другій цієї статті, не перешкоджає повторному зверненню до суду із заявою про відновлення втраченого судового провадження.

4. Суд відмовляє у відкритті провадження за заявою про відновлення втраченого судового провадження у випадках:

- 1) подання заяви про відновлення судового провадження, втраченого до закінчення судового розгляду;
- 2) заява подана після закінчення строку, встановленого частиною п'ятою статті 491 цього Кодексу, і суд відхилив клопотання про його поновлення.

5. У випадку, визначеному пунктом 1 частини четвертої цієї статті, суд роз'яснює заявнику право звернутися до суду з новим позовом в установленому цим Кодексом порядку. В ухвалі суду про відкриття провадження в новій справі у зв'язку з втратою незакінченого провадження обов'язково має бути зазначено про цю обставину.

Стаття 493. Розгляд заяви про відновлення втраченого судового провадження

1. При розгляді заяви про відновлення втраченого судового провадження суд бере до уваги:

- 1) частину справи, яка збереглася (окремі томи, жетони, матеріали з архіву суду тощо);
- 2) документи, надіслані (видані) судом учасникам судового процесу та іншим особам до втрати справи, копії таких документів;
- 3) матеріали виконавчого провадження, якщо воно здійснювалося за результатами розгляду справи;
- 4) будь-які інші документи і матеріали, подані учасниками судового процесу, за умови, що такі документи і матеріали є достатніми для відновлення справи;
- 5) відомості з Єдиного державного реєстру судових рішень;
- 6) дані, що містяться в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі;
- 7) будь-які інші відомості, документи тощо, отримані у законний спосіб з інших офіційних джерел.

Суд може допитати як свідків осіб, які були присутніми під час вчинення процесуальних дій, учасників справи (їх представників), а в необхідних випадках – осіб, які входили до складу суду, що розглядав справу, з якої втрачено провадження, а також осіб, які виконували судові рішення, та вчиняти інші процесуальні дії, передбачені цим Кодексом, з метою відновлення втраченого судового провадження.

Розгляд заяви про відновлення втраченого судового провадження здійснюється за правилами спрощеного позовного провадження з повідомленням учасників справи з урахуванням особливостей, передбачених цим розділом, протягом тридцяти днів з дня надходження заяви до суду.

На підставі зібраних і перевічених матеріалів суд постановляє ухвалу про відновлення втраченого судового провадження.

ня повністю або в частині, яку, на його думку, необхідно відновити.

В ухвалі суду про відновлення втраченого судового провадження зазначається, на підставі яких конкретно даних, поданих до суду і досліджених у судовому засіданні, суд вважає установленим зміст відновленого судового рішення, наводяться висновки суду про доведеність того, які докази досліджувалися судом і які процесуальні дії вчинялися з втраченого провадження.

У разі недостатності зібраних матеріалів для точного відновлення втраченого судового провадження суд відмовляє у відновленні втраченого судового провадження і роз'яснює учасникам справи право на повторне звернення з такою самою заявою за наявності необхідних документів.

Після набрання законної сили ухвалою суду, визначеною частиною третьою цієї статті, суд касаційної інстанції закриває касаційне провадження за касаційною скаргою у справі, провадження у якій втрачено.

Відповідно до статті 495 ЦПК у справі про відновлення втраченого провадження заявник звільняється від оплати судових витрат. У разі подання завідомо неправдивої заяви судові витрати, понесені іншими учасниками справи, відшкодовуються заявником у повному обсязі, про що суд постановляє ухвалу.

2.3. КОРОТКІ ВІДПОВІДІ НА ЕКЗАМЕНАЦІЙНІ ПИТАННЯ З МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

1. Сфера дії міжнародного публічного права та його характерні особливості

Сфера дії міжнародного права – це межі застосування міжнародно-правових норм. Відповідно, можна виділити суб'єктну, об'єктну і просторову сфери дії міжнародного права.

Суб'єктна сфера дії міжнародного права охоплює держави, міжнародні міжурядові організації, нації та народи, що борються за національне визволення, та державоподібні утворення. Інколи специфічну міжнародну правосуб'єктність визнають за фізичними особами, які виступають суб'єктами деяких міжнародних правовідносин (наприклад, вони можуть звернутися зі скаргою до Європейського Суду з прав людини, можуть нести кримінальну відповідальність за міжнародним правом). Те ж саме стосується й правосуб'єктності транснаціональних компаній та деяких міжнародних неурядових організацій.

Що стосується **об'єктної сфери** міжнародного права, то вона включає коло міжнародних (міждержавних) відносин, що підпадають під його регулювання. Міжнародне право регулює не всі відносини, а лише ті, які зачіпають істотні інтереси держав або міжнародного співтовариства в цілому. Об'єктна сфера міжнародного права постійно розширюється, оскільки з'являються нові відносини, не урегульовані ним (правовий статус космічних об'єктів, питання міжнародної безпеки, запобігання глобальним екологічним катастрофам), або ж взаємодія держав призводить до необхідності урегулювання відносин, що традиційно були сферою регулювання внутрішньодержавного права (наприклад, захист прав людини).

За простором міжнародне право діє всюди, де є міждержавні відносини. Однак сфера дії договору не обмежується територією учасників цього договору, а може стосуватись й інших просторів. Наприклад, заборона ядерних випробувань стосується дій суб'єкта на будь-якій території. Норми міжнародного права не поширюються на територію держави автоматично нарівні з нормами внутрішньодержавного права, однак зобов'язують державу забезпечити виконання норм на своїй території.

2. Співвідношення міжнародного публічного права та національного права

Співвідношення норм міжнародного і національного права залежить насамперед від того, в якому джерелі закріплено ту чи іншу норму міжнародного права – міжнародному договорі, міжнародному звичаї, обов'язкових нормативних резолюціях міжнародних організацій. Крім того, допоміжним джерелом міжнародного права визнаються судові рішення і міжнародно-правова доктрина.

В Україні вихідною точкою в цьому питанні є ст. 9 Конституції, згідно з якою «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України».

Більш докладно статус *міжнародних угод* визначено у ст. 19 Закону України від 29 червня 2004 р. «Про міжнародні договори України»:

«1. Чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є *частиною національного законодавства* і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства.

2. Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено *інші* правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то *застосовуються правила міжнародного договору*».

З наведеного випливає, що норми Конституції України мають більшу юридичну силу, ніж норми міжнародних договорів, обов'язкових для України. Отже, міжнародний договір не може суперечити Конституції України.

Водночас норми чинних міжнародних договорів України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і *мають більшу юридичну силу* щодо всіх інших актів українського законодавства. Цей принцип підтверджується також у ст. 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. (до якої приєдналася й Україна): «Учасник не може

посилатися на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання ним договору».

Певні особливості має співвідношення національного права і норм міжнародного права, закріплених в *інших джерелах*.

Так, у деяких випадках згода на обов'язковість міжнародного договору для України надається не Верховною Радою, а іншими органами державної влади України (Президентом, Кабінетом Міністрів тощо). Такі договори не можуть уважатися частиною національного законодавства, однак вони є обов'язковими для України в частині, що не суперечить Конституції та законам України.

Унаслідок приєднання України до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, визнання обов'язковості юрисдикції Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення та застосування цієї Конвенції, набуло актуальності питання про місце рішень міжнародних судів у вітчизняній правовій системі. Це питання вирішене у ст. 17 Закону України від 23 лютого 2006 р. «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», згідно з якою суди при розгляді справ застосовують Конвенцію та практику Суду як джерело права.

Що стосується норм, закріплених у міжнародних звичаях, то вони не є частиною національного права України. Проте якщо вони вважаються загальноновизнаними нормами міжнародного права, то згідно з Декларацією про державний суверенітет України ці звичаї мають пріоритет над нормами національного права.

Рішення міжнародних організацій також не входять до складу національного права України, але використовуються як авторитетне джерело, наприклад, у практиці Конституційного Суду України.

3. Види норм міжнародного публічного права та їх класифікація

Міжнародно-правові норми **класифікують** за різними критеріями, але найбільш суттєво розкривають їх особливий характер такі критерії розмежування:

1) за сферою дії норми міжнародного права поділяють на:
– універсальні (розповсюджують свою дію на усе міжнародне співтовариство, здебільшого ці норми містяться у багатосторонніх міжнародних договорах, укладених під егідою ООН, а також у міжнародно-правових звичаях, що складають так зване загальне міжнародне право);

– регіональні (регулюють правовідносини в рамках регіонального або навіть субрегіонального співробітництва держав та міжнародних організацій);

– партикулярні (регулюють правовідносини декількох держав чи міжнародних організацій);

2) за юридичною силою норми міжнародного права поділяють на:

– імперативні (відступити від виконання обов'язків за такими нормами суб'єкти міжнародного права не можуть, це завжди норми універсальні за сферою дії, змінити або скасувати таку норму можна тільки шляхом прийняття нової імперативної норми²⁰). Прикладами імперативних норм можуть слугувати основні принципи міжнародного права: незастосування сили чи погрози силою, мирне вирішення спорів тощо, а також заборона рабства, расової дискримінації, тортур, геноциду, апартеїду та ін. Такі норми ще називають нормами «*jus cogens*». Норми «*jus cogens*» породжують міжнародно-правові зобов'язання, що становлять інтерес щодо всього міжнародного співтовариства в цілому, – «*erga omnes*» (щодо кожного);

– диспозитивні (ці норми є обов'язковими для суб'єктів, що їх визнали такими, і відступити від виконання обов'язків за такими нормами вони можуть за домовленістю, адже одностороння відмова від виконання зобов'язань є порушенням принципу « *Pacta sunt servanda*»; диспозитивні норми не повинні суперечити імперативним нормам).

У доктрині також трапляється ще поділ норм за функціями в правовому регулюванні {матеріальні, процесуальні}, за характером диспозиції норми (уповноважуючі, зобов'язуючі, забороняючі), за способом узагальнення (норми-принципи, норми цілі, норми установлення) тощо.

4. Кодифікація норм міжнародного публічного права

Під кодифікацією міжнародно-правових норм розуміють процес систематизації діючих норм, у результаті якого ліквідують прогалини в правовому регулюванні, відбувається заміна старих норм новими.

Метою кодифікації завжди є створення певного міжнародно-правового акта. Процес кодифікації і прогресивного розвитку міжнародного права здійснюється шляхом: встановлення точного змісту та чіткого формулювання давно діючих принципів і норм міжнародного права в тій чи іншій сфері відносин між державами; зміни чи перегляду застарілих норм; розробки нових норм із урахуванням актуальних потреб у міжнародно-правовому регулюванні; закріплення в узгоджувальному вигляді всіх цих норм у єдиному міжнародно-правовому акті.

У міжнародному праві, на відміну від національного, кодифікацію можуть здійснювати різні суб'єкти.

Резолюцією 174 (II) від 21 листопада 1947 р. було схвалено створення **Комісії ООН з міжнародного права** та затверджено відповідне Положення. Комісія складається з 34 членів, які обирає Генеральна Асамблея зі списку кандидатів, представлених державами – членами ООН. До відання Комісії відносять питання як міжнародного публічного, так і міжнародного приватного права. За час своєї роботи КМП завершила проекти міжнародно-правових норм щодо регулювання відносин у сфері права міжнародних договорів, питання фрагментації міжнародного права, шляхів і способів отримання доказів наявності звичаєвих норм міжнародного права, основних прав і обов'язків держав, різних аспектів правонаступництва держав, юрисдикційних імунітетів держав, громадянства та безгромадянства, міжнародного кримінального права, міжнародного морського права, міжнародної відповідальності держав, права зовнішніх зносин, арбітражної процедури врегулювання спорів.

5. Основні принципи міжнародного публічного права

Основні принципи міжнародного права закріплені в Статуті ООН (преамбула, статті 1 і 2). Розширювальне тлумачення основних принципів дається в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, прийнятій на XXV сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1970 році. У Заключеному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ), підписаному в Гельсінкі 1 серпня 1975 року главами 33 європейських держав, керівниками США і Канади, міститься Декларація принципів, якими держави-учасниці будуть керуватися у взаємних відносинах.

До основних принципів міжнародного публічного права належать принципи:

- принцип суверенної рівності держав;
- принцип незастосування сили або загрози силою;
- принцип територіальної цілісності держав;
- принцип непорушності державних кордонів;
- принцип мирного вирішення міжнародних спорів;
- принцип невтручання у внутрішні справи;
- принцип загальної поваги прав людини;
- принцип самовизначення народів і націй;
- принцип співробітництва;
- принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань.

6. Джерела міжнародного публічного права

Згідно ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН „Суд, який зобов'язаний вирішувати передані йому спори на підставі міжнародного права, застосовує:

а) міжнародні договори – як загальні, так і спеціальні, що встановлюють правила, напевно визнані державами, що є сторонами спору;

б) міжнародні звичаї як доказ загальної практики, визнаної як правова норма;

в) загальні принципи права, визнані цивілізованими націями;

г) з застереженням, зазначеним у статті 59, судові рішення і доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів з публіч-

ного права різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм». Застереження ст. 59 Статуту формулює таке правило: „Рішення Суду обов’язкове лише для сторін, які беруть участь у справі, і лише в даній справі||. Крім того, у міжнародно-правовій практиці нерідко виникає питання про „м’яке” право, яке становлять резолюції міжнародних організацій і конференцій, політичні домовленості, рішення міжнародних судових установ і деякі інші акти.

7. Міжнародний договір

Віденські конвенції 1969 та 1986 рр. визначають **міжнародний договір** як угоду між державами в письмовій формі, регульовану міжнародним правом, незалежно від того, міститься така угода в одному документі, у двох або кількох зв’язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування (ст. 2).

Міжнародні угоди можна **класифікувати** за різними критеріями, а саме:

- за сферою суспільних відносин – угоди з політичних питань, з питань науки і культури, з правових, економічних, адміністративних-правових питань тощо.

- за суб’єктами, які укладають міжнародні угоди – міждержавні угоди, міждержавні з участю міжнародних організацій, міжурядові, міжвідомчі.

- за кількістю суб’єктів – багатосторонні, двосторонні.

- за формою – письмові та усні, при цьому форма не впливає на його обов’язкову силу, хоча все більше переважає письмова форма. Усні угоди прийнято називати “джентльменськими”. Віденська конвенція про право міжнародних договорів не застосовується до договорів в усній формі.

- за можливістю приєднання до договору – якщо до міжнародного договору мають можливість приєднатися всі зацікавлені держави, він зветься відкритим, якщо до договору можна приєднатися тільки за згодою його учасників – напіввідкритий договір, у договорі беруть участь тільки держави, що його уклали – закритий договір.

Назви договорів не мають загально визнаної класифікації (конвенція, нота, протокол, заява, декларація, акт, пакт, статут іт.д.).

8. Міжнародний звичай

Міжнародно-правовий звичай – це сформоване в практиці неписане правило поведінки, за яким суб'єкти міжнародного права визнають юридично обов'язкову силу. У формуванні звичаю виділяються два елементи: об'єктивний – співпадаюча практика держав і суб'єктивний – визнання суб'єктами міжнародного права за правилом, сформованим в результаті такої практики, юридично обов'язкової сили. Звичай відрізняється від інших джерел міжнародного права (міжнародного договору, юридично обов'язкового рішення міжнародної організації) за способом створення і формою існування норм. Стаття 38 Статуту Міжнародного Суду ООН, яка встановлює, що «Суд, який зобов'язаний вирішувати передані йому спори на підставі міжнародного права, застосовує: а) міжнародні конвенції – як загальні, так і спеціальні, що встановлюють правила, напевно визнані державами, що є сторонами спору; б) міжнародні звичаї як доказ загальної практики, визнаної як правова норма; в) загальні принципи права, визнані цивілізованими націями; г) з застереженням, зазначеним у статті 59, судові рішення і доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів з публічного права різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм».

9. Суб'єкти міжнародного публічного права

Суб'єкти міжнародного права – це особи, наділені юридичними правами й обов'язками в суспільних відносинах, урегульованих міжнародним правом. Якщо максимально спростити це визначення, то отримаємо таке: суб'єктом міжнародного права є той, хто має права і несе обов'язки відповідно до норм міжнародного права.

Загальновизнаними суб'єктами сучасного міжнародного права є:

- держави;
- народи (нації), що борються за незалежність;
- міжнародні (міжурядові) організації;
- державоподібні утворення;
- фізичні особи (але лише в окремих правовідносинах).

Усіх суб'єктів міжнародного права прийнято поділяти на дві категорії: первинні (основні) та похідні (вторинні).

До первинних суб'єктів відносяться держави, що володіють державним суверенітетом і набувають на підставі свого виникнення (утворення) міжнародної правосуб'єктності.

До похідних суб'єктів міжнародного права належать міжнародні організації і державоподібні утворення, фізичні особи. Основна їх відмінність полягає в тому, що вони створюються первинними суб'єктами в процесі міжнародного спілкування.

10. Зміст інституту міжнародної правосуб'єктності

Міжнародна правосуб'єктність – це юридична властивість того чи іншого суб'єкта, що додає йому **статус суб'єкта міжнародного права**.

Зміст міжнародної правосуб'єктності включає такі **елементи**: правоздатність, дієздатність та деліктоздатність. Це здатність мати права і обов'язками, нести відповідальність у разі порушення міжнародно-правових норм. Міжнародна правосуб'єктність передбачає, що особа як суб'єкт міжнародного права має здатність захищати свої права. Міжнародна правосуб'єктність передбачає також можливість залучення суб'єктів міжнародного права до відповідальності.

Так, відповідно до ст. 6 Віденської конвенції про право міжнародних договорів «кожна держава має правоздатність укладати договори». Тут «правоздатність» слід розуміти як правомочність укладати договори. І це правомочність впливає з міжнародного права.

Міжнародна правосуб'єктність включає право брати участь в процесі творення норм міжнародного права (дієздатність). Тільки суб'єкти міжнародного права беруть участь у такому процесі.

Міжнародна правосуб'єктність проявляється і в тому, що суб'єкти вступають в міжнародні відносини, які регулюються міжнародним правом. Правовідносини могу виникати лише між суб'єктами права. Внаслідок вступу в правовідносини суб'єкти можуть реалізувати свої права і обов'язки.

11. Держава як суб'єкт міжнародного публічного права

Держава є первинним суб'єктом міжнародного права і її правосуб'єктність має універсальний характер, тобто є найбільш повною за обсягом. Правосуб'єктність інших суб'єктів міжнародного права проявляється в основному в результаті їх взаємовідносин з державами або взагалі з'являється в результаті їхньої волі.

Особливими елементами міжнародної правосуб'єктності держави є:

- 1) суверенітет;
- 2) територія;
- 3) населення;
- 4) право;
- 5) влада;
- 6) бюджетна система;
- 7) апарат примусу.

Факультативними ознаками держави є:

- 1) символіка (герб, гімн, прапор, монарх);
- 2) Конституція;
- 3) грошова одиниця і т.д.

12. Особливості правосуб'єктності

Міжнародна правосуб'єктність – це юридична властивість того чи іншого суб'єкта, що додає йому **статус суб'єкта міжнародного права**.

Зміст міжнародної правосуб'єктності включає такі **елементи**: правоздатність, дієздатність та деліктоздатність. Це здатність мати права і обов'язками, нести відповідальність у разі порушення міжнародно-правових норм. Міжнародна правосуб'єктність передбачає, що особа як суб'єкт міжнародного права має здатність захищати свої права. Міжнародна правосуб'єктність передбачає також можливість залучення суб'єктів міжнародного права до відповідальності.

Так, відповідно до ст. 6 Віденської конвенції про право міжнародних договорів «кожна держава має правоздатність укладати договори». Тут «правоздатність» слід розуміти як право-

мочність укладати договори. І це правомочність впливає з міжнародного права.

Міжнародна правосуб'єктність включає право брати участь в процесі творення норм міжнародного права (дієздатність). Тільки суб'єкти міжнародного права беруть участь у такому процесі.

Міжнародна правосуб'єктність проявляється і в тому, що суб'єкти вступають в міжнародні відносини, які регулюються міжнародним правом. Правовідносини можу виникати лише між суб'єктами права. Внаслідок вступу в правовідносини суб'єкти можуть реалізувати свої права і обов'язки.

13. Види і форми визнання

Міжнародно-правове визнання – це односторонній добровільний акт встановлення міжнародних відносин з новим суб'єктом міжнародного права. Основним видом міжнародно-правового визнання є визнання новоутворених держав вже існуючими країнами.

Форми міжнародно-правового визнання

Розрізняють три форми визнання суб'єктів міжнародного права:

- визнання де-юре;
- визнання де-факто;
- визнання ad hoc.

Визнання ad hoc – це тимчасове, разове визнання в даній ситуації, у конкретній справі; існує, коли держави вступають в офіційний контакт одна з іншою вимушено, для вирішення якихось конкретних питань. Воно нерідко супроводжується заявою про те, що держава, вступаючи в ті чи інші відносини з новою державою, усе-таки її не визнає, іноді метою такого визнання може бути укладання міжнародних договорів.

Визнання де-факто – тимчасове визнання. Визнання де-факто має вичікувальний характер і згодом воно або припиняється зі зникненням об'єкта визнання або переходить у повне визнання. У сучасних умовах застосовується рідко.

Визнання де-юре – це повне визнання, що являє собою офіційне визнання, яке фіксує факт вступу в міжнародне співтовариство нового повноправного суб'єкта міжнародного права,

тобто встановлення з ним у всій повноті дипломатичних, економічних, торгових, культурних й інших відносин. Визнання де-юре може виражатися у формі декларації, угоди, обміну нотами. Установлення дипломатичних відносин завжди є доказом повного визнання (визнання де-юре). Консульські відносини можуть підтримуватися і при визнанні де-факто.

14. правонаступництво у міжнародному публічному праві

Під правонаступництвом в міжнародному праві прийнято розуміти перехід прав і обов'язків від одного суб'єкта міжнародного права (правопередника) до іншого (правонаступника) внаслідок зміни територіальної ситуації.

Випадки правонаступництва:

- розпад держав (Радянський Союз, Югославія, Чехословачинна).
- об'єднання держав (Федеративна республіка Німеччини і Німецька демократична республіка);
- перехід частини території від однієї держави до іншого (1954 рік – півострів Крим СРСР переданий Українській РСР);
- виділення частини території (Ватикан розташований в Італії).

Найчастіше правонаступництво виникає у випадку **припинення** держав. Хоча в історії відомі випадки правонаступництва міжнародних організацій та інших суб'єктів міжнародного права. Так, ООН є правонаступницею Ліги Націй.

Як зазначено вище, правонаступництво найчастіше виникає у випадках припинення існування держави, її поділу, виділення з неї іншої держави, передачі частини території іншій державі, об'єднання держав. Деякі вчені сюди також відносять і випадок, коли в державі відбувається соціальна революція, а також у разі капітуляції останньої.

У правовідносинах правонаступництва прийнято вирізняти два основних суб'єкти: державу-попередницю (внаслідок припинення, відокремлення чи поділу якої її права й обов'язки переходять до іншого суб'єкта) і державу правонаступницю (яка набуває вищеназвані права й обов'язки).

15. Поняття, підстави та об'єкт дії норм правонаступництва

Під правонаступництвом в міжнародному праві прийнято розуміти перехід прав і обов'язків від одного суб'єкта міжнародного права (правопопередника) до іншого (правонаступника) внаслідок зміни територіальної ситуації.

Підставою правонаступництва є зміна територіальної ситуації.

Випадки правонаступництва:

– розпад держав (Радянський Союз, Югославія, Чехословачинна).

– об'єднання держав (Федеративна республіка Німеччини і Німецька демократична республіка);

– перехід частини території від однієї держави до іншого (1954 рік – півострів Крим СРСР переданий Українській РСР);

– виділення частини території (Ватикан розташований в Італії).

Об'єктом правонаступництва – є права і обов'язки держави-попередниці, які через норми про правонаступництво стають правами і обов'язками держави-наступниці, то під предметом правонаступництва розуміється те, з приводу чого встановлені такі права і зобов'язання.

16. Правонаступництво держав щодо міжнародних договорів

Основним документом, що регулює цей питання, є Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів 1978 р. Названа конвенція поширюється на всі договори, що укладаються державами між собою, як і договори держав з іншими суб'єктами міжнародного права. При цьому такі договори мають бути укладені виключно у письмовій формі.

Є особливості правонаступництва щодо договорів залежно від того, багатостороннім чи двостороннім він є. Щодо багатосторонніх, то тут можливі такі **випадки**:

1. Новостворена незалежна держава не зобов'язана зберігати в силі будь-який договір або ставати його учасницею (правило чистої дошки) «*tabula rasa*». Таким шляхом пішли при-

балтійські держави при виході з СРСР, оскільки, на їхню думку, вони були незаконно анексовані Радянським Союзом, а отже, фактично колоніями.

2. Держава залишає в силі попередні договори, але за умови що вони не суперечать Конституції та Законам країни (так вчинила Україна, яка заявила, що вважає собі правонаступницею УРСР, а відповідно всі договори, які діяли на території цієї республіки, продовжують діяти й надалі).

17. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів 1983 р.

Віденська конвенція 1983 р. про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів виходить із загального принципу регулювання таких відносин між державою-наступницею і державою-попередницею угодою між ними. Якщо такої угоди немає, конвенція встановлює, що нерухома і рухома державна власність, яка знаходиться на території держави-наступниці, переходить їй (ст. 14). Якщо зацікавлені держави не домовились про інше, перехід державних архівів держави-попередниці до держави-наступниці здійснюється без компенсації (ст. 23). правонаступництво щодо державних боргів має здійснюватися на основі угоди між державою-попередницею і державою-наступницею. Якщо такої угоди немає, державний борг держави-попередниці переходить до держави-наступниці у справедливій частці (ст. 37).

Положення Віденської конвенції 1983 р. поширюються на ті самі випадки правонаступництва, що і положення Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів 1978 р.

У разі виникнення суперечки між учасниками Конвенції 1983 р. щодо її тлумачення і застосування, в ній передбачені процедури примирення. Якщо ці процедури не приведуть до розв'язання суперечки, то вона може бути передана на розгляд Міжнародного Суду ООН або міжнародного арбітражу при взаємній згоді сторін (ст. 44).

18. Поняття, правова природа та підстави для виникнення відповідальності за міжнародним публічним правом

Міжнародно-правова відповідальність – це юридичні наслідки, що настають для суб'єкта міжнародного права в результаті порушення ним міжнародно-правового зобов'язання, або юридичний обов'язок суб'єкта-правопорушника ліквідувати наслідки шкоди, завданої іншому суб'єкту міжнародного права.

Підставою міжнародно-правової відповідальності є скоєння суб'єктом міжнародного правопорушення.

Міжнародне правопорушення – це дія чи бездіяльність суб'єкта міжнародного права, в результаті чого спричиняється шкода іншому суб'єкту (чи суб'єктам) матеріального або нематеріального характеру.

19. Класифікація міжнародних правопорушень

Залежно від ступеня суспільної небезпеки та масштабів поширення усі міжнародні правопорушення можна класифікувати на такі групи:

Міжнародний злочин – це особливо небезпечне міжнародне правопорушення, що посягає на життєво – важливі інтереси держав і націй, підриває основи їх існування, грубо зневажає найважливіші основні принципи міжнародного права, представляє загрозу міжнародному миру та безпеки і всьому людству (до числа таких міжнародних злочинів відносяться: агресія, геноцид, апартеїд, колоніалізм, воєнні злочини, злочини проти миру та людяності)

Кримінальний злочин міжнародного характеру – це діяння, має міжнародно-суспільну небезпеку, що посягає на інтереси кількох, багатьох або всіх держав (міжнародний тероризм, взяття заручників, викрадення повітряних суден, незаконне виробництво та розповсюдження наркотичних і психотропних речовин, напади на дипломатичні представництва і дипломатів)

Інші міжнародні правопорушення (**міжнародні делікти**) – це протиправні дії, які завдають збитків окремому державі або обмеженому колу суб'єктів міжнародного права. У

цьому випадку відносини відповідальності виникають між державою-правопорушником і державою, безпосередньо постраждалим, а саме правопорушення вельми малозначима і не зачіпає основ існування держав і націй (невиконання міжнародних договорів, прикордонні інциденти і т.д.)

20. Обставини, що звільняють від відповідальності в міжнародному публічному праві

Обставини, що виключають відповідальність держав (спричиняють звільнення від відповідальності) – це факти, дії та явища, доведеність існування яких на момент здійснення правопорушення знімає із суб'єкта міжнародного права обов'язок відшкодування збитків, якщо правопорушення було спричинене цими фактами, діями чи явищами.

При цьому склад правопорушення не повний чи відсутній взагалі, відповідно і не настає міжнародна відповідальність. Відповідальність може виключатися як за наявності вини суб'єкта, так і за її відсутності (абсолютна відповідальність).

Традиційно до обставин, що виключають настання міжнародно-правової відповідальності, **відносять:**

- 1) вину потерпілої сторони (дії, що спричинили завдання шкоди, груба недбалість);
- 2) форс-мажор (непереборна сила);
- 3) непередбачувані зовнішні події надзвичайного характеру (стихійні лиха, епідемії, епізоотії, а іноді – явища соціального характеру (збройні конфлікти тощо);
- 4) стан крайньої необхідності, тобто наявність загрози життєво важливим інтересам суб'єкта;
- 5) згоду потерпілої сторони на здійснення діяння, яке спричинило завдання шкоди (введення військ держави на територію іншої країни за її проханням);
- 6) допустимі в рамках міжнародного права дії суб'єкта у відповідь на протиправну поведінку потерпілого (самооборона).

21. Види та форми відповідальності в міжнародному публічному праві

Міжнародно-правова відповідальність реалізується в двох формах: **політичної та матеріальної**.

Політична відповідальність, як правило, супроводжується застосуванням примусових заходів стосовно держави-правопорушника і поєднується з матеріальною відповідальністю.

Найбільш поширеною **формою** політичної відповідальності є реторсії, репресалії, сатисфакція, ресторація, призупинення членства або виключення з міжнародної організації, придушення агресора силою.

Санкції – це примусові заходи, застосовувані до держави-порушника. Обсяг і види санкцій залежать від ступеня тяжкості правопорушення та завданих збитків. Наприклад, до держави-агресору можуть бути застосовані такі примусові заходи: тимчасове обмеження суверенітету; відторгнення частини території; післявоєнна окупація; повна або часткова демілітаризація; скорочення збройних сил і озброєнь.

Репресалії – це правомірні примусові дії однієї держави проти іншої держави. Репресалії застосовуються у відповідь на неправомірні дії іншої держави з метою відновлення порушеного права. Вони повинні бути пропорційними заподіяному збитку і тому примусу, яке необхідне для отримання задоволення.

Сатисфакція (задоволення) – це надання державою-порушником задоволення постраждалій державі за шкоду, заподіяну його честі і гідності. Сатисфакція може бути виражена у вигляді офіційного принесення вибачення, висловлення жалю або співчуття, запевнення в тому, що подібні неправомірні акції не будуть мати місце в майбутньому.

Ресторація як форма відповідальності передбачає відновлення державою-порушником колишнього стану будь-якого матеріального об'єкта (наприклад, відновлення якості і чистоти води, забрудненої з його вини).

Реторсії вважаються примусові дії однієї держави, спрямовані проти іншої держави, що порушив інтереси першого. Реторсія може бути тільки відповіддю однієї держави на певні недружні дії іншої держави з метою відновлення порушених

прав (відгук посла з держави, яка вчинила недружній акт; видворення з країни рівного числа дипломатів держави).

Матеріальна відповідальність настає в разі порушення державою своїх міжнародних зобов'язань, пов'язаних із заподіянням матеріальної шкоди. Вона може бути виражена у **формі** репарації, реституції та субституції.

Репарації представляють собою відшкодування матеріального збитку в грошовому вираженні, товарами, послугами. Обсяг і вид репарацій, як правило, застосовуються на основі міжнародних договорів.

Реституції – це повернення в натурі майна, неправомірно вилученого і вивезеного воюючим державою з території противника. Об'єктом реституції може бути також повернення неправомірно захопленого або неправомірно затриманого майна в мирний час, тобто поза зв'язку з військовими діями.

Субституція – різновид реституції. Вона являє собою заміну неправомірно знищеного або пошкодженого майна, будівель, транспортних засобів, художніх цінностей, особистого майна.

22. Поняття естопеля в міжнародному публічному праві та його застосування у випадках порушень міжнародно-правових зобов'язань

Естопель – правовий принцип у міжнародному праві, згідно з яким сторона в силу деяких обставин втрачає право посила-тися на будь-які підстави для визнання договору недійсним.

Термін запозичений з англійського права, де він означає категоричне заперечення такої поведінки сторони в процесі, якою вона перекреслює те, що попередньо було нею визнано.

Класичний приклад естопеля: заборона стверджувати, що сторони не досягли згоди про всі істотні умови договору, якщо сторона прийняла виконання по ньому або вчинила інші дії, що свідчать про визнання договору укладеним.

Яскравим прикладом естопеля можна вважати Будапештський меморандум 1994 року, про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї.

23. Поняття й основні категорії населення

Правовий статус населення визначається законодавством держави, під чиїм суверенітетом перебуває територія, на якій це населення проживає. Однак сучасне міжнародне право виходить з того, що деякі аспекти статусу населення не можуть бути у виключній компетенції держави й регулюються нормами міжнародного права.

Під **населенням** у міжнародному праві розуміють сукупність усіх індивідів, які проживають у конкретний момент на території тієї чи іншої держави та підпорядковуються її юрисдикції.

Населення будь-якої держави складається з таких основних категорій осіб:

- власні громадяни або піддані;
- іноземні громадяни (в тому числі дипломатичні та консульські представники)
- особи без громадянства (апатриди).
- особи, які мають декілька громадянств (біпатриди);
- біженці.

24. Поняття громадянства

Громадянство – юридично визначений, стійкий, необмежений у просторі правовий зв'язок між особою і певною державою, що визначає їхні права та обов'язки. Громадянство передбачає певну сукупність взаємних політичних, соціальних та ін. прав та обов'язків.

Громадянство – структурний елемент правового статусу особи, який розкриває головний зміст людини і держави, взаємовідносин з державою та суспільством.

25. Способи набуття та зміни громадянства

Філіація – набуття громадянства у зв'язку з народженням.

Згідно з принципом “права крові” дитина набуває громадянства батьків незалежно від місця народження.

Згідно з принципом “права ґрунту” дитині надається громадянство держави, на території якої вона народилася незалежно від громадянства батьків.

Принцип “права крові”, як правило, застосовується у поєднанні з принципом “права ґрунту”: діє змішана система.

Натуралізація (укорінення) – індивідуальне надання до громадянства на прохання заінтересованої особи. Згідно із законом прохання приймається до розгляду уповноваженим державним органом лише через певний строк проживання у країні (США, Австралія, Україна, Франція – 5, Великобританія 7 років. Може виставлятися умова щодо знання мови.

Набуття громадянства на основі міжнародних договорів (в ситуації територіальних змін):

Трансферт означає автоматичну зміну громадянства осіб у зв’язку з передачею території, де вони проживають, від однієї держави до іншої.

Оптацією називають також право вибору одного з двох громадянств, яке надається біпатриду з огляду на конвенції про скасування подвійного громадянства.

Дарування громадянства здійснюється за особливі заслуги перед державою на основі постанови.

Реінтеграція – поновлення особою первинного громадянства у спрощеному порядку.

Купівля громадянства – особлива форма набуття (зміни) громадянства шляхом вкладання інвестицій у економіку країни майбутнього громадянства.

26. Способи втрати громадянства

Вихід з громадянства (експатріація) – це припинення громадянства за бажанням особи. Таке право гарантоване нормами міжнародного права, однак потрібно враховувати, що воно не повинно дозволятися у випадках, коли призведе до безгромадянства особи. Держави можуть передбачати у національному законодавстві певні умови, за виконання яких таке прохання буде задоволено. Європейська конвенція про громадянство 1997 р. передбачає, що надання дозволу на вихід з громадянства національне законодавство може пов’язувати з постійним проживанням особи за межами держави.

Втрата громадянства (денатуралізація) – це припинення громадянства за ініціативою держави. У сучасний період позбавлення громадянства розглядають як небажане явище.

У ст. 15 Загальної декларації прав людини міститься заборона безпідставного позбавлення особи її громадянства. Те саме положення міститься і в інших міжнародних документах. Підстави втрати громадянства визначаються національним законодавством.

27. Питання громадянства в міжнародному публічному праві. Справа Ноттебома 1955 р. (Міжнародний Суд ООН)

Фрідріх Ноттебом мав німецьке громадянство. У 1905 р. він оселився у Гватемалі, у жовтні 1939 р. був прийнятий до громадянства Ліхтенштейну, а на початку 1940 р. знову повернувся у Гватемалу. У грудні 1941 р. Гватемала оголосила війну Німеччині, і 30 листопада 1943 р. Ноттебом був заарештований у Гватемалі і інтернований у США. У 1946 р. він знову переїхав до Ліхтенштейну, проте лише через відмову Гватемали дозволити йому повернутися. Хоча ніяких вказівок на підставі для відмови за законом про громадянство у редакції 1934 р. тоді не було. Зокрема, не було ніяких тверджень про економічні інтереси або будь-яку діяльність, здійснювану чи плановану Ноттебомом у Ліхтенштейні, і ніякого виразу намірів перемістити всі або частину своїх інтересів і свою комерційну діяльність у цю країну.

У 1949 р. уряд Гватемали заарештував майно Ноттебома у Гватемалі. 7 грудня 1951 р. Ліхтенштейн заявив скаргу проти Гватемали у Міжнародний суд ООН. У скарзі містилася вимога відшкодувати вартість майна Ноттебома, а при нагоді і завдану йому шкоду. Гватемала заперечувала проти претензій Ліхтенштейна.

Міжнародний суд ООН встановив **наступне**: Ліхтенштейн вільний у питанні регулювання прийняття у власне громадянство, оскільки це сфера внутрішньої компетенції кожної держави. Однак від цього питання необхідно відокремити питання про здійснення дипломатичного захисту, яке не є внутрішньодержавної сферою, а регулюється міжнародним правом. Суд відмовив Ліхтенштейну у праві на здійснення міжнародного захисту Ноттебома проти Гватемали за завдані йому цією державою збитки і постановив, що:

– у міжнародному плані гарантії державної приналежності підлягають визнанню іншими державами тільки у тому випадку, якщо вони представляють собою справжній зв'язок між особою і державою, що гарантується громадянством;

– на основі не припинених тісних відносин Ноттебома з Гватемалою і Німеччиною і на противагу цьому ледь встановлених відносин з Ліхтенштейном (ні місця проживання, ні тривалого перебування на території Ліхтенштейну перед натуралізацією, відсутність показників перенесення виробничих і сімейних справ на територію цієї країни після натуралізації, а також виявлені обставини «вимушеного» проживання у Ліхтенштейні в 1946 р.) можна встановити відсутність критеріїв ефективності громадянства Ліхтенштейну.

28. Правовий статус іноземців, осіб без громадянства та осіб з множинним громадянством

Іноземці – особи, які перебувають на території будь-якої держави, але не є її громадянами і мають громадянство іншої держави. Єдиного для всіх держав міжнародного договору, що визначає правовий статус іноземців, не існує. Кожна держава самостійно вирішує всі питання, що стосуються умов допуску іноземців на свою територію (система віз), їх перебування та діяльності в країні.

Правовий статус іноземців, що визначає обсяг їх прав і обов'язків на території якої-небудь держави, часто позначається терміном **«режим іноземців»**.

Найбільш поширеними режимами іноземців є:

– національний режим, що передбачає зрівнювання іноземців в правах з власними громадянами з вилученнями, встановленими законом;

– режим найбільшого сприяння, при якому іноземцям надаються такі ж права, які представляються громадянам будь-якої третьої держави. Обсяг прав і обов'язків іноземців при такому режимі однаковий для громадян усіх іноземних держав, хоча він часто менше, ніж при національному режимі;

– спеціальний режим, встановлюваний, як правило, в договірному порядку між зацікавленими державами і що стосується, наприклад, правового статусу військовослужбовців однієї

держави, розміщених на території іншої держави на договірній основі.

Біпатриди – це особи з подвійним або множинним громадянством.

Подвійне громадянство є ускладнений правовий статус, оскільки одна особа одночасно має і права, і обов'язки по відношенню до двох держав (подвійна дипломатична і консульський захист, а й подвійна військова повинність). Статус біпатрид узаконений в міжнародному праві, однак його наявність передбачає поєднання двох юридичних компонентів – національного закону і міжнародного договору.

Для визначення особистого закону біпатрид застосовується, як правило, принцип ефективного громадянства, – критерій найбільш тісної правового зв'язку особи з будь-яким з держав, громадянством яких воно має (в основному це держава місця постійного або звичайного проживання).

Апатриди (особи без громадянства) – це особливе правове стан індивіда. Як правило, є наслідком колізій національних законів про громадянство. Це правовий статус, який характеризується відсутністю в особи громадянства будь-якої держави.

Безгромадянство може бути *абсолютним* (апатриди по народженню) і *відносним* (втрата громадянства). Апатриди підкоряються юрисдикції тієї держави, на території якого вони мають постійне місце проживання. За своїм правовим становищем вони прирівняні до **іноземних громадян**, але при цьому не користуються захистом і заступництвом будь-якої держави.

29. Джерела та принципи міжнародного гуманітарного права

Міжнародне гуманітарне право – система договірних і звичаєвих міжнародно-правових норм, що застосовуються як у міжнародних, так і у внутрішніх збройних конфліктах, визначають взаємні права та обов'язки суб'єктів міжнародного права щодо заборони або обмеження застосування певних засобів і методів ведення збройної боротьби та забезпечують захист жертв збройного конфлікту.

Джерела: Женевські конвенції від 12 серпня 1949 р. «Про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях»; «Про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, що зазнали аварії на кораблі, зі складу збройних сил на морі»; «Про поводження з військовополоненими»; «Про захист цивільного населення під час війни». До цієї групи договірних джерел міжнародного гуманітарного права варто також віднести Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., який стосується жертв міжнародного збройного конфлікту, від 8 червня 1977 р. та Додатковий протокол II, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного збройного конфлікту.

Принципи: Ці принципи поділяють на три категорії: 1) принципи ведення воєнних дій; 2) принципи, що визначають поводження з особами, які перебувають під владою противника; 3) принципи, що стосуються імплементації міжнародного гуманітарного права.

30. Кваліфікація збройних конфліктів та сфера застосування міжнародного гуманітарного права

Міжнародний збройний конфлікт – це збройна боротьба між державами, між національно-визвольним рухом і колонізатором, між окупантом і населенням окупованої території.

Збройні конфлікти неміжнародного характеру – це збройні зіткнення між урядовими військами і організованими антиурядовими військовими формуваннями на території одного якоїсь держави (громадянські війни, збройні заколоти).

Сферою застосування норм міжнародного гуманітарного прав є захист тих, хто не брав, або більше не бере участь в бойових діях, і обмежує методи і засоби, що використовують під час збройного конфлікту.

31. Учасники збройних конфліктів

Учасниками війни є не все населення воюючих держав, а тільки цілком певна його частина – законні учасники війни, діям яких надається державний характер. Залежно від причетності до бойових дій, характеру виконуваних зобов'язань

і обсягу наданої міжнародно-правового захисту всі законні учасники війни діляться на дві групи: що воюють (комбатанти) і не воюють (некомбатанти).

32. Комбатанти, та їх правовий статус

До **комбатантів** відносяться:

– особовий склад регулярних збройних сил воюючих держав (армії, авіації, флоту).

– особовий склад ополчень і добровольчих загонів, що входять до складу збройних сил воюючих держав; громадяни нейтральних і інших держав, що не воюють, добровільно вступили в збройні сили воюючої держави;

– особовий склад інших ополчень, добровольчих загонів, організованих рухів опору, а також партизани (партизанські загоны), якщо ці ополчення, загоны, руху опору і партизани відповідають таким умовам:

а) мають на чолі особу, відповідальну за своїх підлеглих;

б) мають певний і виразно видимий видали відмітний знак;

в) відкрито носять зброю;

г) дотримуються у своїх діях законів і звичаїв війни.

– члени екіпажів суден торгового флоту, включаючи капітанів, лоцманів і юнг, і екіпажів цивільної авіації воюючих держав;

– населення неокупованої території, яке при наближенні ворога стихійно з власного почину береться за зброю.

– особовий склад Збройних Сил ООН і груп держав, сформованих за мандатом Ради Безпеки ООН відповідно до ст. 42 Статуту ООН.

До комбатантів відносяться також військові кораблі та військові літальні апарати, незалежно від озброєння і типу рухової установки (ядерної або звичайної).

Правовий статус: комбатанти наділені правом силою зброї вести бойові дії і завдавати шкоди і поразки супротивнику, на них поширюються всі гуманні правила ведення війни і захисту в полоні.

33. Некомбатанти, та їх правовий статус

До **некомбатантів** відносяться: особи, наступні за збройними силами, але не входять до їх складу безпосередньо, наприклад, цивільні особи, що входять в екіпаж військових кораблів і літальних апаратів, військові кореспонденти і репортери, військові юристи, постачальники (інтенданти), особовий склад робочих команд або похоронних служб, на які покладено побутове обслуговування збройними сип, медичний і санітарний персонал, духовенство всіх релігій, госпітальні і санітарні судна, транспорти, літальні апарати.

Правовий статус: некомбатанти не мають права вести бойові дії, до них не повинно застосовуватися зброю. Свою зброю вони використовують тільки для самооборони і захисту ввіреного їм майна. Якщо вони безпосередньо беруть участь у бойових діях, то автоматично стають комбатантами.

34. Засоби та методи ведення війни

Засоби ведення війни – це зброя й інші засоби, що застосовуються для нанесення шкоди і поразки супротивнику.

Методи ведення війни – порядок і способи використання та застосування засобів ведення війни.

Засоби і методи ведення війни діляться на заборонені (або частково заборонені) і не заборонені міжнародним правом. Забороненими є наступні засоби ведення війни: будь-яку зброю, яке багаторазово збільшує страждання людей, заподіює зайві пошкодження і робить смерть неминучою; отрути або отруєне зброю; задушливі, отруйні або інші подібні гази та аналогічні рідини, речовини і процеси, а також бактеріологічна (біологічне), хімічну зброю і токсини.

Забороненими є такі методи ведення війни: зрадницьки вбивати або ранити осіб, що належать до населення або військам ворога; незаконно користуватися парламентерським або національним прапором нейтрального або іншого невоюючим держави, військовими знаками або форменого одягом ворога, так само як і відмітними знаками (емблемами) ООН, МКЧХ та іншими, встановленими Женевськими конвенціями про захист жертв війни 1949 р.

35. Способи завершення війни

Військові дії між воюючими можуть бути припинені в результаті **перемир'я** або **капітуляції** одного з них.

Перемир'я може бути місцевим або загальним.

Місцеве перемир'я носить тимчасовий характер, воно полягає для обмеженого театру війни (поле бою, фортеця, острів) з конкретними обмеженими цілями або завданнями місцевого значення.

Загальна перемир'я носить не тільки військовий, а й політичний характер, оскільки воно є першим кроком на шляху до припинення війни і мирного врегулювання. Порушення загального перемир'я або припинення вогню однієї зі сторін слід розглядати як акт агресії або військовий злочин.

При **капітуляції** переможена сторона втрачає навіть формальну рівність з переможцем (виключаючи почесну капітуляцію). Капітуляція може бути почесною, простий (звичайної), загальної та беззастережною.

Почесна капітуляція – це припинення військових дій у зв'язку з досягнутою домовленістю між воюючими сторонами, відповідно до якої капітулююча сторона має право покинути свої позиції або обложене місто (фортеця, зону) з прапорами, технікою і зброєю і з'єднатися згодом зі своїми збройними силами, в тому числі і для подальшого ведення бойових дій.

Проста (звичайна) капітуляція – це припинення воєнних дій на окремій ділянці (здача фортеці, міста, зони), роззброєння і полон капітулює. Така капітуляція не означає закінчення війни в цілому, хоча і може мати вплив на військово-політичне становище воюючих держав

Загальна капітуляція – це повсюдне загальне припинення бойових дій з визнанням капітулює державою своєї поразки у війні. В результаті спільної капітуляції роззброюються всі збройні сили переможеного держави, його територія може бути окупована і на нього може бути накладена політична і матеріальна відповідальність.

Беззастережна капітуляція (особлива форма загальної капітуляції) – це повсюдне загальне припинення бойових дій, роззброєння і здача всіх збройних сил переможеного держави без яких би то не було умов.

36. Міжнародні злочини та індивідуальна кримінальна відповідальність за міжнародним правом

За міжнародний злочин відповідальність несе як держава, винна в його вчиненні, так і її посадові особи, які брали участь у злочинних діяннях. Офіційне становище особи в державній ієрархії (глава держави, глава уряду, міністр оборони і т. ін.) не звільняє її від кримінальної відповідальності. Також не звільняє індивідів від кримінальної відповідальності та обставина, що вони вчинювали злочинні діяння на виконання наказу свого командування або уряду.

За чинними нормами міжнародного права головні винуватці вчинення міжнародних злочинів піддаються кримінальному переслідуванню міжнародними кримінальними судами, створюваними на основі укладення спеціальних міжнародних угод. Прикладами є Міжнародні воєнні трибунали в Нюрнберзі (1945– 1946 рр.) і в Токіо (1946-1948 рр.). Інші злочинці можуть нести кримінальну відповідальність за скоєні злочини на підставі кримінального законодавства відповідних держав

Перелік **міжнародних злочинів**, за які поряд з державами несуть відповідальність й індивіди, внесений до Статуту Міжнародного воєнного трибуналу в Нюрнберзі, складався з трьох категорій: злочини проти миру (планування, підготовка, розв'язання і ведення агресивної війни); воєнні злочини, тобто порушення законів і звичаїв війни; злочини проти людяності (вбивства, катування та інші злочини, скоєні щодо цивільного населення)¹.

Із часом цей перелік міжнародних злочинів було розширено. У Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. та Конвенції про припинення злочину апартеїду і покарання за нього 1973 р. геноцид і апартеїд кваліфікуються як злочини проти людства, відповідальність за які несуть поряд з державами й фізичні особи.

37. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948р. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р.

Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 9 грудня 1948 р. як Резолюція Генеральної Асамблеї Конвенція набрала чинності 12 січня 1951 р. вона встановлює правове визначення геноциду.

Геноцид – це будь-які з наступних дій, здійснюваних з наміром повністю або частково знищити національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку:

- вбивство членів цієї групи;
- нанесення тяжких тілесних або психічних ушкоджень членам такої групи;
- навмисне створення членам групи життєвих умов, які розраховані на повне або часткове знищення групи;
- дії, розраховані на унеможливлення народження дітей в середовищі групи;
- насильницька передача дітей цієї групи іншій групі.

Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання більше відома під назвою **Конвенція ООН проти катувань** – це міжнародний інструмент захисту прав людини, що прийнятий ООН в 1984 році та набув чинності в 1987 році. Конвенція забороняє катування при будь-яких обставинах, забороняє видачу осіб у країни, де для них існує серйозна загроза катувань, та встановлює обов'язковість кримінального переслідування за катування.

Катування означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне спричиняється сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого характеру, коли такий біль або страждання спричиняються державними

посадовими особами чи іншими особами, які виступають в офіційній якості, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи з їх мовчазної згоди.

38. Поняття та види територій у міжнародному публічному праві

Територія – це вся планета Земля з її сухопутною і водною поверхнею, надрами і повітряним простором – середовище проживання і матеріальна база існування земної людської цивілізації, а також космічний простір, що оточує Землю, Місяць і інші небесні тіла.

Відповідно до існуючим правовим режимом вся територія Землі підрозділяється на наступні **види**:

Території держав – це території, що знаходяться в межах державних кордонів кожної окремої держави, на які поширюється повна і виняткова влада цих держав;

Території з міжнародним режимом – це території, які не входять до складу державної території: водні простору за межами виняткових економічних зон прибережних держав; Антарктика; космічний простір, Місяць і інші небесні тіла.

Території зі зміщаним режимом – це території на яких одночасно діють норми міжнародного права та норми національного права прибережної держави (континентальний шельф прибережних держав, міжнародні річки, міжнародні протоки)

Території з особливим міжнародним режимом – це демілітаризовані і нейтралізовані зони і зони миру (арх. Шпіцберген, Аландські острови, Панамський і Суецький канали, Місяць та інші небесні тіла).

39. Державні кордони та їх правовий режим

Державний кордон – це лінія, що позначає на картах і на місцевості межі державної території на суші, на воді, в повітрі і в надрах, тобто просторовий межа дії державного суверенітету конкретної держави. Залежно від місця проходження розрізняють сухопутні, водні і повітряні кордони.

Сухопутний кордон відділяє сухопутну територію однієї держави від аналогічної території іншої держави і встанов-

люється, як правило, в договірному порядку між суміжними державами з урахуванням рельєфу місцевості (орографічні кордону).

Водні кордони (по озеру, по річці, на водосховищі, на морі)

Повітряний кордон (бічна) являє собою вертикальну площину, відновлену по лінії проходження сухопутної і водної державного кордону. Верхній висотний межа повітряного простору, що відокремлює його від космічного простору, міжнародним правом не встановлений. За стверджують у міжнародній практиці думку висотний межа повітряного простору становить приблизно 110 км від поверхні Землі.

40. Способи визначення, встановлення та перевірки кордонів

Делімітація – це визначення в договірному порядку загального напрямку проходження лінії державного кордону з позначенням її на картах, схемах і планах. При делімітації складається докладний опис проходження лінії кордону.

Демаркація – це проведення лінії державного кордону на місцевості з позначенням її спеціальними прикордонними знаками (пірамідами, стовпами, буями, спеціальними знаками, маяками і т.п.). При демаркації складається протокол.

При позначенні лінії кордону на місцевості можливі невеликі відхилення від делімітаційного опису (особливо поблизу населених пунктів), виникаючі розбіжності вирішуються змішаними комісіями, а в особливих випадках – на дипломатичних переговорах. Всі документи з делімітації та демаркації є складовими частинами договорів про територіальне розмежування, поступку, обміні, продажу територій і підлягають затвердженню вищими органами державної влади суміжних держав.

Редемаркація – це перевірка раніше демаркованого кордону з відновленням, ремонтом (заміною) раніше виставлених прикордонних знаків.

41. Території з особливим правовим режимом

Території з особливим міжнародним режимом – це демілітаризовані і нейтралізовані зони і зони миру.

Демілітаризація – це особливий, договірно-встановлений правовий режим певних районів, територій, просторових сфер і космічних тіл, відповідно до якого там забороняються всі види і форми військової діяльності (розміщення збройних сил і озброєнь, створення військових баз, споруд і установок, випробування, розміщення і зберігання зброї масового знищення та її носіїв, іншого зброї, проведення військових маневрів і навчань, а також інша діяльність військового характеру). Такими є Архіпелаг Шпіцберген, Антарктида, Місяць і інші небесні тіла.

Нейтралізація – це особливий, договірно встановлений правовий режим певних територій, просторових сфер і космічних тіл, відповідно до якого там забороняються ведення військових дій і використання їх в якості бази для ведення війни. Нейтралізованими є: архіпелаг Шпіцберген, Антарктика, Місяць і інші небесні тіла, зони Суецького і Панамського каналів.

Без'ядерна зона – різновид часткової демілітаризації. Це особливий, договірно- встановлений правовий режим певної території, просторової сфери та космічного тіла, відповідно до якого там забороняються виробництво, випробування, розміщення, транспортування і зберігання ядерної зброї, спорудження і розміщення обладнання і установок для його обслуговування, створення військових баз для доставки і розміщення на них ядерної зброї та її носіїв (Північна частина Тихого океану, Латинська Америка).

42. Правовий режим Антарктиди

Материк Антарктида був відкритий в 1820 р. російськими мореплавцями М.П. Лазарєвим та Ф.Ф. Беллінсгаузенем.

Правове становище південного полярного регіону базується на установленнях Договору про Антарктику, прийнятого 1 грудня 1959 за результатами Вашингтонської конференції, в якій брали участь Австралія, Аргентина, Бельгія, Великобританія,

танія, Нова Зеландія, Норвегія, СРСР, США, Південно-Африканський Союз, Франція, Чилі та Японія.

Таким чином, головним завданням Вашингтонській конференції був пошук компромісного рішення складної проблеми визначення юридичного статусу Антарктики як територіальної сфери зважаючи вже висунутих або можливих у майбутньому домагань територіального характеру. Фактором, сприяли цьому, з'явилися успіхи, досягнуті до цього часу у проведенні низкою держав багатоцільових наукових досліджень в Антарктиці. Важливий результат міжнародного співробітництва в цій галузі полягав у тому, що співтовариство держав усвідомило необхідність продовження і розширення спільних зусиль у такому напрямку, а не рух по шляху утвердження тут національних пріоритетів і домагань.

43. Поняття та джерела права міжнародних договорів

Право міжнародних договорів – це галузь міжнародного права, що представляє сукупність міжнародно-правових норм, що регулюють відносини держав та інших суб'єктів міжнародного права з приводу укладання, дії і припинення міжнародних договорів.

Міжнародний договір є основним джерелом міжнародного права, важливим інструментом здійснення зовнішньої функції держав. На основі міжнародних договорів засновуються і функціонують міждержавні організації. Зміни, які відбуваються в праві міжнародних договорів, неминуче зачіпають інші галузі міжнародного права.

Джерела: Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. Конвенції 1969 р. є основним джерелом права міжнародних договорів.

Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів від 23 серпня 1978 р. У цій Конвенції кодифіковані і прогресивно розвинені норми, що стосуються правонаступництва держав щодо договорів.

Віденська конвенція ООН про право договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями від 21 березня 1986 р.

44. Порядок укладення міжнародного договору

Порядок укладання договорів. Будь-який міжнародний договір є результатом узгодження воль держав або інших суб'єктів міжнародного права. Держави укладають договір в особі своїх вищих органів державної влади або управління (глава держави, глава парламенту, глава уряду, міністри).

Залежно від органів, які укладають міжнародні договори, розрізняються міждержавні, міжурядові та міжвідомчі договори.

Відповідно до ст. 7 Віденської конвенції 1969 р. глави держав, глави урядів і міністри закордонних справ можуть представляти свою державу без спеціальних повноважень. До такої категорії осіб відносяться також глави дипломатичних представництв, але тільки з метою прийняття тексту договору; для підписання договору їм потрібні спеціальні повноваження. Проте в переважній більшості органи держави, укладаючи міжнародні договори, діють через спеціально на те уповноважених осіб. Для цього їм видаються особливі документи, звані повноваженнями. У повноваженнях засвідчуються право на ведення переговорів, прийняття договору, встановлення його автентичності, підписання та інші способи вираження згоди на обов'язковість договору. Повноваження мають видаватися компетентними органами держави відповідно до його внутрішньодержавним правом.

45. Стадії заключення міжнародного договору

Одним з основних етапів розробки договору є **переговори** з узгодження тексту договору. Прийняття тексту договору найчастіше здійснюється голосуванням. Тексти двосторонніх договорів приймаються одногосно. Багатосторонні договори можуть прийматися шляхом консенсусу (без голосування) або 2/3 голосів.

Автентичність тексту двостороннього договору може встановлюватися шляхом **парафування**, тобто постановки уповноваженими своїх ініціалів.

Підписання договору є найважливішим способом вираження згоди держави на обов'язковість для неї договору, якщо

він не вимагає подальшої ратифікації. Воно дає також право підписала договір державі зробити ратифікацію, приєднання.

Ратифікація – це затвердження договору вищим органом державної влади, в результаті чого він набуває обов'язкову для цієї держави силу.

Затвердження (прийняття) означає схвалення договору тим органом, до компетенції якого входить його висновок. Затверджуються тільки ті договори, які не підлягають ратифікації, але передбачають необхідність їх затвердження.

Приєднання має місце тоді, коли держава, яка не бере участь в укладенні договору, виявила бажання стати його учасником на умовах, в ньому передбачених. Приєднання можливе як до діючого договору, так і до договору, який не набув чинності.

Застереження не може бути зроблена, якщо: а) це застереження забороняється договором; б) договір передбачає, що можна зробити тільки певні застереження, до числа яких це застереження не належить; в) застереження є несумісним з об'єктом і цілями договору. Право на застереження є суверенним правом кожної держави.

Реєстрація. Важливою стадією укладення міжнародних договорів є реєстрація. Питання про доцільність реєстрації вирішують самі держави-учасниці. Згідно ст. 102 Статуту ООН всякий договір, укладений будь-яким членом Організації, може бути зареєстрований в Секретаріаті ООН, який вносить зареєстрований договір до спеціального реєстру і публікує його.

46. Форма, структура та мова міжнародних договорів

Форма договорів. Вона вибирається на розсуд сторін – держав та інших суб'єктів міжнародного права. Міжнародне право не наказує обов'язкової форми договору, і вона не робить впливу на дію договору. Існують дві основні **форми**: письмова і усна. Домінуючою в міжнародній практиці стала письмова форма. Угода, що не зафіксоване ні в яких документах, прийнято називати джентльменською угодою.

Договір, як правило, складається з трьох **основних частин**: преамбули (вказує мотиви укладання договору і його цілі), змісту договору (статті договору, що визначають предмет до-

говору, права та обов'язки сторін) та заключної частини (постанови про порядок вступу договору в силу, терміні дії і його припинення). Іноді є четверта, додаткова частина договору – додатки (містять техніко-юридичні норми щодо виконання умов договору), що володіють, як правило, силою постанов основної частини договору.

Мова договору. Міжнародне право не містить приписів про загальнообов'язкове мовою договорів. Текст двостороннього договору найчастіше складається на мовах обох договірних сторін. Обидва мовних варіанти визнаються при цьому автентичними, тобто мають однакову силу, рівнозначними.

Багатосторонні договори можуть бути складені на одній мові, на офіційних мовах ООН або на всіх мовах держав-учасниць.

47. Дія та дійсність міжнародного договору

Найчастіше термін дії договору встановлюється положеннями самого договору. Договір, укладений на певний строк, автоматично припиняє свою дію після закінчення цього терміну, якщо сторони спеціально не домовляться про продовження цього строку або поновлення дії договору на новий термін.

До безстрокових договорами, як правило, відносяться мирні договори, договори про територіальні розмежуваннях, універсальні або регіональні конвенції про кодифікування і прогресивному розвитку міжнародного права, роззброєння.

Досить часто складаються невизначено-строкові договори. Так, багато двосторонні договори укладаються на певний строк, однак вони передбачають, що після цього терміну договір буде залишатися в силі до тих пір, поки один з учасників не заявить про свій намір денонсувати договір. Часто в договорі встановлюється, що після закінчення початкового терміну дії договір буде автоматично продовжуватися на певні періоди, якщо одна із сторін до закінчення відповідного строку не направить повідомлення про намір припинити її дію.

Від продовження терміну договору (пролонгації) слід відрізнити відновлення дії договору. Воно здійснюється у разі припинення або призупинення договору.

Дійсним вважається міжнародний договір, якщо він в цілому або в якійсь частині не суперечить основним принципам або імперативним нормам міжнародного права. Ця загально-визнана точка зору закріплена у Віденській конвенції 1969 р. про право міжнародних договорів.

Тільки дійсні міжнародні договори можуть породжувати правомірні наслідки для договірних сторін і тільки за такими договорами сторони можуть набувати законні, а не уявні права і обов'язки, на досягнення яких була спрямована воля учасників договору.

48. Припинення дії міжнародних договорів

Припинення дії міжнародного договору означає, що він втратив свою обов'язкову силу у відносинах між його учасниками і перестав породжувати права і обов'язки між ними.

Закінчення строку, на який було укладено договір. У цьому випадку договір автоматично втрачає силу.

Виконання міжнародного договору. По ряду договорів (наприклад, про торгівлі, наданні техдопомоги, про товарообіг) виконання передбачених заходів вичерпує зобов'язання, що впливають з таких договорів, і вони припиняють свою дію.

Денонсація договору означає правомірну відмову держави від договору на умовах, передбачених угодою сторін у самому договорі. Не підлягає денонсації договір, який не містить положень про припинення дії або вихід з нього.

Анулювання міжнародних договорів – одностороння відмова держави від укладення ним договору. Правомірними підставами анулювання міжнародного договору є: істотне порушення контрагентом зобов'язань за договором, недійсність договору, докорінна зміна обставин, припинення існування контрагента.

Припинення існування держави або зміна її статусу. У даному випадку міжнародні договори можуть припинити свою дію автоматично або в силу спеціальної заяви.

Скорочення кількості учасників багатостороннього договору, в результаті якого вона стає меншою від кількості, потрібної для набрання договором чинності. Так, відповідно до ст. XV Конвенції про попередження злочину геноциду і пока-

рання за неї 1948 р. Конвенція припинить дію, якщо кількість учасників стане менш шістнадцяти держав.

Виникнення нової імперативної норми загального міжнародного права. Як відомо, імперативна норма є вищою нормою, і, природно, при її виникненні будь суперечать їй норми підлягають скасуванню, а сам договір – перегляду або анулюванню.

Докорінна зміна обставин. Відповідно до ст. 62 Віденської конвенції 1969 р. при припиненні договору лише у двох випадках можна посилатися на докорінну зміну обставин: а) якщо наявність таких обставин становила істотну підставу згоди учасників на обов'язковість для них договору, б) якщо наслідок зміни обставин докорінно змінює сферу дії зобов'язань, все ще підлягають виконанню за договором.

49. Органи зовнішніх зносин держави та їх система

Органи зовнішніх зносин поділяються на:

– **внутрішньодержавні органи**, що постійно знаходяться на території даної держави;

– **закордонні органи зовнішніх зносин**, що перебувають за межами даної держави.

У свою чергу, внутрішньодержавні органи зовнішніх зносин поділяються на дві групи органів: органи зовнішніх зносин держави – це органи, за допомогою яких здійснюються зв'язки з іншими державами, міжнародними організаціями й іншими суб'єктами міжнародного права.

Слід зазначити, що будь-яка держава, створюючи свій орган зовнішніх зносин, повинна повідомити іншим державам та іншим суб'єктам міжнародного права про це, із зазначенням, що саме їй доручена реалізація визначеної сфери зовнішніх зносин держави.

– загальної компетенції

– спеціальної компетенції.

До першої групи належать органи, що представляють державу у всіх питаннях зовнішніх зносин, так звані органи політичного керівництва (глава держави, парламент, уряд, глава уряду і відомство зовнішніх зносин (найчастіше воно іменується Міністерством закордонних справ), глава відомства зовнішніх зносин);

До другої групи належать органи, що представляють державу тільки в одній більш-менш, великій галузі її зовнішніх зносин. Звичайно прийнято вважати, що до них належать всі міністерства (крім Міністерства закордонних справ) і центральні відомства, тому що згідно зі своєю профільною компетенцією вони здійснюють визначені зовнішні функції, для чого в них створюються відділи (управління) зовнішніх зв'язків.

До **закордонних** органів зовнішніх зносин належать:

- постійні органи (дипломатичні представництва: посольства і місії, консульські представництва, торгові представництва, постійні представництва держав при міжнародних організаціях);
- тимчасові органи (спеціальні комісії або місії, що направляються в інші держави для участі в церемоніальних заходах, ведення переговорів і вирішення інших питань, делегації, що направляються для участі в міжнародних конференціях).

50. Дипломатичне право. Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 р.

Дипломатичне право – це галузь міжнародного публічного права, що складається з принципів і норм, що регламентують і регулюють офіційні зносини і зв'язки між державами та іншими суб'єктами міжнародного права, здійснювані за допомогою органів зовнішніх зносин.

Конвенцію про дипломатичні зносини було прийнято на міжнародній конференції у Відні, яка проходила в період з 2 березня по 18 квітня 1961 року. У конференції взяла участь 81 держава, близько 40 з них підписали конвенцію. Конвенція регламентує всі основні питання дипломатичного права: регламентуються види і функції дипломатичних місій, процедура призначення голови дипломатичного представництва, класи голів таких представництв, розкривається поняття дипломатичного імунітету.

Конвенція складається з 53 статей і включає також два факультативні протоколи: про набуття громадянства співробітниками дипломатичних представництв і членами сімей цих співробітників, що живуть разом з ними, і про обов'язкове розв'язання дискусій відносно тлумачення або застосування Конвенції Міжнародним Судом.

51. Консульське право. Віденська конвенція про консульські зносини 1963 р.

Консульське право – сукупність принципів і норм (як внутрішнього законодавства держави, так і міжнародного права), що регулюють діяльність консулів. Кожна держава визначає обсяг функцій своїх консульських представників з урахуванням законодавства країни перебування.

Головним джерелом консульського права є укладені окремими державами численні консульські конвенції, що визначають правове становище консулів, і основні правила здійснення ними своїх функцій. Положення, що регулюють діяльність консулів, є в договорах про торгівлю і мореплавання, про надання правової допомоги, про соціальне забезпечення та ін. В ХХ столітті було укладено кілька багатосторонніх конвенцій, які є як би кодифікацією договірної практики різних держав з консульських питань (наприклад, Каракаська конвенція про консульські функції 1911, Гаванська конвенція про консульських чиновників 1928).

«Кодексом» консульського права є багатостороння Віденська конвенція 1963 про консульські зносини, яка визначає привілеї, імунітети та основні функції штатних консулів, а також правове становище позаштатних консулів.

52. Поняття, джерела та принципи права міжнародних організацій

Право міжнародних організацій – це сукупністю норм, що регулюють процес утворення, діяльності та припинення діяльності організації, взаємодії з іншими суб'єктами міжнародного права та міжнародних відносин.

Право міжнародних організацій як самостійна галузь міжнародного права складається з двох груп міжнародних норм, які утворюють: по-перше, «внутрішнє право» організації (норми, що регулюють структуру організації, компетенцію її органів і порядок роботи, статус персоналу, інші правовідносини) – по-друге, «зовнішнє право» організації (норми договорів організації з державами та іншими міжнародними організаціями).

Норми права міжнародних організацій переважно є договірними нормами, тому право організацій – одна з самих кодифікованих галузей міжнародного права.

Джерелами цієї галузі є засновницькі документи міжнародних організацій, Віденська конвенція про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975 р., Віденська конвенція про право договорів між державами і міжнародними організаціями або міжнародними організаціями 1986 р., угоди про привілеї та імунітети міжнародних організацій та ін.

53. Поняття, ознаки та класифікація міжнародних міждержавних організацій

Міжнародна організація – це постійно діюче об'єднання держав, створене на основі міжнародного договору з метою виконання певних завдань, яке має внутрішньоорганізаційну структуру та володіє відповідними правами й обов'язками.

Права й обов'язки міжнародної міждержавної організації відрізняються від прав та обов'язків держав-членів, саме тому міжнародні міждержавні організації є самостійними суб'єктами міжнародного права. Їх міжнародна правосуб'єктність має вторинний, або похідний характер, оскільки міжнародні міждержавні організації визнаються суб'єктами міжнародного права на основі угоди первинних суб'єктів-держав.

Ознаками міжнародної міждержавної організації є такі:

- договірна основа, що відповідає основним принципам міжнародного права;
- наявність визначених цілей;
- система органів, необхідних для досягнення цілей організації;
- міжнародна правосуб'єктність.

Зазвичай міжнародні міждержавні організації створюються на основі міжнародного договору (статуту, конвенції, угоди, протоколу тощо).

Класифікувати міжнародні організації можна за різними критеріями:

- 1) за статусом учасників:

– міжнародні міжурядові організації (створюються на підставі міжнародної угоди групою держав, які здійснюють взаємодію для досягнення визначених цілей);

– міжнародні неурядові організації (виникають не на підставі договору між державами, а шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб, діяльність яких здійснюється поза межами офіційної зовнішньої політики держав);

2) за колом членів:

– універсальні, учасником яких може бути будь-яка держава – ООН та організації, що входять до її системи;

– регіональні, учасником яких може бути держава певного регіону – Рада Європи (РЕ),

– міжнародні організації обмеженого складу, прийняття в які здійснюється за особливими критеріями; так, членом Організації країн-експортерів нафти (ОПЕК) може бути держава, основу економіки якої становлять видобуток та експорт нафти;

3) За сферою діяльності:

– військово-політичні – Організація Північноатлантичного договору (НАТО),

– економічні – Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР).

– соціального характеру – Міжнародна організація праці (МОП), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) та ін.;

– культурно-гуманітарні – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ) тощо;

4) за порядком прийняття нових членів:

– відкриті, де будь-яка держава може стати членом організації (ООН);

– закриті, в яких держава може стати членом організації лише за згодою учасників організації (НАТО, ЄС);

5) за компетенцією:

– загальної компетенції, коли діяльність організацій охоплює всі сфери відносин між державами-членами: політичну, економічну, соціальну та культурну (ООН);

– спеціальної компетенції, коли налагоджують співробітництво в окремій сфері – Всесвітній поштовий союз (ВПС), Міжнародна організація праці (МОП), Всесвітня організація охоро-

ни здоров'я (ВООЗ), Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ).

54. Припинення членства у міжнародній організації

В установчих актах організацій закріплені в основному п'ять способів **припинення членства**: а) добровільна вихід; б) автоматичний вихід; в) виключення; г) припинення існування держави; е.) ліквідація організації.

Добровільний вихід пов'язаний з виконанням ряду обов'язкових умов: необхідністю письмової заяви про денонсацію установчого акта; встановленням певного періоду, після закінчення якої заяву про вихід набуває чинності; встановленням періоду, починаючи з дня набрання установчого акта в силу, після закінчення якого держава-член може порушити клопотання про вихід з організації; виконанням перед виходом низки зобов'язань; узгодженням умов виходу з організаціями більш загальної компетенції.

Автоматичний вихід є різновидом добровільного виходу. Його сутність полягає в тому, що держава в силу обставин, що склалися зобов'язане припинити членство в організації. Наприклад, будь-яка держава, що перестало бути членом Міжнародного валютного фонду, через три місяці автоматично вибуває з числа членів Міжнародного банку реконструкції та розвитку.

Виняток як вид припинення членства застосовується як **санкції** і з метою захисту інтересів самої організації. Держава, систематично порушує статутні положення організації, може бути виключено з організації, якщо навіть статут організації прямо не передбачає таку можливість.

Ліквідація організації означає припинення членства, функціонують нині організації можуть бути ліквідовані різними способами. Найбільш реальним є вихід з неї певної кількості держав. Наприклад, в статуті Генеральної ради з рибальства в Середземному морі вказано, що ця організація припиняє свою діяльність, якщо число залишилися в ній держав буде менше п'яти.

55. Організація Об'єднаних Націй. Статут ООН 1945 р.

У 1945 році представники 50 країн зібралися в Сан-Франциско на Конференції Об'єднаних Націй щодо створення міжнародної організації, щоб розробити Статут ООН. В основу роботи делегати поклали пропозиції, вироблені представниками Китаю, Радянського Союзу, Великої Британії та Сполучених Штатів в Думбартон-Оукс в серпні-жовтні 1944 року. Статут був підписаний 26 червня 1945 року представниками 50 країн.

Статут Організації Об'єднаних Націй – міжнародна угода, що засновує міжнародну організацію ООН; підписаний 26 червня 1945 року в Сан-Франциско на заключному засіданні Конференції Об'єднаних Націй зі створення Міжнародної Організації п'ятдесятьма державами (Австралія, Аргентина, Білоруська Радянська Соціалістична Республіка, Бельгія, Болівія, Бразилія, Велика Британія, Венесуела, Гаїті, Гватемала, Гондурас, Греція, Данія, Домініканська Республіка, Єгипет, Індія, Ірак, Іран, Канада, Китай, Колумбія, Коста-Рика, Куба, Ліберія, Ліван, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Нікарагуа, Нова Зеландія, Норвегія, Панама, Парагвай, Перу, Сальвадор, Саудівська Аравія, Сирія, СРСР, США, Туреччина, Українська Радянська Соціалістична Республіка, Уругвай, Філіппінська Республіка, Франція, Чехословаччина, Чилі, Еквадор, Ефіопія, Югославія і Південно-Африканський Союз) і набув чинності 24 жовтня 1945 року, після того, як був ратифікований постійними членами Ради Безпеки ООН.

Всі країни, які підписали Статут, зобов'язані дотримуватися його статей, крім того, їх зобов'язання за Статутом ООН превалюють над усіма іншими зобов'язаннями, які випливають з інших міжнародних договорів. Статут був ратифікований більшістю країн світу; єдиний виняток серед загальновідомих країн становить Святий престол, який волів зберегти за собою статус постійного спостерігача, у зв'язку з чим не є стороною, яка підписала документ у повному обсязі.

56. Поняття міжнародного спору та класифікація мирних засобів вирішення міжнародних спорів

Міжнародний спір – це юридичний факт, констатація наявності якого вимагає від його учасників та інших заінтересованих суб'єктів міжнародного права реалізації принципу мирного вирішення міжнародних спорів.

У міжнародно-правовій доктрині найпоширенішим є **поділ мирних засобів** вирішення міжнародних спорів на дипломатичні (політичні) та правові (судові).

До дипломатичних належать переговори, добрі послуги, посередництво, обстеження та примирення, до правових – арбітраж та судовий порядок. Усі засоби, крім переговорів, передбачають залучення третьої сторони, що зобов'язана запропонувати свій варіант вирішення спору. Основні відмінності цих двох типів засобів вирішення спорів полягають у такому: а) правовим засобам притаманне ухвалення рішення на основі міжнародного права; політичний засіб дозволяє надто вільне тлумачення міжнародного права або встановлення спірними сторонами нової норми, а тому компроміс сторін є необхідною умовою; б) правовий засіб передбачає прозорі та публічні процедури, третя сторона є незалежною від стороннього впливу, насамперед спірних сторін; для політичних засобів конфіденційність зазвичай є умовою досягнення рішення, оскільки політична воля сторін надзвичайно залежна від суспільної думки; в) рішення, запропоноване внаслідок застосування правового засобу, завжди юридично обов'язкове для сторін; рішення, досягнуте у межах політичного засобу, переважно є рекомендаційним.

До **правових** засобів вирішення міжнародних спорів відносять міжнародний арбітраж і міжнародні суди. Інколи правовим засобом визнається погоджувальна комісія, якщо їй надається право ухвалювати юридично обов'язкові висновки, що ґрунтуються на міжнародному праві.

57. Джерела та принципи права міжнародної безпеки

Право міжнародної безпеки – галузь міжнародного права, принципи і норми якої регулюють взаємодію суб'єктів в цілях забезпечення миру і безпеки.

Безпека кожної держави залежить від безпеки всіх, тому скорочення озброєння до рівня, необхідного для самооборони і участі в колективних миротворчих діях, стало вимогою часу.

Сучасна система безпеки охоплює не тільки військові та політичні, але також і інші аспекти – економічні, екологічні, гуманітарні і, зрозуміло, правові. Особливе значення надається розвитку та вдосконаленню демократії в міжнародних відносинах і в державах. На перший план висувається превентивна дипломатія. Попередження конфліктів, усунення загроз миру і безпеці є найефективнішим шляхом до забезпечення миру.

Норми міжнародного права, пов'язані з питаннями міжнародної безпеки, зосереджені у значній кількості міжнародно-правових актів, серед яких можна назвати і Конвенцію про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р., Декларацію про принципи міжнародного права 1970 р., Європейську конвенцію про боротьбу з тероризмом 1977 р., Конвенцію ООН з морського права 1982 р. і т.д. Проте існує низка міжнародно-правових актів, що безпосередньо регламентують відносини, пов'язані з підтриманням міжнародної безпеки і які можна розглядати в якості джерел права міжнародної безпеки. Систему таких джерел складають:

Принципами права міжнародної безпеки:

– підтримувати міжнародний мир і безпеку. Вказані також шляхи їх досягнення «застосовувати ефективні колективні заходи для запобігання і усунення загрози миру і придушення актів агресії або інших порушень миру»; «проводити мирними засобами залагоджування, вирішення міжнародних спорів або ситуацій, які можуть привести до порушення миру».

– принципи мирного вирішення спорів;

– незастосування сили або загрози силою. Для здійснення цих принципів Статут зобов'язує держави надавати ООН допомогу в її діях і утримуватися від надання допомоги будь-якій державі, стосовно якої ООН спрямовує дії превентивного або примусового характеру.

58. Джерела та принципи міжнародного економічного права

Міжнародне економічне право – це система норм і принципів, які регулюють відносини, що виникають між державами та іншими суб'єктами міжнародного публічного права у сфері економічного співробітництва.

Джерелами міжнародного економічного права є ті самі джерела, що визначаються для міжнародного публічного права, з певними особливостями, які впливають із самої природи міжнародних економічних відносин.

До **основних принципів** міжнародного економічного права належать основні принципи міжнародного публічного права. Останнє, як відомо, є ширшим поняттям, ніж перше: міжнародне економічне право є галуззю міжнародного публічного права, а не окремою гілкою права.

Загальні принципи міжнародного економічного права:

1) мирного співіснування; 2) суверенної рівності держав; 3) співробітництва держав; 4) невтручання; 5) сумлінного виконання міжнародних зобов'язань; 6) взаємної вигоди.

Спеціальні принципи міжнародного економічного права:

1) розвитку економічних і науково-технічних відносин між державами; 2) юридичної рівності та неприпустимості економічної дискримінації держав; 3) свободи вибору форми організації зовнішньоекономічних зв'язків; 4) невід'ємного суверенітету держав над власними природними та іншими ресурсами, а також економічною діяльністю; 5) нації найбільшого сприяння; 6) національного режиму.

59. Міжнародні економічні організації

Міжнародні економічні організації за так званим організаційним принципом можна поділити на чотири групи:

1) універсальні міжнародні організації, членами яких є держави різних соціально-економічних систем;

2) міжнародні організації, членами яких були соціалістичні країни;

3) міжнародні організації, які об'єднують розвинуті (капіталістичні) країни;

4) міжнародні регіональні організації, до складу яких входять, як правило, країни, що розвиваються.

У літературі має місце й інша класифікація, коли міжнародні економічні організації поділяються на три групи:

- міжнародні економічні організації в системі ООН;
- міжнародні економічні організації, які не входять до системи ООН;
- регіональні економічні організації.

Класифікацію міжнародних економічних організацій можна продовжити і в межах кожної із названих груп. Так, серед такої універсальної міжнародної організації, як ООН, можна виділити дві підгрупи. Перша – спеціалізовані установи ООН і друга – допоміжні органи ООН, які користуються статусом міжнародних організацій. До першої групи, наприклад, можна віднести Організацію Об'єднаних Націй з промислового розвитку, а до другої - Конференцію з торгівлі та розвитку.

60. Джерела та принципи міжнародного екологічного права

Джерелами міжнародного екологічного права є величезна кількість нормативно-правових актів договірної характеру, серед яких можна виділити дві групи:

- міжнародні договори
- міжнародні звичаї.

Міжнародні договори, що регламентують міждержавні відносини у сфері охорони навколишнього природного середовища, поділяються на:

а) *універсальні*:

- Конвенція щодо запобігання забрудненню моря скиданнями відходів та інших матеріалів 1972 р.;
- Конвенція щодо запобігання забрудненню із суден 1973 р.;
- Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої флори та фауни, що перебувають під загрозою зникнення, 1973 р.;
- Конвенція про заборону військового та будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 р.;
- Конвенція про транскордонне забруднення повітря на далекій відстані 1979 р.;

– Конвенція ООН з морського права 1982 р.;

б) регіональні:

– Конвенція про охорону фауни флори в Європі 1979 р.;

– Конвенція про охорону Середземного моря від забруднення 1976 р.

Основними принципами міжнародного екологічного права, які визначають основні засади міжнародної природоохоронної діяльності та знаходять своє закріплення у міжнародних угодах профільного характеру, виступають:

– міжнародне природно-охоронне співробітництво держав та інших суб'єктів міжнародного права;

– незаподіяння шкоди навколишньому природному середовищу.

– оцінка транскордонних екологічних наслідків планованої діяльності;

– навколишнє природне середовище поза державним кордоном є загальним надбанням всього людства;

– міжнародна відповідальність за екологічний збиток;

– свобода дослідження та використання навколишнього природного середовища та його складових компонентів;

– раціональне використання навколишнього природного середовища;

III. ОРГАНІЗАЦІЯ І ПРОВЕДЕННЯ КОМПЛЕКСНОГО КВАЛІФІКАЦІЙНОГО ЕКЗАМЕНУ

3.1. Про форму проведення кваліфікаційного екзамену

До початку іспиту група здобувачів, які складають його за розкладом у цей день, запрошується в аудиторію, де відбувається засідання ДЕК.

Необхідні записи студент робить на стандартних аркушах, що видаються комісією.

3.2. Критерії оцінювання виконання завдань комплексного кваліфікаційного екзамену

Оцінка “відмінно” виставляється студентові за такі знання і вміння:

- вільне володіння і чітке розуміння поняттєвого матеріалу;
- послідовний виклад матеріалу;
- компетентне оперування конкретними ситуаціями і прикладами.

Допускається 1-3 неточності у викладі матеріалу, що не впливають на суть викладених відповідей.

Оцінка “добре” виставляється студентові за такі знання і вміння:

- правильне з’ясування основного змісту матеріалу відповідно до поставленого завдання;
- точне застосування поняттєвого матеріалу;
- оперування практичним контекстом.

Допускається 1-2 неточності у використанні поняттєвого матеріалу, незначні похибки у викладі причинно-наслідкових зв’язків, які не впливають на загалом хороший рівень виконаного завдання.

Оцінка “задовільно” виставляється тоді, коли:

- завдання виконане частково;
- студент поверхово розуміє поняттєвий матеріал;
- студент поверхово орієнтується у практичному застосуванні матеріалів курсу.

Оцінка “незадовільно” виставляється, якщо:

- у відповідях допущено помилки;
- поданий матеріал не розкриває суті завдання;
- відсутнє розуміння поняттєвого матеріалу;
- бракує оперування конкретним практичним контекстом.

При визначенні оцінки береться до уваги рівень теоретичної, наукової та практичної підготовки здобувачів вищої освіти. Виконання всіх екзаменаційних завдань з комплексного екзамену є обов’язковим. Підсумкова оцінка комплексного екзамену визначається як середня з позитивних оцінок за кожен вид екзаменаційних завдань. Рішення ЕК про оцінку знань, виявлених під час складання комплексного екзамену, а також про присудження здобувачеві вищої освіти кваліфікації, присудження відповідного рівня вищої освіти та видання випускникам дипломів (загального зразка чи з відзнакою) приймається на закритому засіданні відкритим голосуванням більшістю голосів членів ЕК, які брали участь у її засіданні. За однакової кількості голосів голос голови ЕК є вирішальним. (відповідно до п 3.6 Положення про ЕК).

Студентам, які отримали позитивні оцінки за передбаченими програмою підготовки формами атестації здобувачів вищої освіти, рішенням ЕК присуджується кваліфікація відповідно до отриманої спеціальності, присуджується відповідний рівень вищої освіти і видається диплом встановленого зразка. (відповідно до п 3.7 Положення про ЕК).

Рішення щодо видачі студенту диплома з відзнакою приймається ЕК за результатами атестації здобувачів вищої освіти і з урахуванням усіх наданих до ЕК матеріалів, які засвідчують, що навчальні та наукові (творчі) досягнення студента під час навчання за цим ступенем вищої освіти відповідають встановленим вимогам. (відповідно до п 3.7 Положення про ЕК).

Якщо відповідь студента на кваліфікаційному екзамені не відповідає вимогам рівня атестації, ЕК ухвалює рішення про те, що він не пройшов атестацію здобувачів вищої освіти, і у протоколі засідання ЕК йому проставляється оцінка «незадовільно» (0-60,9 балів).

У випадку, якщо студент не з’явився на засідання ЕК для складання кваліфікаційного екзамену, у протоколі зазнача-

ється, що він є не атестованим у зв'язку з неявкою на засідання ЕК. Здобувачі вищої освіти, які неатестовані у затверджений для них термін і не склали кваліфікаційного екзамену, мають право на атестацію в наступний термін роботи ЕК впродовж трьох років після відрахування з НаУОА. Повторно складаються тільки ті екзамени, із яких отримали незадовільну оцінку (із врахуванням змін, що відбулися у навчальних програмах цих дисциплін) (відповідно до п 3.9 Положення про ЕК).

Оцінки з усного кваліфікаційного екзамену робіт оголошуються в день їх складання після оформлення відповідного протоколу засідання екзаменаційної комісії. У протоколі засідання, крім оцінок, записуються питання, задані випускникові, особливі думки членів комісії, зазначається здобутий освітній рівень та виданий диплом: звичайного зразка чи з відзнакою. Підписує його голова і члени ЕК, що брали участь у засіданні. Протоколи зберігаються у справах відповідного деканату НаУОА. (відповідно до п 4.1 Положення про ЕК).

3.3. Оформлення результатів держіспиту

Рішення щодо оцінки знань студента приймається екзаменаційною комісією на закритому засіданні відкритим голосуванням простою більшістю голосів членів комісії, які брали участь у засіданні. Результати комплексного кваліфікаційного іспиту за фахом визначаються оцінками «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно».

Здобувачам, які не склали комплексний кваліфікаційний іспит за фахом з поважних причин (підтверджених документально), може бути надана можливість складання іспиту у визначені терміни.

Протоколи засідання Державної екзаменаційної комісії, залікові книжки з проставленими в них оцінками підписуються головою і членами комісії.

IV. ПІДВЕДЕННЯ ПІДСУМКІВ КОМПЛЕКСНОГО КВАЛІФІКАЦІЙНОГО ЕКЗАМЕНУ

4.1. Методика аналізу та оголошення результатів комплексного держіспиту

Результати комплексного кваліфікаційного іспиту за фахом оголошуються здобувачам у день його проведення після оформлення протоколів Державної екзаменаційної комісії. При цьому дається загальна оцінка відповідей студентів, характеризується рівень фахової підготовки студентів.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 40-44/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
3. Заїка Ю. О. Українське цивільне право: навч. посіб. К.: Істина, 2005. 312 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk700610.pdf> або <https://westudents.com.ua/knigi/471-ukranske-tsvivlne-pravo-zaka-yuo.html>.
4. Васильєв С. В. Цивільний процес: підручник. К.: Алерта, 2019. 506 с. (є в електронному доступі).
5. Грін О.О. Договори в цивільному праві України: навч. посібник: Альб. схем. Ужгород: Видавництво ФОП Бреза А.Е., 2012. 219 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/8941/1/%D0%94%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B8%20%D0%B2%20%D1%86%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%83%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D1%96%20%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%B1%D0%BE%D0%BC%20%D1%81%D1%85%D0%B5%D0%BC.pdf>.
6. Господарський кодекс України від 16.01.2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.
7. Земельний кодекс України, Кодекс, Верховна Рада України, 25.10.2001.
8. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 49 (03.12.91). Ст. 682.
9. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців: Закон України від 15 травня 2003 р. *Відомості Верховної Ради*. 2003. № 31–32. Ст. 263.
10. Про управління об'єктами державної власності: Закон від 21.09.2006 № 185-V.

11. Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності: Закон України 17 листопада 2009 року N 1559-VI
12. Про іпотеку, Закон. *Верховна Рада України*. 05.06.2003.
13. Про валюту і валютні операції: Закон України від 21.06.2018 року.
14. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 року.
15. Про приватизацію державного і комунального майна Закон України від 18.01.2018 № 2269-VIII. *Офіційний вісник України*. Від 20.03.2018 – 2018 р., № 22, стор. 9, стаття 720.
16. Про оренду державного та комунального майна: Закон. *Верховна Рада України*. Закон України від 03.10.2019 № 157-IX.
17. Про оренду землі: Закон. *Верховна Рада України*. 06.10.1998.
18. Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку: Закон України № 417-VIII від 14.05.2015.
19. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку: Закон України від 29.11.2001.
20. Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції. *Верховна Рада України*. Закон від 19.05.2011 № 3390-VI.
21. «Про житлово-комунальні послуги»: Закон України від 09.11.2017 № 2189-VIII.
22. Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення. *Верховна Рада України*. Закон від 13.12.2001 № 2893-III.
23. Закон України Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду від 01.12.1994 № 266/94-ВР.
24. Про захист прав споживачів Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>.
25. Речово-правові способи захисту цивільних прав: практика Великої Палати Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Prezent_Hudima_zahust.pdf.

26. Правові позиції Верховного Суду щодо захисту права власності. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Prezent_pravo_vlasn_Drobotova.pdf.

27. Конвенція про права дитини. Ратифікована Постановою Верховної Ради Української РСР № 789-XII від 27 лютого 1991. Дата підписання Україною – 21 лютого 1990 р. Набуття чинності для України – 27 вересня 1991 р.

28. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»). Прийняті на 96-му пленарному засіданні ООН у 1985 р. *Советская юстиция*. 1991. № 11-14.

29. Конвенція ООН з морського права 1982 року. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/MP/36.htm>.

30. Всеобщая декларация прав человека (официальный текст). Принята Генеральной Ассамблей ООН 10.12.1948 г. М.: Права человека, 1996. 16 с.

31. Европейская конвенция о защите прав человека 1950 года. URL: http://www.coe.int/T/R/Human_Rights_Court/.

32. Європейська конвенція про видачу правопорушників від 1957 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_033.

33. Договор о принципах деятельности государств по исследованию и использованию космического пространства, включая Луну и другие небесные тела. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/outer_space_governing.shtml.

34. Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_126.

35. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: від 16 грудня 1966. URL: <http://www.rada.gov.ua>.

36. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми й експлуатацією проституції третіми особами від 1950 р. URL: <http://www.rada.gov.ua>.

37. Конвенція про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці: №182 від 1 липня 1999. URL: <http://www.rada.gov.ua>.

38. Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004.

39. Конвенція про рабство від 25 вересня 1926 року. URL: <http://www.un.org.ua>.

40. Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року. URL: <https://studopedia.org/5-13666.html>.

41. Конвенція про права дитини. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_021.

42. Статут Організації Об'єднаних Націй 26 квітня 1945 року. URL: <http://www.un.org.ua> <http://www.licasoft.com.ua/component/lica/?view=dir&type=1&base=1&menu=89286&id=124809>.

43. Віденські конвенції про дипломатичні зносини 1961 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_048.

44. Віденські конвенції про консульські зносини 1963 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_047.

45. Про Консульський статут України від 1994 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/94>.

46. Устав Международной организации уголовной полиции Интерпола від 1956 г. URL: <http://uazakon.com/document/tpart21/isx21923.htm>.

47. Закон України «Про правонаступництво України» 12.09.1993 р. *ВВР України*. 1993 р. № 46. Ст. 617.

48. Закон України «Про міжнародні договори України» 22.12.1993 р. *ВВР України*. 1994. № 10. Ст. 45.

49. Закон України «Про національні меншини України» 25.06.1992 р. *ВВР України*. 1992. № 36. Ст. 529.

50. Закон України «Про дію міжнародних договорів на території України» 10.12.1991 р. *Голос України*. 1992. 11.01.

51. Закон України «Про державний кордон України» 4.11.1991 р. *ВВР України*. № 2. 1992.

52. Закон України «Про правовий статус іноземців» 04.02.1994 р. *ВВР України*. 1994. № 23. Ст. 161.

53. Україна в міжнародно-правових відносинах. Правова охорона культурних цінностей. К.: Юрінком Інтер, 1997. 542 с.

54. Тункин Г. И. Теория международного права. М.: Слово, 1970. 511 с.

55. Нюрнбергский процесс. Сб. материалов в 2-х томах. Том I. Москва, 1954. 1156 с.

56. Антонович М. Міжнародне публічне право: навч. посібник. К., 2000.

57. Дмитриев А. И. Міжнародне публічне право К.: Юрінком Інтер, 2001.
58. Арцелевич Г. О. Міжнародне публічне право К.: Алерта, 2005.
59. Ильин Ю. Д. Международное публичное право: Лекции. Москва: Юристъ, 2004.
60. Тодоров И. Я. Лекции по международному публичному праву. Харьков: Консум, 1996.
61. Теліпко В. Е. Міжнародне публічне право: навч. посібник К.: Центр учбової літератури, 2010.
62. Колосов Ю. М. Международное право. Москва: «Международные отношения», 2000.
63. Бекашев К. А. Международное публичное право: учебник. Москва: «Проспект», 1998.
64. Жан Тускоз «Международное право». К., 1998.
65. Лукашук И. И. Международное право. Особенная часть. Москва, 1997.
66. Плотникова О. В. Консульские отношения и консульское право. Москва, 1998.
67. Талаев А. И. Международное право и современность. Харьков, 1984.
68. Опришко В. Ф. Международное экономическое право. К.: Консум, 1995.
69. Ehrlich L. Prawo Narodow. Lwow: Naklad i власнос K. S. Jakubowskiego, 1932. Wydanie drugie. 651 p.
70. International law. Being the collected papers of Hersch Lauterpacht / ed. E. Lauterpacht. Vol. 1. The general works. Cambridge, 1970. 539 p.
71. Міжнародне публічне право: Підручник. 2-ге вид. / за ред. В. М. Репецького. К., 2012. 437 с.
72. Международное право: учебник для бакалавров / И. В. Гетьман-Павлова. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Издательство Юрайт, 2013. 709 с.
73. Международное право: Общая часть / Отв. ред. А. Х. Абашидзе, Е. М. Абайдельдинов. Воронеж: Наука-Юнипресс, 2013. 650 с.
74. Капустин А. Международное право: ученик для бакалавров. Базовый курс. М.: Юрайт, 2014. 724 с.
75. Международное право. Краткий курс. М.: Юрайт, 2014. 176 с.

Навчальне видання

**Тетяна Володимирівна БЛАЩУК,
Леся Ярославівна СТРЕЛЬБИЦЬКА,
Ольга Федорівна ШМИНДРУК,
Ольга Романівна БАЛАЦЬКА**

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ

до комплексного кваліфікаційного екзамену
здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
освітньо-професійної програми “Право” спеціальності 081 “Право”

Частина 1

**З КУРСІВ «ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО», «ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС»,
«МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО»**

галузь знань 08 Право
спеціальність 081 «Право»
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Комп'ютерна верстка *Наталії Крушинської*

Формат 42x30/4. Ум. друк. арк. 18,95. Ум.-друк. арк. 17,8. Зам. № 9–22.
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «Cambria».

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Виготовлено: ФОП Свиначук М. В.,
+38 (068) 68 35 800; e-mail: 35800@ukr.net